

Medelpads Fornminnesförening

på väg till nästa sekel

1906 – 2006

Ingår i skriftserien utgiven av
Medelpads Fornminnesförening

**Medelpads
Fornminnesförening**

1906 – 2006

Jubileumsskrift

Utgiven av Medelpads Fornminnesförening genom Jürgen Holoch.
Foto: Medelpads Fornminnesföreningens arkiv och Lars Häggström om ej annat anges.

Tryck: Sundsvalls kommun, Kontorsservice 2006

Förord

Denna jubileumsskrift är utgiven av Medelpads Fornminnesföreningens styrelse som med stor glädje konstaterar att föreningen trots alla bekymmer med stolthet kan fira 100-årsjubileum. De tre pionjäreerna Anders Wide, Olof Högberg och C.E. Hammarberg, vars byster finns framför Hantverks- och sjöfartsmuseet, kan förmöjt titta på sin skapelse.

Anders Wide

Olof Högberg

C. E. Hammarberg

Vi är tacksamma till alla artikelförfattare som har givit sin syn framförallt på den senare delen av Fornminnesföreningens historia. Genom att spegla Fornminnesföreningen från olika infallsvinklar vill vi ge läsaren möjlighet att lära känna vår förening. De äldre inslagen och de statistiska uppgifterna i slutet av boken skall förmedla att man även under andra tider arbetat energiskt och målmedvetet för Medelpads Fornminnesförenings framgång.

Ett varmt tack riktas även till alla andra som har bidragit till denna lilla skrifts tillkomst: Lars Häggström till arbetet med foton, Anders Hammarberg för korrekturläsning, Krister Sander vid Sundsvalls gymnasiums medieprogram för hjälp med redigering samt Sundsvalls Kommun, SCA, Emhart Glass, Molin Bil för bidrag till tryckkostnader.

Jürgen Holoch
ordförande

Innehåll

Titel	Författare	Sida
Förord	Jürgen Holoch	4
Medelpads Fornminnesförening	Jürgen Holoch	6
Minnen av Norra berget och Fornminnesföreningen Medelpads Fornhem	Nils Wide	16
Kurs- och utställningsverksamhet under 1980- och 90-talet	A. W. Kastberg	19
En familjs hundraåriga kontakter med Fornminnesföreningen	Karin Strömberg	21
Talande ting	Martin Olsson	28
Hur Sundsvalls stadsmuseums tillkomst år 1956 och utredningen om "Museum i centrum" år 1975 ställde till det för Medelpads Fornminnesförening	Johanna Ulfsson	36
Trampmangeln	Sten Zackari	45
När byggnaderna överläts till Sundsvalls kommun	Anders Hammarberg	54
Ett stycke hundraårig allmogekultur	Helene Westerlund	59
Olof Högberg i Medelpad	Olof Högberg	63
Anna Wide, Hemslöjden och garnboden	Nils Johan Tjämlund	66
En bortglömd uppfinnare	Nils Wide	70
Jubileumsprodukter	Jürgen Holoch	80
Skvadervisan	Jürgen Holoch	83
Statistiska uppgifter	Okänd författare	86
Fornminnesföreningens intendent	Jürgen Holoch	87
Museala rådgivare		87
Styrelseordförande 1906 - 2006		87
Fornminnesföreningens styrelse 2006		87
Fornminnesföreningens föremålssamling		88
Fornminnesföreningens medlemsantal		88

Medelpads Fornminnesförening

1906 - 2006

Norra Stadsberget (Norra berget) med sitt mycket centrala läge från vars krön man kan skåda en storslagen utsikt över Sundsvall och dess omgivning, var tidigt ett rekreativt område för stadens befolkning och ett uppskattat utflyktsmål för besökande. Utsiktstornet av trä har ersatts med ett torn av mera bestående material och "Turistpaviljongen" har blivit restaurang som förvarar sina sommarmöbler i C. E. Hammarbergs lilla stuga. Redan 1906 diskuterades en "stadsparksförening" och numera har det gamla fornhemmet blivit Sundsvalls stadspark. Hur utskottet som planerade arbetet föreställde sig stadsparken kunde man läsa i Sundsvalls Posten den 21 juli 1906 bl.a.:

Utskottet framlade ett förslag, som synes på ett mycket lyckligt sätt lösa frågan och fylla de önskemål man vill söka förverkliga med detta företag.

Enligt detta förslag, skall den ifrågasatta stadsparken omfatta hela det vidsträckt skogs- och bergsområdet mellan nya landsvägen och stadsbacken i söder och Baldershagen i öster samt fram till Utsiktstornet i väster. Därjämte skulle utföras en del anordningar med vägar, viloställen, utsiktspunkter och lekplatser inom den del av

området i fråga, som ligger på och bakom berget.

Den nya gångvägen upp till berget har förslagsställarna tänkt sig ska utgå från gamla landsvägen strax ovanför Ludvigsberg. Den skulle genom den lilla täcka trädskoleplanteringen vid bergets fot leta sig upp efter bergsväggen, här och där på de brantaste punkterna underhjälp med en trappa eller en bro och uppe på berget utmynna i en rymlig platå, från vilken man har den härligaste utsikt över hela det underliggande landskapet. Vägen förenas här med den andra nya gångvägen, vilken med utgångspunkt från vattenledningsborgen löper längs bergets krön fram till Utsiktstornet.

Överallt där så lämpar sig utefter bergskrönet komma att anordnas utsiktsplatser med sittplatser. Vackrare viloställen kan ej gärna tänkas. Här och där inne i parken upprättas mellan promenadvägarna bänkar samt ordnas med bord och bänkar, så att familjerna kunna slå sig ner där med barn och blomma och inta sin lilla medhavda supé, om det lyster dem en vacker sommarafon.

Må nu blott hela Sundsvall enigt och kraftigt sluta upp kring saken med varmt och livligt intresse, så skall det icke dröja länge förrän även vi kunna bjuda oss själva och gästade främlingar på en stadspark, vars make icke finnes åtminstone inom den norra halvan av vårt sköna land!

Stadsparksförslaget kommer till ytan en gång till 1920 då en sammanslagning av Fornminnesföreningen, Turistföreningen och Stadsparksföreningen diskuterades och en kommitté tillsattes för att utreda

förutsättningarna för ett samgående. Något resultat har icke kunnat avläsas.

Den 21 april 1906 skrev prof. Anders Wide i en artikel i

SP den 24/4 bland annat:

Borde ej invånarna även i vår kära provins börja tänka på tillvaratagandet av vad som ännu finnes kvar av äldre kultur såväl i stad som landsbygd och för detta ändamål

sammansluta sig för bildandet av en fornminnesförening?

Det torde kanske ej vara skäl uti att tänka sig något större, dyrbart museum, utan att i första hand samla äldre redskap från åkerbruk, fiske, hantverkerier, husgeråd av allehanda slag, m.m. dylikt.

Sedan bör en del byggnader av det slag, som nu håller på att försvinna, inköpas och utrustas med redan gjorda samlingar. Bäst vore kanske att på lämplig plats inom stadens område söka få till stånd en större, burgnare, medelpadisk bondgård med alla de uthus, som därtill höra, ej förglömmas vattenkvarn, säg, fäbodvall etc, allt med den utrustning både till det inre och yttre, som varit den mest brukliga. Detta kunde bli ett "Skansen" i miniatyr av uppfostrande kulturhistorisk betydelse.

I själva staden Sundsvall finnes antagligen efter den stora eldsvådan 1888 ej mycket kvar av fornminnen, men dock något, om man blott i tid förstär taga vara därpå.

Sundsvall efter branden

Undertecknad, som har Sundsvall till födelsestad, men nu är bosatt på annat håll, vet att rätt mycket finns att taga vara på av saga och sägen även inom Medelpad, samt att personer finns som livligt intresserar sig för saken. Vem vill taga ledningen?

Medelpads Fornminnesförening kom att bildas 29/9 1906. Interimsstyrelsen bestod av prof. Wide, major J F Cornell (vilken som ordförande ledde det konstituerande mötet), direktörerna E Berggren och E A Enhörning, lektor G Adlertz och läroverksadjunkt E

Collinder, fruarna Svea Drake och Anna Wide samt fröken Karin Brundell.

Medelpads Fornminnesföreningens första styrelse (G. Allertz saknas).

När Fornminnesföreningen 1908 ingick till stadsfullmäktige med begäran om att bli anvisade ett markområde på stadsberget tillstyrktes detta av Stadsparksföreningen. Stadsfullmäktige beslöt att anvisa Fornminnesföreningen ett område om c:a 35 000 m².

Ett ivrigt samlande satte igång och samlingarna växte i rask takt. I slutet av trettioalet tillkom "lappkatalogen", där Arvid Enqvist

Första föremålet i samlingen

beskriver och ritat föremålen med en fotografisk exakthet. Lappkatalogen själv kan numera anses som ett viktigt föremål i våra samlingar.

Övriga viktiga händelser fram till 1981 finns i minnesskriften till 75-årsjubileet.

1980-talet

Styrelsen sammanträder vanligtvis en gång i månaden; dock finns under rekordåret 1986 inte mindre än 22 sammanträden protokollförda. Det finns en stabil ledning, med samme ordförande, Harry Sjöström, under hela perioden och ringa omsättning

bland styrelsemedlemmarna. Man märker dock avsaknaden av ett beredande arbetsutskott, eftersom många ärenden bordläggs, ofta flera gånger för att sedan försvinna. Ett sådant ärende som var på dagordningen vid flera tillfällen, men aldrig beslutades om, var reseersättningen för styrelseledamöter.

Ärenden som ständigt återkommer på dagordningen är Gammelhälja, midsommarfirande, logdansen och personalärenden. Många detaljer måste ordnas – knallar, parkering, tillstånd, lotterier, artister, servering m.m. – innan Gammelhälja kunde gå av stapeln. Inträdet var från början 5 kr men höjdes successivt till 20 kr. I regel var det ordföranden som fick uppdraget att engagera en lockande talare för öppningsceremonin. Nettot från tillställningen, där det krävdes drygt 20 ideella medlemmars dagsverken, varierade mellan 17 000 – 45 000 kr - mycket välbehövliga pengar i en ekonomisk situation som alltid gav underskott. Vid midsommarfirandet var det ständigt diskussioner om vilket folkdanslag som skulle medverka och hur nettot – som kunde uppnå 70 000 kr - skulle fördelas. Logdanserna arrangerades tillsammans med IFK Sundsvall, som hade byggt danslogen och 1982 skänkt den till Fornminnesföreningen under vissa villkor. Avtalet diskuterades under flera år och undertecknades först 1985, då med tillägget att IFK Sundsvall skulle bygga en toalett. Personalfrågor gällde i regel arbetstider och lönefrågor – lönen för föreståndaren ökade

under perioden från 6 000 kr till 13 000 kr – men även personalrum var ofta på dagordningen innan det 1989 köptes en tillfällig barack som fick tjänstgöra som personalrum.

1980 - medlemsavgiften var då 20 kr - tog föreningen emot en donation av glasplåtar från fam. Wide. Samma år tog man beslut om reparation av Vinfabriken för 520 000 kr. Byggnaden döptes först till Hembydsgården och var därefter på många dagordningar. Året därpå utgavs Valter Bergstens *Bomärken i Medelpad* i Medelpads Fornminnesförenings skriftserie. Detta år firades även 75-årsminnet, som dock diskuterades väldigt sparsamt i styrelsen. Festskriften, som utkom först 1982, fanns aldrig på dagordningen. För att täcka kostnaderna för firandet startade man en jubileumsinsamling som inbringade 41 400 kr från 85 givare. Under feståret brann Löranstugan ner. Skadeståndskrav restes i myntaffären p.g.a. att "en anställd tjänsteman varit vårdslös vid handläggningen av ett uppdrag i tjänsten" (avslås av regeringen året därpå). Man erhöll Widebysten – invigdes 19 juni 1982 -, som i huvudsak bekostades av fam. Wide. Diskussioner pågick också med Sundsvalls museum som 1956 hade lånat 85 föremål kring sågverksindustrin för en utställning och inte återlämnat föremålen. 1984 hade man återlämnat 42 av dessa föremål.

1982 återbördades 4 200 bilder och 2 000 glasplåtar från museet och Gustav Holmlund skänkte 1 500 glasplåtar som härstammar från Sjöströms fotoateljé i Vapelnäs.

Svartviksmagasinet togs emot som gåva från kommunen och av Folke Edqvist köptes 70 snidade föremål för 13 000 kr. Museet döptes till *Hantverksmuseum*, ett beslut som redan i påföljande sammanträde ifrågasattes. N.A. Flodén utkom med en minnesskrift över Anders Wide. Två större utställningar arrangerades i Vinfabriken "Kläder i helg och söcken 1700 – 1900" och "Samfärdsmedel 1700 – 1900".

1983 beviljade kommunen ett bidrag på 12 000 kr för flyttning av Svartviksmagasinet. Styrelsen beslutade om en höjning av medlemsavgiften: 30 kr för enskild, 40 kr för familj. Turistföreningen hävdade äganderätt på "Homos" stuga och styrelsen beslutade att inte agera i frågan. Man kan undra hur det var möjligt att skrifter tillhörande Medelpads Fornminnesförening hittades på vinden i Bobergsskolan i Ånge .... En översvämning i museets källare förorsakade skador för över 50 000 kr, vilka ingen försäkring täckte. Till råga på allt konstaterades också att Trampmangeln och Vattensågen var i skriande behov av reparation. Styrelsen gjorde en utflykt till föreningens tomt i Fläsian. Denna tomt hade 1916 skänkts av kronofogde E.:F. Engelstedt och finns fortfarande i föreningens ägo. Föreståndarbostaden flyttades från museet till Östbergsgården.

1984- års underskott beräknades till 24 000 kr och för 1985 skulle det stiga till 307 000 kr. Som vanligt beslutades att söka tilläggsanslag hos såväl kommun som landsting. Konstnären Kalle Berglund säljer ensamrätten till sina Skvaderbilder för 1 000 kr till Fornminnesföreningen. Biltrafiken till berget tilltog och därför utökades parkeringsplatsen samtidigt som det förhandlades med kommunen om en utökning av arrendeområdet. Man redovisade ca. 75 000

besökare på berget. Några eldsjälar hade ägnat många år åt historien om Böle och nu fick föreningen hela utställningen samt 100 ex av Böleskriften. Hedersdoktor Nils August Flodén avled. Han hade varit medlem sedan starten 1906! Kommunen upplåter ytterligare mark till Fornminnesföreningen. Arealen var nu på 155 000 m². Nu fanns plats för djurhage. Gullgårdsstugan i Fränsta, skänkt av Tage Bergqvist, nedmonterades för frakt till berget och beslut togs om rekonstruktion av samelägrat. Efter många turer beslutas att skaffa skylten Hantverksmuseet.

I början av 1985 diskuterades en försäljning av tomten i Fläsian – utan beslut. Gullgårdsstugans namn bestämdes nu till Gullikstugan vars återuppbyggnad ofta fanns på dagordningen och ideligen kom även frågan om djurparken upp. Kommunen beviljade 200 000 kr för djurhållningen. Djurparken blev redan första året en succé och dessutom rätt billig för föreningen. Tyvärr dröjde det allt för länge med flytten av skjutbanan. Det beslöts vidare att sälja Leander Engströms tavla, som av Arvid Enqvist 1937 hade värderats till 1 500 kr.

För djurhållningen fick man 1986 200 000 kr från kommunen, men totalkostnaden för föreningen blev endast 97 000 kr. Ändå begärde man ett tilläggsanslag på 325 000 kr från kommunen, främst för Gullgårdsstugan, till vilken fönster hade inköpts. Hela kalkylen för återuppbyggnaden löd på 1 085 000 kr. Kommunen erbjöd 825 000 kr för Leanders tavla, i vilket ingick 325 000 kr tilläggsanslag, men erbjudandet godtog inte. I stället skickade man ytterligare en ansökan om tilläggsanslag på 195 000 kr, eftersom 1985 hade givit ett underskott på drygt 75 000 kr. För att råda bot på de ständiga underskotten beslöts att sälja alla aktier föreningen ägde för 321 500 kr, pengar som tillfördes löpande budget. Under hösten sålde man Leanders tavla till ST för 600 000 kr. Dessa pengar fonderades. Efter lång och trogen tjänst avgick föreståndaren Thure Bergman med pension.

1987 var kommunens anslag för föreningen 640 000 kr, landstinget bidrog med 60 000 kr. Men man hade fortfarande med sig ett underskott på dryga 100 000 kr från 1986. Gullgårdsstugan slukade i stort sett alla disponibla medel, inklusive ett anslag från Arvsfonden på 200 000 kr. Flera ansökningar hade inkommit om att få använda Skvadern i marknadsföringssyfte, men alla ansökningar avslogs. Man nekade även en ansökan om en rockgala och satsade i stället åter på sommar-teater i samarbete med Regionteatern. Sillmans storlax skänktes till samlingarna men var i stort behov av renovering. Föreningen betalade halva kostnaden. Av Ingvar Wiklund köptes burksamlingen för 17 500 kr. Arbetet med Gullgårdsstugan fortsatte. Efter mer än 10 års ansträngningar flyttades äntligen skjutbanan helt från området på berget.

1988 blev penningbristen stor, trots alla tilläggsanslag. Gullgårdstugans återuppbyggnad formligen slukade medel. Fr.o.m. nu skrev man Gullgårdsstugan i handlingarna. Man fick ytterligare 200 000 kr för färdigställandet. Under en fyramånadersperiod besökte över 4 000 barn museet. Deponeringar i Sundsvalls museum, läroverk, Umeås stadsbibliotek och Polisen diskuteras, dock utan åtgärd. Underskottet kunde begränsas till knappt 36 000 kr. Efter 20 år som styrelsemedlem avgick Brita Sellén. 1989 anslog kommunen 626 000 kr till Medelpads Fornminnesförening. Dessutom erhöles 150 000 kr för personalrum, som efter

många och långa diskussioner placerades i tillfällig barack. Midsommarfestligheterna och Gammelhälja gav över 130 000 kr. Under hösten var det märkliga turer kring koförsäljningen från djurparken. Styrelsen beslöt en sak och föreståndaren verkställde en annan. En tavla som Rolf Lidberg målat under en Gammelhälja lämnades till Trollska Galleriet för försäljning. Den såldes 1990 för 12 000 kr. Harry Svensson tackades med blommor för 50 års verksamhet med att tillverka en Skvadersouvenir i trä åt Fornminnesföreningen. En framställan från myntkabinettet om att få köpa fler mynt avslogs. Eftersom ett stort underskott väntades tog man 150 000 kr ur tavel-fonden till löpande budget. För första gången stängdes Skvaderboden på helgerna under vintern.

1990-talet

En något stormigare period i Fornminnesföreningens historia inleds. Inte mindre än fyra ordföranden finns under decenniet. Antalet styrelsemöten sjönk successivt från 18 under 1990 till 7 under 1999. Ett arbetsutskott inrättades 1993, men under de första åren finns endast några få protokoll. Fortfarande diskuterades ofta personalproblem och ekonomi och den ekonomiska redovisningen var ett stort problem. Man planerade åtgärder utan att komma fram till något beslut.

1990 tog man 90 000 kr ur tavel-fonden till driften och 100 000 till renovering av Vallgården; från kommunen erhöles ett bidrag på 150 000 kr och man kunde sälja Rolf Lidbergs tavla med vinst. SCA skänkte virke både till Gullgården och Storhässjan. Midsommar, Gammelhälja och danserna gav ett överskott på 67 000 kr, så att en lastbil för 24 000 kr kunde köpas. Medlemsavgiften höjdes till 50 kr. När djuren i djurhagen minskade, lånade Britta Sellén ut två kalvar. Man diskuterade nya stadgar, men även denna fråga bordlades. Styrelsen delade ut en

varning till föreståndaren för bristande samarbetsvilja – varpå han sade upp sig. Eftersom man fruktade problem inställde man årets valborgsmässfirande. Från husresterna på Normalm körde man upp ett lass stenar från 1700-talet till Norra berget. Man började planeringen av en utställning med kaptenstavlorna vars restaurering beräknades kosta 40 000 kr. Att en orolig tid hade inletts märktes även på årsmötet, där det krävdes en sluten omröstning vid ordförandevallet. För första gången sedan 1982 fick man ett litet överskott.

Efter ett ytterligare bidrag på 150 000 kr från kommunen och en totalkostnad på närmare 1,5 miljoner kr kunde äntligen Gullgårdsstugan invigas 1991. Samma år visade man en utställning om skolplanscher, förslade upp Sjöfartsverkets kontrollstation till berget och invigde Skvaderrummet. Anbudet för restaureringen av kaptenstavlorna låg nu på 75 000 kr. Man

beslöt en restaurering för 20 000 kr, senare för ytterligare 40 000 kr. En bod som hade bortförslats av en tidigare vaktmästare återbördades och polisanmälan drogs tillbaka. Eftersom vinsten inte höll jämna steg med den erforderliga arbetsinsatsen beslöt man göra ett uppehåll – som fortfarande gäller – med Gammelhälja. Den gamla dansbanan revs och - tillsammans med Folkdanslaget - påbörjades byggandet av en ny. En krukmakare fick hyra Östbergsgården. Några kaptenstavlors hittades av en slump hos Haga ram, dit de en gång hade inlämnats för inramning.

Det första au-protokollet är från 1992. Då höjdes medlemsavgiften till 75 kr och dansinträdet till 40 kr. Dansbanebygget fortsatte med timmer som Sven-Erik Wallin hade skänkt. Vården av husen gav allt större bekymmer; Bredsjöstugan och Trampmangelen var i akut behov av renovering, men p.g.a. det ekonomiska läget sades två snickare upp. Den

sjöhistoriska avdelningen i museet kunde invigas, samtidigt som man åter diskuterade en vinkelutbyggnad av museet för att kunna visa fler föremål ur den stora samlingen. Anbud för renoveringen av taket på Trampmangeln antogs och mönsterskydd för Skvadern diskuterades.

Efter utställningen *Husbehovssömnad* invigdes 1993 en ny utställning, *Sed och folktro kring dopet*. Personalproblemen fortsatte och man konstaterade att en föreståndare behövdes, men man saknade medel. Uppsortering av arkivalier och bibliotek samt en mikrofilmning beställdes av kommunarkivet. En Olof Högberg-utställning och en Skvaderskulptur i Granloholm diskuterades. En bakugn murades upp i Vännagården och en reseersättning för ideell arbetskraft infördes. Vår unionsvimpel – troligen den enda kvarvarande – renoverades för drygt 20 000 kr. En traktor köptes för 58 000 kr. Ny försäkring tecknades hos Länsförsäkringen till halva tidigare pris. Midsommarfirandet hade givit nästan 60 000 kr, ändå slutade året med ett stort underskott.

Även 1994 hade man stora personalproblem. Till skvaderskulpturen hade 50 000 kr influtit. Katalogisering av föremålen diskuterades. Man klarade en inventering av föremålen i Korstaladan. Under sommaren skedde många inbrott i husen och stor skadegörelse förorsakades. Man fortsatte då diskussionen om att kommunen skulle överta byggnaderna. Flytten av vattensågen avslutades. Av den totala kostnaden på 875 000 kr hade SCA stått för den största delen. Föreningens del var endast 61 000 kr. Konstnären Harry Ekelund skänkte föremål till plåtslageriutställningen. Sent på hösten kunde man inviga Skvaderskulpturen i Granloholm. Naturligtvis slutade året med ett stort underskott, dessutom hade medlemsantalet minskat drastiskt.

Utbyggnaden av museet diskuterades livligt 1995, dock utan resultat. Man skaffade renar till djurhagen, tyvärr dog de samma år. Åter var det många inbrott och stor skadegörelse på

husen. Från kommunen erhöll man oförändrat anslag på 697 000 kr, som även lovades för kommande år. Till Gökottan på himmelfärds morgonen kom rekordmånga, 100 personer.

Vaktmästarlönen hade nu stigit till 15 158 kr. Efter många förhandlingar får kontrollstationen flyttas till hamnen, eftersom den till sist visade sig tillhöra Sjöhistoriska föreningen.

Kommunen tillsatte en arbetsgrupp för Norra berget, som nästan kom överens med styrelsen om ett gåvobrev. Årsmötet gav styrelsen i uppdrag att fortsätta förhandla, men styrelsen blev tveksam till detaljerna i gåvobrevet. En Olof Högberg-utställning visades och i Röklandsgården planerades en ateljé för Rolf Lidberg. Från SJ köptes en telefonväxel med 14 anslutningar.

I början av 1997 tyckte styrelsen att ärendena borde vara bättre förberedda i arbetsutskottet, så att styrelsen inte blev en "diskussionsklubb". En ny delegation bildades för att diskutera överlämnandet av byggnaderna med kommunen. Efter några träffar med kommunrepresentanter blev styrelsen alltmer tveksam till en överlåtelse. Höstmötet gav ett klart besked: behåll byggnaderna. Kommunen svarade med att säga upp arrendeavtalet från 1984 om ca 15,5 ha mark. Mikrofilmningen av fragmentarkivet avslutades. Jagaren Sundsvall deponerades för 10 år hos Flottans män, som i gengäld lovade renovera modellen.

1998 fungerade fortfarande sommardjurhållningen i djurhagen. Telefonväxeln byttes ut. Men mest präglades året av interna

stridigheter, styrelseledamöter avgick och föreningen var något i gungning.

Kommunen tillsatte 1999 en utredningsgrupp för Norra berget. Inriktningen skulle vara verksamhetsutövningen. Flera

träffar internt och med föreningens styrelse förekom. Lyktstolparna framför museet renoverades äntligen efter många års diskussioner. Det kommunala anslaget minskades till 662 000 kr, landstingsanslaget blev oförändrat 65 000 kr. Som så många gånger tidigare diskuterades placeringen av ett Olof Högberg-rum, likaså den ofta saknade intendent-/föreståndartjänsten. Nästan självklart gav året åter ett underskott..

2000-talet

Decenniet började med de största förändringarna i Fornminnesföreningens historia. Byggnaderna överläts till kommunen, som i sin tur strök nästan 90% av bidraget. Personal sades upp och Fornminnesföreningen var en förening på väg mot nedläggning.

År 2000 började med funderingar om en EU-ansökan och en arbetsgrupp tillsattes för att skriva ansökan. Ett samarbete med Grankotten och Gaffelbyn om marknadsföring kom till stånd. Åter diskuterades placeringen av ett Olof Högberg-rum. Resterande medel (600 000 kr) från försäljningen av Leander Engströms tavla placerades i en fond. För första gången hänskjuts ärenden till arbetsutskottet. Vaktmästarlönen hade nu stigit till 17 350 kr. Personalproblemen fortsatte, framförallt kom man aldrig överens om regler för övertid. Varumärksskyddet av Skvadern behandlades flera gånger. Ytterligare registrering och digitalisering av museiföremål planerades och en del arkivalier överlämnades till Föreningsarkivet. De ekonomiska problemen och bristerna i redovisningen fortsatte. Vid överläggningar om en utbyggnad av museet beslutade man flytta kansliet till Gullgården. Inget blev av p.g.a. penningbristen. Medlemsavgiften höjdes till 100 kr. Mästerlotten Boijas båt återskänktes till Bremöns intresseförening. Många överläggningar med kommunen ägde rum. En mycket omstridd punkt var avsiktsförklaringen för verksamheten på

berget. Den 26 juni 2000 undertecknades överlåtelseavtalet. Överlåtelsen var ofrånkomlig, eftersom Fornminnesföreningen som ideell förening omöjligt kunde klara av underhållet av ett trettiotal byggnader. Till föreningens stora förvåning meddelade kommunen att bidraget till Fornminnesföreningen skulle sänkas från 630 000 kr till 70 000 kr; pengar som dessutom var villkorade. Föreningen hade som utgångspunkt i sina överlåtelse diskussioner räknat med ett oförändrat anslag. Som följd härav sades två anställda upp. Skulle det räcka? En styrelseledamot avgick i protest mot budgetförslaget, där man kalkylerade med ett kommunalt bidrag på 400 000 kr. Ett extra medlemsmöte i december krävde att 2001 skulle bli ett provår för överenskommelsen med kommunen. Så blev det.

Enligt nyttjanderätsavtalet fick Föreningen fritt disponera museet, Vinfabriken, Gullgården, Svartviksmagasinet, Bredsjöstugan och övriga byggnader vid behov. Föreningen skulle fortsätta med bokningsverksamheten och svara för ett visst öppethållande. Även under 2001 ägde många träffar med kommunrepresentanter rum. Kommunens uppsägning av avtalet under hösten ledde till häftiga reaktioner på höstmötet. I det nya förslaget togs Gullgårdens disponering bort från föreningen med motivering att den måste ha längre öppettider. Även Vinfabriken togs bort; där skulle det nya projektet Norra berget inhysas. Styrelsen kände sig helt maktlös och önskade en förlängning av det gamla avtalet. Inte heller ett extra föreningsmöte kunde förhindra att det nya avtalet trädde i kraft. Man beslöt att sälja lastbil, traktor och snöslunga, dock verkställdes inte beslutet. Personalen varslades.

Under året ägde många fler protokollförda sammanträden med arbetsutskottet rum, än med styrelsen. Några axplock ur protokollen: Ny hemsida behövdes; en filial till Sollefteås textilarkiv på Norra berget dryftades; tjänst

som intendent och kamrer behövdes, blomsterfond med oklara ändamål inrättades; upphovsrätten till Skvaderbilden köptes. I arbetsutskottets protokoll från 5 september kan man läsa om verksamheten ändras så att Fornminnesföreningen tappar intäkter, måste kompensation utgå. Det hände också att arbetsutskottet inte tog ställning i tvistiga frågor utan hänsköt frågorna till styrelsen.

I början av 2002 rådde stor osäkerhet vad avtalet med kommunen egentligen innebar och man kunde inte enas om hur man skulle anpassa sig till de nya förhållandena. Projektet Norra berget tog – utan någon form av förhandling – över arrangemang från Föreningen, som hade givit Fornminnesföreningen en stor del av de egna inkomsterna, t.ex. midsommarfirande och julmarknad. På kort tid hade man alltså förlorat det mesta av sina tidigare bidrag och inkomstbringande arrangemang. Men man beslöt att vara positiv i diskussionerna med kommunen. Man lämnade in en intresseanmälan att ta över driften i Gullgården, men den godtogs inte. Ibland var man nära att upphöra med all verksamhet eftersom läget kändes hopplöst. Dessutom hotade ett stort underskott. Detta år tog styrelsen också det märkliga beslutet att arbetsutskottet skulle fungera (det finns inga au-protokoll från 02). Under året såldes traktorn för 20 000 kr, man beslöt att skaffa sig kunniga guider, men beslutet förverkligades inte - som så många gånger förr. Ett erbjudande från Sundsvallsminnen att digitalisera och registrera delar av fotosamlingen antogs. Placering av Olof Högberg-rummet diskuterades igen och man beslöt att inte skicka protokoll med e-post. Vidare talade man om behovet att börja planera 100-årsjubileet. Eftersom Trampmangeln skulle renoveras, slöt man ett hyresavtal om utrymmen i Sidsjöområdet, som kostade halva delen (35 000 kr) av det kommunala anslaget.

2003 kom ytterligare ett bakslag. Svartviksmagasinet skulle tömmas och lämnas till projektet. Under året ägde endast fyra styrelsemöten rum och det finns inga arbetsutskottsprotokoll alls. Lastbilen såldes, Läns museet arrangerade en utställning med delar av föreningens omistliga föremål och databasarbetet med registrering och fotografering av alla föremål startade. En kringla av trä skänktes till föreningen. Den hänger nu i Café Gesällen. Vikten av planering inför 100-årsjubileet påtalades; dock blev det inga konkreta åtgärder. Till allas stora förvåning gav året ett litet överskott.

Kommunen inledde 2004 med att förklara, att bidraget på 70 000 kr skulle betalas ut för sista gången innevarande år. Den 10 oktober efterträder Föreningen Norra berget projektet Norra berget. Den nya föreningen skulle vara en paraplyorganisation, där alla aktörer på berget förväntades vara medlemmar. Fem av nio styrelseplatser tillsattes av kommunen, däribland ordföranden. Fornminnesföreningen fick ingen given plats i styrelsen, men är sedan starten representerad där som en av två företrädare för de ideella föreningarna. Under de nu rådande förhållandena med förbättrade relationer till alla parter var det dags för en

riktig nystart för Fornminnesföreningen.. Föreningen disponerade

museet, Café Gesällen, Långlogen och Trampmangeln som mot årets slut blev inflyttningsklar. Alla föremål från Sidsjömagasinet transporterades åter till Trampmangeln, fotograferades och registrerades. Så småningom skall Trampmangeln bli ett visningsbart magasin. Stadgarna anpassades till verkligheten, arbetsutskottet började sammanträda varje måndag och blev alltmer dominerande, planeringen av 100-årsjubileet tog fart och städningen av biblioteket påbörjades. Alla

böcker som inte berör Fornminnesföreningens verksamhet registreras och magasineras i Trampmangeln. Detta arbete förväntas pågå till slutet av 2006, därefter skall biblioteket öppnas för forskare. Avtal slöts med Räddningstjänsten ang. uppställningsplats för sex brandvagnar. Kommunen aviserade en renovering av museet, där man dessutom skall sätta in hiss och handikapptoiletter. Detta medförde att de gamla planerna om en vinkelutbyggnad togs fram igen. Med en utbyggnad skulle man slippa bygga toalett och hiss i den befintliga byggnaden.

I början av 2005 forslades de sista föremålen från Sidsjömagasinet till Trampmangeln. Föreningen fick erbjudande att ta över en gammal skola och en hel, fungerande

mekanisk verkstad från 1930-talet. Tyvärr fanns ingen möjlighet att anta dessa fina erbjudanden. En guidekurs genomfördes. Kostnader för telefon och datatrafik minskades drastiskt, nya vykort togs fram och överenskommelse träffades med Läns museet om deposition av omistliga föremål. Skyddsrummet under Norra berget besöktes, men visade sig inte vara användningsbart för föreningen. Äntligen kunde också

kamrersuppgifterna lösas tillfredsställande. Ekonomin kunde stabiliseras och året gav ett stort överskott. Scanning av alla våra bilder påbörjades och förväntas kunna avslutas under 2006. Ansökan om bidrag skickades till fonder, företag och föreningar – med blandad framgång.

Det stora firandet 2006 skall ske den 29 och 30 september. Då är det hundra år sedan föreningen grundades. Redan i juni kommer dock flera nya utställningar att invigas. Äntligen har samarbetet med Kulturskolans kulturhistoriska verksamhet och Fastighetskontoret givit ett konkret resultat och nya utställningar kan presenteras. Vi är tacksamma att både Emhart glass och SCA stödjer oss i vårt arbete. Databasarbetet fortsätter, scanning sker nu av lappkatalogen och alla gamla handlingar och 130 kartonger med böcker är magasinerade. Vi är fulla av tillförsikt inför nya och stora (?) utmaningar som kanske väntar bakom hörnet.

Jürgen Holoch

Minnen av Norra berget och Fornminnesföreningen

När jag rannsakar mina minnen av Norra berget flyger tankarna hit och dit och resultatet får bli ett antal notiser.

Släktskapet med farfars bror Anders Wide, farfars fotointresse och familjens allmänna intresse för Fornminnesföreningen har kanske gjort mina relationer litet speciella. Trots det har engagemanget i föreningen varit ganska tydligt, även om inviter inte saknats.

De första minnena

från Norra berget är nog de söndagspromenader som föräldrarna tog med syster Ulla och mig, framför allt vintertid med sparkstötting runt berget eller upp till Turistpaviljongen. Ibland stötte vi på "Homo" som pappa naturligtvis kände.

Jag minns "Homo" som en rolig men ganska tvär gubbe som visade oss runt framför allt i Trampmangeln som ju kom från Widegården. Där fanns den stora boarmen: "Huga vad hö det gick åt för att stoppa upp den – det

blev höbrist i hela Selånger det året". Det var en av "Homos" paradhistorier liksom den om pigan som satte sig på järnhällen i den öppna spisen där hon somnade och vaknade först, när det sved i skinkan. Det blev läkarbesök och läkaren konstaterade att skadan var för gammal. Året 1795 var inbränt i pigans akterdel!

Pappa Nils smalfilmade från senare delen av 1930-talet och på en sekvens finns "Homo" med. När han hälsar lyfter han inte på skidmössan utan tar tag i skärmens framkant och lyfter den 1 cm. En typisk "Homo-gest".

Ett annat minne av "Homo" dyker upp inom mig. Min farmor Anna Wide drev garnbod och hemslöjd i Rahmska huset vid Esplanaden och där hälsade jag på då och då och såg även "Homo" där, när han kom ner från "sitt" berg och varje gång hämtade Sundsvalls Tidning, som lämnades in på garnboden och låg och väntade på honom i en liten vit skrivmöbel innanför dörren.

Det finns ju ett flertal historier kring "Homo" och en av de bättre är när han var på Knaust och festade och skulle hem till Bergets topp fram på kvällskräken. Han beställde taxi, men satte sig inte i den utan gick bredvid till fots och använde taxin som stöd!

Som scout i Sundsvalls Scoutkår blev det även en hel del verksamhet på Norra stadsberget. I slutet av 1930-talet var vi en grupp äldre scouter och senare som ledare som träffades i Gesällhärberget vid öppna spisen för fika, sång och historieberättande och under några år hjälpte vi dåvarande intendenten Yngve J:son Reding med klockringning i klockstapeln vid 12-slaget på nyårsnatten. Fru Svedlund, som arrenderade Turistpaviljongen, bjöd på te och smörgås.

En gång i livet har jag vintertid övermattat utomhus i tält. Under andra världskrigets år skulle man prova på vad som komma kunde, varför vi var ett gäng scoutledare som bakom Norra berget ordnade bivack i patrulltält, två stycken utanpå varandra och ett spritkök för att få någorlunda varmt. På en granrisbädd sov vi faktiskt ganska gott i våra sovsäckar.

Kontakten med Fornminnesföreningen

Vad jag minns var nog en av de första kontakterna med föreningen under de år Helge Höglund var intendent (förutom på Redings tid som ovan nämnts). Jag sökte någon bild bland farfar Peter Wides glasplåtar. Helge visade mig då den svarta vaxduksbok där farfar registrerat alla bilder med nummer som motsvarade numren på glasnegativens

omslagspåse samt uppgifter om datum och motiv, ibland även exponeringstid. Boken förvarades i en hylla i biblioteket som då även var Helges arbetsplats.

Jag har senare vid flera tillfällen försökt finna denna bok men utan resultat. Var finns den? Den har kanske tagit samma väg som en inramad blyertsteckning som Anders Wide gjorde som gymnast vid läroverket och som återfanns bland sopor intill Hantverksmuseet och som av en vänlig själ återbördades till mig. Men vaxduksboken har jag inte sett till.

På 1960-talet inrättades ett litet tryckeri i ett rum i Hantverksmuseets källare. Tillsammans med medhjälpare ur Sundsvalls Boktryckareklubb försåg vi tryckeriet med en snedregal för stilar samt en diegelpress med handmatning samt annan tryckeriutrustning. Då och då tittade vi till tryckeriet, att allt var i sin ordning. När tryckarna i Sundsvall 1983 skulle ordna en utställning i Sundsvalls Museum med anledning av "Det tryckta ordet 500 år" ville man låna material från Fornhemmet. Men det lilla tryckeriet var bortplockat och dåvarande vaktmästaren Thure Bergman visade en oanvändbar rosthög till tryckpress som var placerad i Långlogen.

Där stod även den unika cykelbilen "Daggmasken" och i en hörna vid den glesa ytterväggen stod översnöade öppna trälådor med farfar Peter Wides glasnegativ! Bergman berättade även om andra saker som på obekant sätt försvunnit. Det var inget roligt besök på Medelpads Fornhem.

Inför Medelpads Fornminnesförenings 75-årsjubileum 1981 väcktes tanken på att försöka åstadkomma en byst av grundaren Anders Wide, att placeras tillsammans med de

redan befintliga bysterna av Olof Högberg och "Homo" C. E. Hammarberg. Skriftställaren Nils August Flodén och även Jonas Källström i Stöde hade vid flera tillfällen till mig uttryckt sitt missnöje att "det finns byster av Anders Wides 'drängar' men inte av honom själv".

Nu blev det således tillfälle för Anders Wide-släktingar att göra en insats och jag åtog mig att göra ett upprop för insamling av medel till en grundplåt till en byst. Den gav dels 2.775 kronor till grundplåten och dessutom en "grundplåt" för mig att släktforska, något som jag sedan dess fortsatt med. Utöver detta inspirerades jag att göra en liten bok om Widegården – "En färgaregård i Sundsvall".

Den 19/6 1982 invigdes Fornhemsplatsen med den nya Anders Wide-statyn av Kulturmännens dåvarande ordförande Folke Strömbäck i närvaro av 16 Wide-släktingar och Fornminnesföreningens ordf. Harry Sjöström med flera.

Turistpaviljongen

har under alla år varit ett av Sundsvallsborna uppskattat utflyktsmål. Promenaderna på Berget hade för det mesta ett besök på Turistpaviljongen som ingrediens. Dit gick man för fika med tjejen på kvällspromenad eller inmundiga något varmt efter skidutflykten med gänget.

Själv har jag även varit med om scoutledarträffar, personalfester med Tryckeribolaget och under Margot och Otto Jonssons regim flera år med mycket uppskattade julluncher för tryckeriets kunder. Millenniumskiftet 2000 firades på Berget. Det har dock inte varit bara glädje utan även minnesstunder efter avlidna.

"Homogent"

blev namnet i folkmun på den branta gångstig som gick från Stadsbacken uppför Norra bergets brant och i flera etapper gjorts allt klättrvänligare. Annars var det Krönvägen som gällde.

Apropå Krönvägen minns jag när Svenska Tidningsutgivareföreningens styrelse för sådär 50 år sedan sammanträdde i Sundsvall med Sundsvalls Tidnings chefredaktör Yngvar Alström som värd och transporterades upp på Berget för beundran av utsikten och förmiddagskaffe. Några spänstiga chefredaktörer från Stockholm och Göteborg ville motionera till sta'n utför Krönvägen och

Ulla (f.-26) och Nils H. (f.-23) Wide
Nils H Wide med mamma Anna-Stina
på sparkutflykt på Norra berget 1928 med mor
på sparktur 1925.
Anna-Stina och barnsköterska Aina Nyberg.

Nils Wide

jag skulle visa vägen. Promenaden övergick snart till joggning och slutligen språngmarsch utför Berget och slutade inte förrän vid Idrottsparken. Unge Nils hade fullt schå att hänga med de betydligt äldre men väl meriterade före detta landslagslöparna!

Slutord

Fornminnesföreningens arbete har stor betydelse för bevarandet av äldre byggnader, föremål och traditioner från vårt landskap och kunskapsspridande kring detta. Många, framförallt Sundsvallsbor har minnen från Norra stadsberget och det är bara att önska att kommande generationer omfattar verksamheten med så pass stort intresse att det som byggts upp och fortfarande byggs vidare kommer att bevaras och utvecklas till glädje för många.

(Foto Nils A Wide)

Medelpads Fornhem

Ställ din färd hit upp till Stadsbergskrönet
Och väl hunnen hit du gör det rönet
Att förgäfvades icke färden var.
Kanske fann du vägen smått besvärlig,
Men, se dig omkring .... En mera härlig,
Frisk naturbild ej du skadat har.

Hög och imposant i norr står skogen
Lik en skyddsvakt, väldig, trygg och trogen.
Våra ängder du i vester ser.

Ner i dalen alltjämt staden växer ...
Och i öster, höljdt af solreflexer Bottenhafvet för din blick sig ter.

Se Fornhemsområdets hvarjehanda
Boningar och byggen om hvarandra
Tydande om fornt i dur och moll –
"Lappmarksläger" intill uppfartsvägen,
Och vid bäcken är en kvarn belägen,
Allt förflyttadt hit från skilda håll.

Grund är redan lagd till, platsen värdig,
Fornskyrka; Sakristian redan färdig,
Äfven "klockestapeln" redo står.
Nedanför sig reser Röklandsgården,
En af byggdagens äldste, och där står den
Ju Trampangeln, välkänd, tyngd af år.

Nu en titt i Bredsjö-Antes stuga,
Men vill du därin, du må dig buga,
Ty'n Ante gjorde dörren låg –
Här han glädts och lidit med de sina
Vinterstormar hört kring knuten hvina
Likaväl som sommarsol han såg.

Bredsjöstugan, nu museum vorden
Med en gifven rangplats här i Norden,
hyser tusental af skådeting –
Och otvifvelaktigt skall här inne
Den, som för hvad fordom var, har sinne,
Med belåtenhet se sig omkring.

Inom Mangelns väggar skall du finna
Mångt och mycket bjudande att minna
Om en länge sedan svunnen tid.
Täljande förfläders enkla saga,
Hur med yxa, spade, plog och slaga
De utföfvade en sträfsam id.

Se här! Utan teoretisk ledskap
Slöjdades och smiddes dessa redskap,
Hvarmed tegen bröts i mo och myr.
Så ock denna enkla fångstredskapen,
Dess alla primitiva vapen
Minnande om vildmarksäventyr.

Hvilken samling af allmogedräkter
Som här är! Och vilken mängd effekter
Alstrade af idog kvinnohand.
Och se här! I kretsen af de sina,
Tronar Skvadern, detta ädla, fina
Rasdjur, kändt utöfver Sveriges land.

Här oändligt mycket att beakta
Är ännu, men solen dalar sakta
Glimrande i vester excellent.
Tiden alltså nu till uppbrott tvingar.
Men förrän jag går ett "ave" bringar
Jag vår kække fornheimsintendent.

A.W. Kastberg
Styrelseledamot

Ur protokoll fört vid årsmötet med Medelpads Fornminnesförening å Hotell Knaust i Sundsvall
den 24 februari 1922.

Kurs- och utställningsverksamhet under 1980- och 1990-talet

Huvudsakligen kommer mitt bidrag att handla om den kurs- och utställningsverksamhet som jag ägnat mig åt, därutöver kan det bli några olika arrangemang, som jag tycker har passat in i den kulturella verksamhet som bedrivits.

Min bakgrund är att jag som Sundsvallsbo våren 1926 flyttade med mina föräldrar till Haga, ett ganska nytt område med byggnationer från 1910- och 1920-talet.

Ganska snart upptäckte min mor att Medelpads Fornminnesförening och Medelpads fornhem fanns inom gångavstånd från vår bostad. Min mor, som var född och uppvuxen i släktens gamla 1500-tals byggnad, kände sig genast hemma bland de gamla föremålen, som på den tiden visades i Trampmangeln.

Det var professor Anders Wides släktingar som skänkte Trampmangeln till den nystartade föreningen. Framförallt var övre våningen sevärd, där fanns en mängd föremål, som var ordnade gruppvis inom sitt speciella område, allt på ett överskådligt och pedagogiskt sätt. Det blev många söndagspromenader till Norra berget och jag kunde följa hur området växte och allt fler byggnader uppfördes.

Hantverks- och Sjöfartsmuseet. År 1944 stod

Under 1940-talet, blev det den norra sidan av Gustav Adolfsvägen som utvecklades. Där byggdes också

det klart för invigning. Men även en del byggnader försvann, om man nu kan räkna det lilla lapplägret som en byggnad, eller någon form av byggnation. Det uppfördes redan 1912 och hade enligt 1915 års verksamhetsberättelse, ytterligare utökats med ostorkningsaskjul, en stomme till sommarkåta och en tältkåta. Mitt minne av den ursprungliga kåtan, var att den var alltid öppen, man kunde gå in i den och se och känna på de olika föremålen, t.ex. kosor och

köksredskap samt mindre förvaringspungar. Anledningen till lapplägrats tillkomst, var med all

Lapplägret revs 1941

sannolikhet, Olof Högbergs stora intresse för den norrländska naturen, vilket kan avläsas i hans litterära livsverk "Den stora vreden".

Hans intresse för samernas liv och deras levnadsförhållanden, grundades förmodligen under hans resa 1906. Den 18 juli detta år, sammanträffade Olof Högberg med redaktör Janrik Bromé, som skulle bli hans färdkamrat på den planerade resan i Lappland. Resan gjordes delvis med tåg, och båt men bestod till större delen av 60 mils fotvandring i vildmarken. Under vandringen kom Olof Högberg i kontakt med många samer i deras egen miljö.

Sten Rågedahl har skrivit om "Olof Högbergs lappländska resa 1906, i den stora norrländska diktarens spår".

Olof Högbergs kängor... och hans kont.

Som minne av hans fjällvandring, finns hans kängor och näverkont i Fornminnesföreningens samlingar och visades 2005 i samband med firandet av 150-årsminnet av Olof Högbergs födelse. Hans engagemang som intendent vid Fornminnesföreningen och hans författarskap, har hållits vid liv med ett flertal utställningar och föreläsningar i Fornminnesföreningens regi. Även Olof Högbergs-sällskapet, har vid olika sammanhang gjort hans namn känt. Inte minst sedan Nils Johan Tjärnlund tillträdde som ordförande 2001.

Fornminnesföreningen var under de första åren synnerligen aktiv, förutom de årliga berättelserna, utgavs minneskrifter över framstående personer födda inom Medelpad, de flesta var skrivna av Anders Wide, som var en mycket flitig skribent. Redan 1907 skrev Anders Wide, "Några upplysningar till ledning vid insamlandet för Medelpads Fornminnesförenings Fornhem". Där beskrivs utförligt, vilka hus och byggnader som bör finnas inom området, vilka möbler och vilken utrustning som husen skall kompletteras med. Även olika yrken bör vara representerade. Som resultatet av insamlandet och samarbetet med Sundsvalls Fabriks- och hantverksförening, finns nu en representativ utställning inom olika hantverksyrken. Anders Wide avslutade uppropet med att, "föreningen avser ej blott att tillvarata byggnader, husgeråd och redskap från forna tider. Dessutom skall landets och folkets historia, saga och sägen, seder och bruk, skrock och allt sådant som levat i folkets tro och livsåskådningar upptecknas och samlas."

I slutet av 1970-talet, började jag under min fritid att allt mer ägna mig åt Fornminnesföreningen. Då hade Harry Sjöström kommit som ny ordförande i föreningen. Han införde Gammelhälja, som skulle genomföras första veckoslutat i augusti, med utställare och deltagare i konsthantverk, musikarrangemang och visning av gamla hantverk inom olika områden.

Då det fanns ett stort och intressant bokförråd, började mitt bidrag inom verksamheten med bokförsäljning på Gammelhälja. En syssla som jag fortsatt med genom åren och som gett mig mycken glädje och tillfredsställelse.

Efter pensioneringen och en nyss avslutad kurs i etnologi vid Umeå universitet, fanns nu ytterligare tid för ideellt arbete. Ett förverkligande av Anders Wides önskemål om tillvaratagande av gamla seder och bruk, folkets historia, saga och sägen, fanns nu möjlighet att genomföra. All min litteratur från etnologikursen väntade på att tagas i bruk. Efter ett kvarts sekels arbete inom Medborgarskolan Mellersta Norrland, hade jag en god kontaktyta inom många samhällsområden, vilket är ett plus vid all kursverksamhet. Det har också stor betydelse, om man på ett positivt sätt genom press och media, kan nå ut till allmänheten för presentation av den verksamhet man bedriver.

Åke Hanaeus, som jag sammanträffade med redan 1959, mångårig kursledare i konsthistoria i Medborgarskolan, har alltid i både ord och bild, positivt presenterat allt inom den kulturella sektorn. Mitt samarbete med honom fortsatte även under tiden i Fornminnesföreningen.

Men redan 1967 hade jag en studiecirkel tillsammans med Fornminnesföreningen och Sundsvalls museum, i regi av Medborgarskolan. Kursen kallades "Arkeologi i närbild" och intresset var stort, 25 deltagare var anmälda.

Beslut att starta kursverksamhet togs, och första sammankomsten blev i februari 1984. Kursen började med tio kvinnor och en man. Spännvidden mellan deltagarnas ålder var stor, den yngsta var 28 år och den äldsta 73 år. Jag beslöt att starta med grunderna i folklivsforskning. Denna studie i kombination med deltagarnas egna upplevelser och kunskap, blev en stabil utgångspunkt för fortsatta studier. Jag lade förslag, att vi om möjligt, skulle avsluta den teoretiska delen med en utställning som byggde på det ämne vi hade studerat. Det fanns en positiv erfarenhet av ett sådant arrangemang, efter min nyligen slutförda cirkel i ämnet "Böle en by i Sundsvall". Det var då, tillsammans med Alva Söderström, som jag upptäckte hur roligt och hur rätt det är, att avsluta en studiecirkel med en utställning. Där var naturligtvis även en tanke på att gruppen skulle kunna ta fram och visa de föremål, som hade anknytning till kursens ämne. I första hand skulle vi kunna visa de föremål, som av utrymmesskäl ej fått plats i museets fasta utställningar. Efter den första, helt teoretiska kursen, följde "Folkdikt, folketro och folkmedicin". Det var ett mustigt ämne om magiska riter, hur man stämmer blod, kloka gummor, vittra och andra mystiska väsen. Här fanns gott om litteratur, t.ex. C.H. Tillhagen och Bengt af Klintberg och sist men inte minst, ett rikhaltigt förråd av kursdeltagarnas erfarenheter. Resultatet blev en utställning och en liten skrift som dokumenterade ämnet, "Folklig läkekonst i Medelpad", där jag sammanfattat olika konster och knep, som används mot sjuklighet bland djur och människor.

Utställningen öppnade den 6 september 1986 med inledningsanförande av filosofie doktor Carl Herman Tillhagen, som faktiskt var gammal Sundsvallsbo och på 20-talet hade hjälpt Anders Wide med samlingarna.

Den avslutande uppsatsen i mina studier kallade jag "Samerna vid Medelpadskusten". Som då till den större delen bestod av intervjuer, fick jag på så sätt många nya bekantskaper och också bestående vänner

inom den samiska befolkningen. De har vid olika tillfällen besökt mig och i samband med dessa besök, har vi som regel även varit uppe vid Fornminnesföreningen, där vi under åren haft olika arrangemang i form av utställningar och föreläsningar. Sara Kråik, som var min huvudinformat, har flera gånger, tillsammans med sin sambo Paul Danielsson, besökt Norra berget. Vid ett av deras besök i oktober 1985, slogs publikrekord i Vinfabriken, enligt Sundsvalls Tidning deltog ca 145 personer i underhållningen, som avslutades med ett smakprov på renkok.

I samband med en upprustning av museets källarvåning, gavs utrymme till en särskild avdelning för samiska föremål. Det lilla samerummet blev klart under urbefolkningens år 1993.

Föremålssamlingen utökades senare med ett par mansskidor och ett par kvinnoskidor samt en kvinnostav, samtliga från slutet av 1800-talet. Skidorna och staven hade använts under färden mellan Härbergsdalen och Medelpadskusten fram till 1937, då vinterflyttningarna upphörde. Gåvorna överlämnades vid en ceremoni i Vinfabriken

Karin Strömberg, Edit och Åke Nilsson

2001 av mina vänner Åke och Edit Nilsson från Härbergsdalen.

Samarbetet med Västernorrlands sameförening, och inte minst mitt samarbete med Birger Nordin, har kanske gjort samekulturen mer känd för Sundsvallsborna.

Hösten 1987 startade vi kursen "Bröllopsgåvor och fästfolksgåvor". Det var ett område där vi hade stor tillgång till utställningsföremål, skäktnivar, rockhuvuden, mangelbräden och mycket annat som hade anknytning till fästfolksgåvor. Som studielitteratur hade vi Gunilla Kjellmans "Bröllopsgåvan, en etnologisk studie av gåvoekonomi". Extra festligt var att vi i vår utställning hade en monter med ett brudpar från 1909, med en klädsel som då bars av Andrietta från Tuna, född Allgren och brudgummen Johan Persson. Hur var nu detta möjligt? Jo, i cirkeln hade vi Linda Eriksson, som var dotter till Andrietta. Hon hade bevarat de gamla brudkläderna och lånade nu ut dem till vår utställning. En lycklig slump gjorde att Gunilla Kjellman befann sig i Sundsvall, just vid den tiden när utställningen pågick.

I montrarna Anna Ahlgren och Johan Persson Allsta. Tv. Beatrice Gustafsson i ungdomsklänning från 1860. Ann-Christine Wiklander dotterdotterdotter till Andrietta samt Linda Eriksson dotter till Andrietta.

Jag inbjöd henne att se den. Hon tyckte att vi på ett bra sätt hade visat hur man var klädd på ett bröllop vid den tiden samt hur gåvor och gengåvor praktiserades. Hon beslöt att var och en i kursen skulle få ett exemplar av hennes bok.

Ett år senare var kursdeltagarna redo för nästa studiecirkel, som kom att handla om "Husdjur och redskap i bondens tid". Även till denna utställning fanns ett rikligt material i föreningens samlingar. Som kurslitteratur

hade vi Hembygdsförbundets årsbok "Fägatan – husdjuren som levande kulturminnen", samt den klassiska boken inom folklivsforskningen, Nils-Arvid Bringéus, "Arbete och redskap". Utställningen visades bland annat för ett antal intresserade skolungdomar, som gärna ville prova olika redskap, t.ex. hur man kärnar smör.

År 1990 firades 100-årsminnet av skolplanschemas inträde i skolpedagogiken. Då var ämnet för kommande kurs givet, "Skolplanschemas värld". Lyckligtvis fanns fortfarande några skolor som hade sparat en del gamla fina skolplanscher. De inlånade planscherna blev underlag till en representativ utställning med illustrationer av kända konstnärer, såsom Bruno Liljefors, Nils Tirén, Olle Hjortzberg, Nils Kreuger m.fl. De första skolplanschererna kom under 1800-talet och motivet var traditionell kyrklig konst. Under andra hälften av seklet kom åskådningsplanscher innehållande naturkunnighet, historia och geografi. Den 25 november invigdes utställningen med ett föredrag av Per Bratt, pensionerad skoldirektör i Sundsvall.

Prästen Gunnar Sjöström döper lilla Patricia

Hösten 1991 startade cirkeln "Sed och Folketro omkring dopet", idén till detta ämne var, att vi i våra samlingar hade två mycket vackra och unika dopmössor, en för gossar och en för flickor. Seden omkring barnet innan det hade genomgått dopet, var rigorös. Det odöpta barnet saknade nämligen Guds skydd och kunde bli hemfallen åt djävulen. Här fanns många regler hur vi människor

skulle förehålla oss före dopet. Dopakten och det efterföljande gravölet, kunde i det gamla bondesamhället, ta så omfattande proportioner, att drottning Kristina på 1600-talet, fann sig föranlåten att begränsa festandet. Invigningen den 8 maj, skedde i samband med dop av Ruth och Ture Bergmans barnbarnsbarn Patricia. Dopet skedde i Gullgårdsstugan och förrättades av kyrkoherde Gunnar Sjöström. Mer om "Sed och folketro omkring dopet" kan läsas i en liten skrift med samma namn.

Vid årsmötet i april 1991, önskade föreningens dåvarande ordförande, Harry Sjöström, att avgå från detta uppdrag. Som efterträdare valdes jag som ordförande, dock

Klart för rotdragning

med det förbehållet att jag endast ville uppehålla ordförandeskapet under ett år, då jag redan till stor del var engagerad inom den kulturella sektorn och studiecirkelverksamheten. Efter 86 års manligt ordförandeskap det nu kanske var dags för en

kvinnlig ordförande. Det blev, trots förbehållet 2 år.

I början av 90-talet hade flera hembygdsföreningar börjat fira Gökotta. Tidigare hade Frälsningsarméns blåsorkester besökt Norra bergets utsiktsplats på påskdagens morgon och där haft en liten andaktsstund. Men jag tyckte platsen framför sakristian var lämpligare, där fanns även klockstapeln. På Kristi himmelsfärdsdag 1991, möttes en lite skara på 15 – 16 personer, för att lyssna till min vän Aili Iskanius andaktsstund, sjukhuspräst i GA-församling. Tyvärr blev det ett kort samarbete, endast två år, då hon alltför tidigt lämnade det jordiska livet. Men Gökottan har fortsatt många år

tillsammans med Gustav Adolf församlig och Midälvakören. Besöksantalet har ökat avsevärt sedan den första Gökottan hölls. Nu avslutas alltid Gökottan med kyrkkaffe i Bredsjöstugan, som är mycket uppskattat. Gökottebesökarna har ibland känt sig ganska frusna, då det inte alltid har varit sol och vackert väder. En Gökotta, den gången det var kyrkoherde Anders Boström, som utförde andaktsstunden, snöade det ymnigt, så planen framför sakristian ändrades snabbt till Gullgårdsstugans varma lokaler.

Ja, verksamheten var omfattande och intresset stort. Tillgången till lokaler var naturligtvis grunden till att utställningsverksamheten och andra kulturarrangemang kunde genomföras. Musik och lyrik, var under några år uppskattat och välbesökt. Andra tisdagen i maj och andra tisdagen i september, träffades 15 - 20 personer i Bredsjöstugan för att lyssna till musik och läsa egna eller andras dikter.

Författaren Göran Palm gav idén till starten av "Alla berättares dag". Hans förhoppning var, att hembygdsföreningarna skulle ta upp den gamla berättartraditionen. Mars 1991, den dag då vårdagjämningen inföll, startade vi den första berättaraftonen i Vinfabriken.

Sedan flyttade vi över till Gesällhärberget, i det lilla 1700-tals huset, fanns den rätta atmosfären med sprakande brasa till deltagarnas berättelser. "Alla berättares dag" arrangementet fortsatte under åren fram till mars 2002.

Då Finlandsfärjan gick mellan Sundsvall och Vasa, kom många turistbussar upp till

museet, ja, naturligtvis även från andra håll, inom Sverige. Vid sådana tillfällen kallades jag ofta till föreningen för att guida. Det var alltid lika trivsamt, många besökare kunde kommentera och komplettera mina uppgifter, så även jag fick fylla mina kunskapsluckor. Jag berättade gärna om tillkomsten av Formminnesföreningen. Det var ju, som de flesta Sundsvallsborna känner till, professor Anders Wides nära bekantskap med Skansens skapare, Artur Hazelius, som gav impulsen till starten av Formminnesföreningen. Samtidigt hade Sundsvalls stad planer på att en stadsparksförening skulle bildas. Denna stadsparksförening kom fram till att Norra berget skulle vara ett lämpligt fritidsområde. Protokollen beskriver hur man promenerade Krönvägen upp till berget. Väl framme skulle förslagsvis Lapploken vara lämplig för kommande fritidsaktiviteter. Det skulle vara platsen där man "söker vila och förströelser för överhettade hjärnor och ansträngda nerver" det skulle vara "en grönskande oas undan gatudammet och stadsbullret, vilket kan bli en tillflyktsort för alla, hög som låg, och där man kan duka upp sin matsäckskorg i kretsen av barn och blomma, utan att behöva bli föremål för gapande eller nyfiken uppmärksamhet".

Dåtidens mode

I april 1906 aktualiserades frågan om bildandet av en Formminnesförening och den 29 september samma år bildades föreningen. Stadsparksföreningen fick allt mindre betydelse och ansvaret och disponering av området kom allt mer att övergå till Formminnesföreningen.

Det är med den bakgrunden jag vill förmedla en inre syn för den grupp jag guidade. Hur kvinnor i stora hattar, långa svepande kjolar och parasoller promenerade upp för

Krönvägen

Krönvägen där bänkar fanns utplacerade för välbehövlig vila. Maken var förmodligen klädd i svart kostym, plommonstop och "fadermördare" (en hårdstärkt vit skjortkrage). Under högsommaren kanske han bytte till linnekostym och halmhatt. Han bar kanske också på en resegrammofon med tillhörande populära stenkakor. En ljuvlig syn i det vackra vädret!

Vid ett tillfälle, guidade jag en grupp pensionärer från södra Sverige. Efter en kort tid, kom ett vänligt brev med tack för besöket. Men - tyvärr hade någon i gruppen inte kunnat gå trappan upp till andra våningen, där Skvadern fanns utställd. Det var tråkigt, då det var tänkt som en av resans stora upplevelse. Detta blev upptakten till att Skvadern, som sedan 1918 förvarades i en liten glasmonter, nu fick lämna sin lilla bur för en betydligt större omgivning. I samband med Skvaderns förflyttning från Sjöfartsavdelningen, där den

varit placerad, föreslogs att vi samtidigt skulle göra en upprustning av den sjöhistoriska avdelningen. Med hjälp av Lars Ålund, som då var antikvarie på Läns museet samt en skicklig konservator, skulle även de gamla kaptenstavlorna på museets vind tagas fram och efter konservering hängas upp i den nyrenoverade Sjöfartsavdelningen, som då enbart skulle handla om sjöfart och skeppsbyggeri. I en del av rummet tillskapades ett litet skeppskontor, till minne av handlanden och skeppsredaren Gustaf Frithiof Cawallin. Samtidigt fick blockmakeriavdelningen ett nytt utseende med en blockmakare i arbete.

Skvadern flyttades ned till bottenplanet och fick ett eget rum med en monter som nu var betydligt luftigare. Greta Thunfors och Birgitta Olsson skapade den naturliga miljön omkring Skvadern.

Nu har ett sekel gått sedan ledamöterna i Stadsparksföreningen fastnade för förslaget om att - platsen för "vila och förströelse för överhettade hjärnor och ansträngda nerver" skulle förläggas till Norra berget "samt för

ungdomens behov av rörligare nöjen, sörjes genom en större lek- och idrottsplats i nedre delen av Lapploken". Vi kan nu konstatera att ledamöternas förslag har förverkligats.

Ett missöde har också tillrättalagts. Det lilla Lapplägret, som revs 1941 har återuppstått, nu på annan, i mitt tycke lämpligare plats, nämligen i övre delen av Lapploken. Där har Västernorrlands Sameförening byggt ett nytt sameviste och gjort en fin insats för att behålla och visa vår historia från den tiden då samernas vandring gick till Medelpadskusten och dess omgivning.

Karin Strömberg

En familjs hundraåriga kontakter med Fornminnesföreningen

Medelpads Fornminnesförening Och Norra stadsberget har jag hört talas om eller haft kontakt med allt sedan tidiga barndom. För snart 70 år sedan hörde jag min morfar, som var byggnadssnickare, berätta om när han byggde upp Bredsjöstugan och Trampmangeln på Norra berget. Något senare talade någon av mina fastrar om att de skänkt saker från vår typiska bondgård till Fornminnesföreningen sedan min farfar och farmor gått bort. När jag gift mig uppstod en ny anknytning till Norra berget. Min hustru Margits mormors bror, Hans Halvarsson, var nämligen den som skänkte Kyrkladan från Överturingen och ordnade så att den kom att uppföras på berget. En av dem som åkte med för att bygga upp den var min blivande svärfar. Senare blev jag – på eget initiativ – medlem i Fornminnesföreningen och när jag efter 21 år i riksdagen fick mer tid för engagemang i hemorten kom jag med i föreningens styrelse, som jag numera lämnat men fortsätter att hjälpa till genom att dels sälja biljetter vid somrarnas logdanser, dels fullgöra det hedersamma uppdraget att vara ordförande på föreningens års- och andra medlemsmöten.

Som ett litet bidrag till hur min person har haft kontakt med och upplevt Medelpads Fornminnesföreningen under en stor del av de etthundra år som nu skall firas har jag skrivit litet om vad jag minns och erfarit.

Bredsjöstugan

Bredsjöstugan uppfördes i Bredsjö by i Ljustorps socken av "Bredsjö-Ante" (kallades ej "Troll-Ante" som i den teater som uppfördes på Norra berget 2004). Han hade finsk bakgrund och var den förste inbyggaren och bonden i byn Bredsjö.

Genom skogsbolagens uppköp av bondgårdar under sågverksepoken från mitten av 1800-talet, kom många bondgårdar att övergå från bondeägda till bolagsägda. Den bondgård som Bredsjöstugan hörde till var en av dessa. Disponent/direktören E. A. Enhörning, ägare till sågverken i Kubikenborg, Heffners och Karlsvik samt riksdagsledamot under många år, var den som skänkte Bredsjöstugan till Fornminnesföreningen.

Bredsjöstugan är en typisk parstuga som enligt Nationalencyklopedin förr (var) vanlig form av mangårdsbyggnad, särskilt på mer välbeställda gårdar i mellersta och norra Sverige under 1600- och 1700-talen. Parstugan är en långsträckt, symmetrisk byggnad med förstuga och en innanförhängande liten kammare i mitten samt två större gavelrum på ömse sidor. Det ena av dessa, dagligstugan, tjänar som kök, sovrum och vardagsstuga, medan den andra, anderstugan, vanligen stod oeldat till vardags och användes som förrådsrum, vid högtidliga tillfällen dock som gästbudsrum. Parstugans ursprung har förklarats på olika sätt men enligt S. Erixon "Svensk byggnadskultur" (1947) har den uppstått ur primitiva bostadstyper och eldhus med förekomst inom stora delar av Europa och med anor tillbaka till forntidens långhus.

Min morfar, J. A. Ekström, som var

byggnadssnickare, berättade att han fick i uppdrag att vandra – eller åka med hästskjuts – de cirka fem milen upp till Bredsjön sommaren 1908 för att montera ned Bredsjöstugan. På vintern kördes det uppmärkta timret och annat som huset bestod av med hästar till Norra berget. Han uppförde därefter stugan på den plats där den alltså står och i september 1909 var den färdig att tas i anspråk för förvaring av 3 215 fornsaker enligt redogörelse för Fornminnesföreningens första tio år.

Min mormor och morfar hade en liten jordbruksfastighet, Karlsberg, inom nuvarande Sidsjöområdet, där Karlsbergsvägen nu går. I början av 1900-talet var arbetsdagarna långa. Jag vill minnas att min morfar berättade att han arbetade tio timmar per dag. Det var långt före termosarnas tid och min mamma berättade att hon – då tio år – och hennes två år yngre syster under sommaren, när de ej gick i skolan, gick med mat från hemmet nära Sidsjön ner genom Stenstan och upp till Norra berget till sin far. Verkligen en lång och ansträngande väg för två små flickor! Oftast återvände de genast till hemmet för att hjälpa till med olika sysslor, men någon gång fick de tillåtelse att stanna uppe på berget till dess morfars arbetsdag var slut.

Trampmangeln

Trampmangeln skänktes av familjen Wide och efter några år – 1910 – uppfördes den på Norra berget. Även detta var ett uppdrag som

min morfar fick. Tyvärr minns jag inte om han berättade något om ned- eller uppmontering av denna byggnad.

Däremot minns jag att min mamma berättade att på lördagar då morfars arbetsdag slutade litet tidigare än andra dagar hände det att hon

och hennes syster fick stanna kvar och leka i Trampmangeln till dess morfar slutade arbetsdagen.

Enligt en resehandbok utgiven av Svenska Turistföreningen 1913 ansågs Trampmangeln vara *den originellaste museibygnad som väl finns här i landet*. Trampmangeln är en tvåvåningsbyggnad, som fått namnet av den stora mangeln på nedre botten. Byggnaden uppfördes troligen i början av 1800-talet och flyttades 1839 till dåvarande Färgaregården nära Widesbron, där mangeln användes i färgningsarbetet men också som en hushållsmangel. Mangeln drevs genom ett tramphjul, i vilket drängar och pigor gick på insidan.

Trampmangeln var alltså en del av de byggnader – och den enda som finns kvar – som var delar av färgeriet vid Widegården. Fornminnesföreningen gjorde försök att även flytta Widegården upp till Norra berget, men det saknades ekonomiska resurser för detta och 1957 gav Sundsvalls stad tillstånd till rivning av huset.

Under hela tiden har många av Fornminnesföreningens föremål förvarats i Trampmangeln. Tyvärr har det skett under för ett museum mindre acceptabla former fram till nu, när det äntligen blivit möjligt att göra en ändamålsenlig inredning, så att föremålen kan få en lämplig förvaring och blir möjliga att studera.

Museiföremål från min fars föräldrahem

Min farfar och farmor var jordbrukare i Måås, Skön, där jag alltså bor. Efter deras

bortgång 1925 respektive 1931 skänktes enligt

uppgift av en av mina fastrar (min far dog 1935 innan jag fyllt tre år) saker till Fornminnesföreningen för att de skulle räddas för framtiden.

Detta var nog typiskt vid denna tid, när det fanns en hel del traditionella verktyg och redskap för jordbruk och hushåll i bondgårdarna och en känsla för att de borde bevaras, sedan de kanske på grund av påbörjad mekanisering inte längre användes för sina ändamål.

Kyrkladan

Kyrkladan

När jag 1964 gifte mig med Margit Andersson, född och uppvuxen i Överturingen, fick jag en ny kontakt med Fornminnesföreningen. Kyrkladan, Medelpads äldsta byggnad, kommer just från Överturingen. Den ägdes av min hustrus mormors bror, landstingsmannen Hans Halfvarsson, som om sin hembygd skrev boken *Från land och strand vid Ljunga älv*. Han var tidigt engagerad för

I Fornminnesföreningens inventarieförteckning har jag bland det som skänkts från min fädernegård bl. a. funnit ett mangelbräde med inskriptionen 1763 OJS:D. 2 APRIL. Vidare fann jag att min morfar skänkt en speciell silversked och äldre mynt till föreningen i början av 1910-talet.

Fornminnesföreningen och han var den som verkade för att ägarna till störset från Störbergets fäbodrar i Haverö skulle skänka detta, vilket uppfördes på Norra berget 1916.

Hans Halfvarsson påstod bestämt att Kyrkladan var sedan tidig medeltid. En åsikt han grundade på studier och forskningar samt traditioner som gått i hans släkt. Den skulle enligt honom först ha varit en kornlada och sedan ha varit den första gudstjänstlokalen när

kristendomen nådde bygden. Platsen, där ladan stått, fick – och har kvar – namnet Kyrknäset. På grund av att ladan en tid använts till gudstjänstlokal blev den föremål för vördnad, som medfört att den alltid underhållits med t.ex. reparation av tak. Andra i bygden ifrågasatte att Kyrkladan verkligen var så gammal.

1928 monterades Kyrkladan upp på Norra berget och bland de Haveröbor som åkte till Sundsvall för att utföra arbetet var den som kom att bli min svärfar, Per Edvald Andersson.

Överturingen var fram till 1645 gränsland mellan Sverige och Norge. De många kulhål som syns i ladans timmer kan vara en erinran om de strider som förekommit i denna trakt. Kulorna finns dock ej kvar utan endast märkena där de suttit och senare petats lös med hjälp av yxa eller kniv.

Tack vare modern teknik, dendrokronologi eller årsringsdatering, vet vi numera att timret till Kyrkladan avverkades vintern 1309 – 1310 och att den alltså inte enbart är Medelpads äldsta byggnad utan en av landets äldsta träbyggnader.

Det kan tilläggas att Hans Halfvarsson var morfar till Verner Dillner som ägnade synnerligen mycket intresse och mycken tid åt Fornminnesföreningen fram till sin bortgång 2002. Tack vare hans

energiska insatser i form av insamling av medel och anlitande av hans kontakter blev de båda stora gatlyktorna som står framför museibygnaden renoverade.

Vikten att få och ta hand om medlemmar

På eget initiativ anmälde jag mig någon gång under senare del av 1960-talet eller början av

1970-talet som medlem i Fornminnesföreningen utan att då ha för avsikt att bli aktiv, eftersom jag var mycket engagerad och genom riksdagsuppdraget hade begränsad tid att fullgöra uppdrag i hemorten. Vid ett tillfälle besökte jag tillsammans med min fru ett av föreningens års- eller medlemsmöte. Jag har inget speciellt minne av vad som avhandlades men minns att vi som knappast kände någon av deltagarna kände oss mycket ensamma även vid det efterföljande kaffet. Ingen tycktes ha intresse att bekanta sig med eller att "ta hand om" oss som för första gången deltog i ett möte.

Detta att inte ta hand om nya medlemmar eller andra som är nya och ser ut att vara ensamma vid möten är något som förekommer vid möten i de flesta föreningar och i andra sammanhang. Det är en stor brist men tyvärr mycket vanligt och inget speciellt för Fornminnesföreningen. Oftast är det så att de som känner varandra bäst håller ihop och pratar med varandra såväl före mötet som vid kaffeserveringen. Risken är att den nye medlemmen känner sig utanför och ej kommer till fler möten.

Det nämnda tillfället är självklart inte enda gången jag upplevt visst utanförskap, när jag varit ny i något sammanhang, men jag har lärt mig vikten av att verkligen observera, hälsa på och samtala med dem som verkar nya och ensamma. Man gör inte bara nytta för den aktuella föreningen eller den nye medlemmen utan det berikar också en själv att lära känna nya personer, kanske få nya vänner.

Ett råd till våra föreningsmedlemmar – utan att det skall uppfattas som kritik mot någon eller några – är dels att intressera nya att bli medlemmar, dels att vid möten och sammankomster ta kontakt med dem som är nya eller i övrigt verkar vara ensamma. Då kanske den nye medlemmen kommer fler gånger och till och med blir aktiv. Vad vi behöver för Fornminnesföreningens framtid är verkligen nya och aktiva medlemmar!

Tal på Gammelhälja

Under 1980-talet och fram till 1991 ordnade Fornminnesföreningen varje sommar den så kallade Gammelhälja. Man visade då olika aktiviteter som förr var vanliga på en bondgård och i ett lantushåll såsom linberedning, växtfärgning, rotslöjd, höhässjning, tröskning med slaga, spånhyvling och läggande av spåntak samt mycket annat.

Någon gång i mitten av 80-talet fick jag frågan av föreningens dåvarande ordförande Harry Sjöström om jag ville tala vid Gammelhälja. Jag kände Harry Sjöström något, eftersom vi båda tillhörde Sundsvalls kommunfullmäktige under många år. I mitt tal, som jag inte har kvar några anteckningar om, vill jag minnas att jag tog upp det stora värde det har att människor på ideell grund som inom Fornminnesföreningen arbetar för att bevara tidigare generationers kunskaper

och verktyg och övriga hjälpmedel. Jag betonade hur värdefullt det är låta alla oss som inte upplevt det gamla bondesamhället få kännedom om det hantverkskunnande och de jordbruksmetoder som varit förhärskande i våra bygder under många århundraden. Genom Gammelhälja åskådliggjordes detta på ett förmämligt sätt.

Av det som förekom vid den Gammelhälja, som jag fick tala vid, minns jag särskilt två

gamla odalmän från Selånger som taktfast tröskade med slaga, den tröskmetod för att slå sönder axen och få fram sädeskornen, vilken var förhärskande fram till dess enkla tröskverk torde ha börjat användas i våra trakter i slutet av 1800-talet.

Synd att publikintresset blev för litet för att föreningen skulle kunna fortsätta att ordna Gammelhälja. Men kanske det skulle kunna återupptas i någon form t.ex. i samverkan med någon eller några andra organisationer eller samhällsorgan.

Styrelseledamot

1991 invaldes jag som ersättare i Fornminnesföreningens styrelse, 1992 som ordinarie och 1993 blev jag föreningens kassör.

Det var mycket intressant att tillhöra styrelsen och ta del av och planera för verksamheten samt att erfa att så många föreningsmedlemmar var beredda att ställa upp och arbeta på helt ideell grund för våra många aktiviteter.

Utöver själva verksamheten var frågor om personal och underhåll av byggnader nästan ständigt återkommande ärenden på styrelsesammanträdena. Våra resurser var då alltför begränsade för att vi skulle kunna klara av erforderligt underhåll av byggnaderna. Det var ju innan föreningen överlät byggnaderna till Sundsvalls kommun.

Under de två första åren, som jag var med i styrelsen, var Karin Strömberg föreningens ordförande. Med sin långa erfarenhet och sitt stora kunnande om föreningen och museiverksamhet kunde hon uttala sig som sakkunnig i praktiskt alla föreningens angelägenheter.

Hon efterträddes som ordförande av Stig Zaar, som inte varit engagerad i föreningen tidigare, men som varit kommunpolitiker, bl.a. ordförande i skolstyrelsen. Han hade erfarenheter och kontaktnät, som var mycket värdefulla för föreningen. Han hade många

idéer om förnyelse av föreningens verksamhet och om att levandegöra Norra berget.

Alva Söderström efterträdde Stig Zaar som ordförande. Därmed hade föreningen åter fått en ordförande som – i likhet med Karin Strömberg – hade mycket lång och omfattande erfarenhet av föreningens verksamhet.

För egen del lämnade jag styrelsen, eftersom jag inte ansåg mig ha tillräcklig tid att engagera mig i verksamheten. Även om jag lämnat rikspolitiken hade främst den nya uppgiften som ordförande i Sköns kyrkoråd medfört att jag tillsammans med övriga engagemang och tid och kraft för underhåll av min bondgård gjort att jag aldrig kunde ägna Fornminnesföreningen den tid, som jag önskat som styrelseledamot.

Sälja dansbiljetter

Även om jag lämnat styrelsen har mina kontakter med Fornminnesföreningen ej upphört. Redan 1993 deltog jag för första gången som biljettförsäljare vid logdanserna som hålls en gång i veckan under juni, juli och augusti. Efterhand har det blivit så att jag varje sommar är biljettförsäljare åtskilliga kvällar. Vi är alltid två som hjälps åt att sälja biljetter och att kontrollera inträdena. Det är intressant att på detta sätt träffa många människor och att så att säga få representera Fornminnesföreningen.

Det skulle väl kunna anses att logdans är långt från föreningens uppgift, men om vi tänker efter är ju logdans något som förr förekom ganska allmänt på landsbygden, varför man kan säga att logdanserna stämmer väl med ett av föreningens ändamål, nämligen att "bevara den folkliga kulturen". Dessutom ger logdanserna oss kontakt med många som kanske är medlemmar, men som aldrig deltar i föreningens andra aktiviteter. Det brukar vara en mycket god stämning bland de

genomsnittligt nära 150 besökarna. Logdanserna bör kunna betecknas som god PR för Fornminnesföreningen och Norra berget.

Ett annat viktigt skäl för oss att ha logdanser är vikten av att föreningen får inkomster. Överskottet på själva danserna brukar tillsammans med den kaffeservering som sker varje danskväll ge ett välkommet tillskott för föreningen.

Att vara ordförande vid årsmöten

Under många år var Per Bergqvist, som tidigare engagerat sig mycket för Fornminnesföreningen, ordförande vid års- och medlemsmöten. Jag förde ofta protokoll vid dessa möten. Men sedan Per Bergqvist mera sällan besöker föreningens möten har jag kommit att vara mötesordförande vid många års- och medlemsmöten. Jag har funnit denna uppgift både mycket intressant och trevlig. Även om bara en minoritet av föreningens medlemmar kommer till mötena, bör vi, om vi jämför oss med övrigt föreningsliv, ändå vara ganska nöjda med anslutningen. Glädjande är det intresse som många mötesdeltagare visar i form av frågor, synpunkter och diskussionsinlägg. Varje möte upplever man att det är många som verkligen känner starkt för Fornminnesföreningen och vill bidra såväl genom sina synpunkter som genom sina arbetsinsatser till att föreningen skall lyckas i sin strävan att fullgöra sina uppgifter.

Oftast är enigheten stor när vi skall gå till beslut även om det framkommit många synpunkter under överläggningen. Bara en gång kan jag erinra mig att vi haft votering och då gällde det val av ersättare i styrelsen. En annan gång fick jag lära mig hur viktig och välgörande en kaffepaus kan vara. I ett ärende, som vi skulle fatta beslut om, var det många diskussionsinlägg, synpunkter och konkreta förslag. Jag bedömde det så att det var två grupperingar, som på något sätt stod emot varandra, men som man kanske skulle kunna

ena med en lämplig skrivning. Jag frågade mötet om man var villig att bryta för kaffepaus. Svaret var som alltid när den frågan ställs vid något möte ett enhälligt "ja". Min avsikt var att använda pausen för att tala med de båda gruppernas främsta företrädare. Jag skrev först ett förslag till beslut som jag hoppades att båda sidorna skulle kunna acceptera, varpå jag gick först till den ena gruppen och sedan till den andra och hörde mig för om den kunde acceptera min skrivning. Det lyckades och omedelbart efter kaffepausen kunde vi fatta ett enhälligt beslut enligt min kompromiss.

100 år av ansvar att levandegöra tidigare generationers sätt att leva och verka

När man försöker se tillbaka på de gångna etthundra åren finns all anledning att fundera över vad som varit annorlunda om inte kloka och förutseende personer startat föreningen. De liksom alla som sedan genom åren ansvarat för och drivit föreningen har varit besjälade av övertygelsen om att varje generation har ett ansvar för att tidigare generationers insatser och sätt att leva och verka blir möjligt för nya generationer att ta del av.

Med det rivningsraseri som tillämpats i vår stad och den utglesning, som lett till övergivande av bygder och gamla byggnader på landsbygden skulle mycket av det som nu finns på Norra berget ha skattat åt förgängelsen.

Vi har sett hur Sundsvalls äldsta till vår tid bevarade stadsdel, Normalm, fick förfalla, till dess allt revs bort och av en kommunalpolitiker betraktades endast som "en massa plank". Vi har även sett hur de övriga få byggnader, som undgick branden 1888, fått skatta åt förgängelsen. Planerna – t.o.m. sommaren 2005 och nu återupptagna – på byggande av ett scenhus fick inte hindras av att Lillgården, en av de två barnkrubbor från 1800-talet, som finns kvar i vårt land,

skulle rivas. Inte ens länsstyrelsen med ett kulturminnesansvar ansåg huset värt att bevara, trots att det är ett minne över hur man försökte lösa tillsynen för vissa barn. Detta var en viktig social fråga för mer än etthundra år sedan.

Många bolagsägda "överflödiga" hus på landsbygden har bränts ner eller rivits under 1900-talet. Tack vare att Bredsjöstugan flyttades till Norra berget finns den kvar som en representant för den typiska parstugan med djupa historiska rötter i vårt land och kanske även i delar av övriga Europa.

Genom att Gullgårdsstugan flyttades till Norra berget har vi ett exempel på de mangårdsbyggnader, som under senare delen av 1800-talet blev vanliga på mer välbeställda bondgårdar.

Av de byggnader, som ingick i familjen Wides färgeri finns endast Trampmangeln kvar. Utan Fornminnesföreningens tillkomst är det tveksamt om den hade bevarats i vart fall i Medelpad. Kanske hade den – om den räddats – kommit till Skansen i stället.

Kyrkladan hade troligtvis de traditionsansvariga i Överturingen fortsatt att underhålla såsom de gjort 600 år innan ladan flyttades till Norra berget. Vi vet nu att den är vårt lands äldsta byggnad och tack vare flyttningen kan alla besökare på Norra berget se detta märkliga hus, som snart stått emot tidens tand i 700 år, trots att det de första drygt 300 åren stod just i en gränstrakt som ofta härjades när krig pågick mellan Sverige och Danmark-Norge.

Tack vare Fornminnesföreningen räddades hus från fäbodas, smedjor och någon loge och många andra hus typiska för landsbygden fram till 1800-talet. När man ser hur svårt det är för nutida ägare att bevara sådana omoderna byggnader från förfall inser man Fornminnesföreningens stora och viktiga insatser.

Det för långt att nämna övriga hus och de 10 000-tals museiföremål som Fornminnesföreningen tagit ansvar för och som tack vare detta bevarats och finns kvar i

vårt landskap som viktiga delar för att belysa vår historia.

Sundsvalls kommun har numera övertagit ansvaret för byggnaderna, men i stället har inget driftsbidrag utgått till Fornminnesföreningen. Egentligen är det fantastiskt att det i vår tid förväntas att ett viktigt kultur- och lokalhistoriskt museum skall drivas enbart tack vare ideella insatser av Fornminnesföreningens medlemmar!

Från alla oss medlemmar, som inte kunnat ställa upp så mycket för Fornminnesföreningen finns all anledning att känna stor tacksamhet mot dem som startade föreningen och mot alla dem som under 100 år genom stora ideella insatser skapat förutsättningar för föreningen att fullgöra de uppgifter man ålagt den, nämligen bland annat att främja kulturarv och söka berika och

bevara den folkliga kulturen och kunskapen om bygdens historia.

Martin Olsson

Talande ting

Om friargåvor och bröllopstraditioner i Medelpad

När Medelpads Fornminnesförening bildades 1906 var det allmogens kultur som stod i centrum för föreningens insamling. Föremål som berättade om en gammal bondekultur som i och med industrisamhällets framväxt sakta gick förlorad.

I föreningens samling finns många friargåvor och andra föremål från 1600-, 1700- och 1800-tal. När vi i Norra Bergets Kulturhistoriska verksamhet skulle göra en sommarutställning i Torpsgården 2004 ville vi visa delar av denna samling och samtidigt gestalta helgdagsstugan på ett sätt som berättar om hur den använts vid till exempel bröllop. Vi valde då att göra en utställning om friargåvor och bröllopstraditioner.

Föremålen som jag här beskriver hör till den folkliga konsten och har tillverkats ute på landsbygden av människor utan skräutbildning. Inspirationen till sina dekorationer fick man många gånger från kyrkans målningar och inredningssnickerier. Även den mer bemedlade överklassen i bygden som präst, brukspatron eller militärer kunde förmedla nya modestilar i sitt hem där den kringvandrande målaren ofta fick sina uppdrag. Det kunde vara bibliska motiv, snidade och målade möbler, träskulpturer, predikstolar och pyramider, monogram och symboler. Föremålen speglar människors liv, traditioner, seder och bruk och genom dem får vi veta mer om människorna och den tid de härstammar ifrån. Vi låter föremålen tala.

Friartid och nattfrieriet

I det gamla bondesamhället var äktenskapet en viktig ekonomisk överenskommelse och för många kvinnor var det också det enda sättet

att få en försörjning och accepterad status. Efter konfirmationen ansågs man kliva in i vuxenvärlden och ungdomarna fick tillåtelse att delta på lekstugor och andra sammankomster där man träffades och umgicks. Nu kunde man ta tjänst som dräng och piga och många flyttade hemifrån ett tag. Detta är också den tid då man hade möjlighet att finna en käresta. Bland allmogen var giftasåldern ganska hög, omkring 25 år, och man hade god tid på sig att finna den rätta.

Gåvor på försök

För att underlätta inledningen av ett förhållande kunde gåvor hjälpa till. Ett sätt var att ge gåvor "på försök" eller "känningar". Från Medelpad berättas att pojken kunde lämna sin klocka hos flickan efter nattfrieriet, var den uppdragen när han kom på besök på lördagen efter, så visste han att hon var intresserad. Då blev han bjuden på frukost och frieriet var i stort sett klart! Känningarna kunde även vara små gåvor som ungdomarna gav till varandra innan själva frieriet.

Denna mjölkflaska från Anundgård i Holms socken bär två årtal och initialer. Ibland återanvändes friargåvorna om löftet brutits. Kanske är detta en sådan gåva. Den första flickans initialer KGPD som ristats in 1824 har målats över med APJD 1858. Inskuret är också KIKS samt PIS.

I privat samling finns denna sked, enligt familjetraditionen tillverkad av Olof Thorén i Torrsjö. Gift 7/7 1864 med Kajsa Stina Berg från Baggböle.

Friargåvor

När pojken visste att flickan var intresserad var det dags att ge en friargåva. Om friargåvan mottogs var frieriet accepterat och gåvan en symbol för löftet man givit varandra. Paret sågs som flästfolk och skulle gifta sig. Lämna flickan tillbaka gåvan var löftet brutet.

Friargåvan var ofta ett vackert snidat linfäste, klapprträ, mangelbräde eller räfsa och förknippades ofta med kvinnans arbete och bondesamhällets kollektiva arbetsmoment. I Medelpads Fornminnesförenings samlingar finns många mangelbräden och rockhuvuden som kan räknas till denna kategori, men även andra föremål som haspel och skrin.

Mangelbräden

Mangelbrädet var från början ett statusföremål

Vi ser fyra mangelbräden med ålderdomliga ryggådekorer och fiskbensmönster. Den längst upp är daterad 26 jan 1723. Den andre bär initialerna PMS och EOD, kanske ett blivande brudpar? Sedan ett bräde skänkt av G Sjöbom från Sulå/Indal år 1906. Daterat 1696 med inskription MESI. Nedersta brädet är daterat 1710 med initialerna ANS, MAD och MED.

och har sitt ursprung i 1500-talets borgerliga miljöer. Det visade att huset hade finare textilier att mangla och var mycket vanliga som friargåvor under 1600- och 1700-talet. De flesta av Medelpads Fornminnesförenings mangelbräden är från 1600- och 1700-talen och tycks ha tillverkats av friaren själv.

Linfästen/rockhuvuden

Linnet började odlas under järnåldern (ev. ännu tidigare) i Skandinavien och det tidigaste fyndet av linredskap är från 700-talet och finns i Norge. Linfästet/rockhuvudet fästs på spinnrocken för att hålla det häcklade linnet på plats under spinning. Linnetyger har ända från järnåldern varit det dominerande materialet i klädedräkten tillsammans med ull och därmed var kunskapen kring linhantering viktig. Linnet bearbetades till olika kvalitéer och enligt traditionen skulle en riktigt duktig spinnerska spinna en härva som gick att dra igenom en vigselring.

Linfästena i Medelpads Fornminnesförenings samling är dels platta rockblad och pyramidformade linfästen, dels en variant med båda formerna (se bilden till höger). På de pyramidformade rockhuvudena är det kanske inspirationen från kyrkornas pyramider man ser.

Linfastet 2:a från höger är från Tuna, det längst till höger från Ragunda. Övriga två har okänd härkomst.

Linfastena nr. 2 och 3 från vänster är från Indal, nr. 5 från Ljustorp. Övriga två har okänd härkomst.

Brudgåvan

Inför bröllopet var det brudens tur att ge bort gåvor. Brudgåvan ses som brudens svar på friargåvan och var oftast textila arbeten. Det innebar att hon till brudgummen skulle förfärdiga några extra fina plagg som högtidsskjorta, strumpeband, pälsband eller

Här ser vi en kopia av en brudkudde, kallad Sundsvallskudden från 1771. Enligt traditionen återanvändes gammalt kjoityg till dessa kuddar

väst. I Ångermanland berättas att bruden även skulle sy en skjorta till svärfar, samt en särk till sin svärmor, så kallad "svärmorsplåga". Traditionen med brudgåvor är allmänt spridd i hela landet och omfattar en mycket stor variation från olika landskap.

Vävt pälsband av okänd härkomst.

Broderade hängslen skänkta av Kerstin Fürstenheim 1982.

Symbolspråk och motiv

Gåvorna symboliserar på många sätt ungdomarnas och särskilt kvinnans duglighet i arbetet. Friargåvan förknippas ofta med kvinnans arbete medan brudgåvan däremot anspelar på högtid och fest. Vackra

Brudgumshandskar från Bjursås, Dalarna.

kyrkhandskar, broderade hängslen med mera.

För kvinnans del fanns inga genvägar, hon skulle själv tillverka brudgåvorna och visa färdigheter i vävning, broderi och sömnad. Något som kanske visar att trycket på flickans duglighet i hemslojdsarbetet var större än på mannens.

Mannen skulle naturligtvis tillverka sin friargåva själv om han ville uppnå högt anseende men det var inte nödvändigt. Slöjdekunskheten ser ut att ha varit större i skogsbygderna där mångsyssleriet var vanligare. På andra håll kunde man också beställa friargåvor hos den lokala snickaren, en tradition som var utbredd bland annat i Hälsingland. Mot slutet av 1800-talet blev det också vanligt med köpta gåvor såsom psalmbok och sja.

Linfastet till höger är från Timrå och texten lyder: "Märta Lund Holmin Boendes i Timrå Wid Wifstavarf 1827 När var och En sin syssla sköta så går alt Wall Ewad Oss möta".

Föremålen har många gemensamma dekorationer och symboler och är rikt dekorerade med genomskuren dekor, hjärtan, kors, initialer och blomstermotiv.

Tetragrammet eller **S:t Hans korset**, som det kallas i Norden (se bild nedan), är ett urgammalt motiv som funnits tidigt i indisk och orientalisk ornamentik som en symbol för evigheten. Här i Norden har den använts som ett skydd mot ondska. Under medeltiden fängades symbolen upp av kristendomen och utmärker Johannes döparens/S:t Hans dag den 24 juni i de gamla kalendrarna. S:t Hanskorset är också en central gudssymbol.

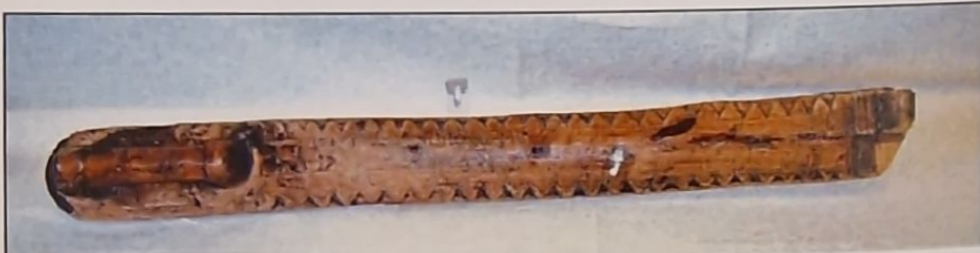
Solhjul, stjärnor och blomstermotiv skurna med hjälp av passare är mycket vanliga, framförallt på mangelbräden men även stiliserade blommor och trädmotiv.

Två mangelbräden med riklig dekor. Det övre är från Liden daterad 1706 och dekorerad med S:t Hans kors och solhjul. Det nedre av okänd härkomst.

Tre mangelbräden. Det översta från Attmar, det mellersta från Matfors, det tredje av okänd härkomst. Trädet, hjärtat och hästen har stora likheter, kanske har de två översta tillverkats av samma person? Se även det korsprydda hjärtat på nedre brädet.

Mangelbräde från 1637. Okänd härkomst.

Hästen förekommer på ett par mangelbräden och har enligt Knutsson (1995) ingen direkt anknytning till äktenskapet utan är en mer vital och fruktbar symbol.

Fåglar. I den kristna kyrkan står duvan som symbol för den Helige Ande och uppståndelsen, men även för blidhet och kärlek. I den folkliga konsten står den mer för äktenskapets tvåsamhet och fåglarna förekommer ofta i par. Adam och Eva, eller brudparet avbildas ofta på textila föremål men även på friargåvor som rockblad eller bandskedar.

Rockblad med flera figurer i dekoren. Det vänstra av okänd härkomst, det i mitten från Sundsvall och det högra från Ljustorp.

Det äldsta mangelbrädet är från 1637 och har en latinsk inskription som lyder MEDES, MORI, MEVES samt en enkel uddsnitsdekor och årtal. Inskriptionen låter oss tro att det är några latinska ord men endast det mittersta kan härledas till ett faktiskt ord mori = dö eller de döda. (Bild se föregående sida.)

Ordet och särskilt latinet som var den lärdes och kyrkans språk, besatt en särskild kraft och mystik. Kanske har tillverkaren velat skriva

något vi idag inte förstår eller bara förgylla mangelbrädet med påhittade "latinska ord". Ett vanligt exempel på hur latinet omformas hos folket är trollformen "Hokus pokus filiokus" som har sitt ursprung i den latinska texten som läses vid nattvardsgång *hoc est enim corpus meum filioque*. figurer i dekoren. Det

Hjärtat symboliserar naturligtvis kärleken men kunde också vara en vanlig och väl lämpad form för dekorationer på såväl friargåvor som övriga föremål.

På flera utav föremålen förekommer det **korsprydda hjärtat** som har sitt ursprung i 1400-talets bildvärld som en symbol för Jesu hjärta.

Korset är mycket vanligt förekommande som symbol för tro och trohet.

Bandgrind av okänd härkomst. Ljusblått linfäste från 1838, gåva från Johan Jonsson, Västanå, Liden med initialerna MED. Grönt linfäste daterat 1834 med initialer MOD av okänd härkomst, gåva av Jonas Näslund.

Gåvornas status

Både brudgåvan och friargåvan användes även om det var i begränsad omfattning. Det symboliska och emotionella värdet var oftast större varför de sparades som minnessaker. Gåvorna var personliga och man kan tänka sig att de användes en begränsad tid omkring bröllopet vid landsbygdens gemensamma arbetsdagar som storbyk, slåtter och rockstugor. Då gavs goda tillfällen att visa upp vad man fått till allmän beundran. Sidensjalen kunde bäras i kyrkan vid lysningen, klapprädet användes vid vårens första storbyk. Brudskjortan användes

naturligtvis på själva bröllopsdagen och skulle sedan sparas till svepningen vid livets slut. Gemensamt för dessa gåvor är att man var mycket rädd om dem och man ämnade bevara dem för kommande generationer. Naturligtvis fanns undantag och man kan finna väl slitna friargåvor i museernas samlingar.

I samlingarna finns till exempel mangelbräden som även användes som ättetavlor där barnens initialer och födelseår skurits in, generation efter generation. Även i Dalarna har dessa mangelbräden påträffats.

Det översta mangelbrädet är från Stöde och har en form liksom en skida och en räfflad dekor. Två årtal och initialerna tyder på att även den användes som ett slags ättetavla, märkbart är att det skiljer 104 år mellan de inristade årtalen 1723 och 1827. På det nedersta brädet (okänd härkomst) kan vi se att man markerat födelse av flera syskon. En dotter, MOD (kanske Maria Olsdotter) föddes 1771 och en till, KOD 1794. Två söner POS och JOS och ytterligare två årtal 1794 och 1806. Och kanske en sonson OJS.

Sellocka till vänster samt två selbågar. Den målade till vänster är från Borgsjö, den högra av okänd härkomst. Likartad dekor tyder kanske på gemensam härkomst?

Bröllopsföremål och gåvor

Bröllopet var en viktig händelse i människors liv och ett välkommet inslag i den arbetsamma vardagen. Många föremål tillverkades särskilt för bröllopsdagen och dekorerades därför extra fint. Det kunde vara olika kärl att förvara maten i som kaggar, stänkor och korgar eller utrustning för hästen, som selbåge, lokor och vagn. Många gånger fick de nygifta ett målat skåp, en praktrya eller något annat föremål där deras initialer och årtal för vigseln återgavs. I Medelpad och Ångermanland utvecklades en särskild gåvotradition, med strikt uttalade rättigheter och skyldigheter. Här var brudgåvorna ett slags lån till det nygifta paret. Gåvorna hade här en viktig social betydelse som startkapital för den nya familjen. Det innebar att när man sedan själv blev bjuden på ett bröllop "betalade man tillbaka" med en gåva som var lika mycket värd som den man själv fått, plus ränta. Räntan fick man själv räkna ut och det var viktigt att man inte snålade. För att kunna hålla reda på hur mycket man var "skyldig" skrev häradsrättskrivaren ett "begävningsprotokoll" över alla givare.

Två stänkor. Den vänstra från Mjösund i Njurunda och skänkt av Märta Pettersson född 1861 och gift med Nils Petter Pettersson 31 maj 1884. Den högra är från Ljustorp, daterad 1851 och skänkt av Yngve J:son Reding.

Ytterligare två stänkor med liknande dekor finns i Fornminnesföreningens samlingar.

Bröllopet

Festen varade ofta i dagarna tre, men ibland ända upp till nio dagar som på ett bröllop i Sättna i Medelpad år 1884. Från Sättna berättas att efter vigseln tågade

bröllopsföljet till festplatsen, vilket oftast var brudens hem. Här mottogs de av en spelman som "spelade in" brudparet och gästerna i bröllopsgården. Här vidtogs kaffedrickning och sedan började "begåvningen", d.v.s överlämnandet av bröllopsgåvor. Efter detta började dansen varefter bröllopsmiddagen avnjöts och sedan avlöstes av dans igen.

Slutord

Föremålen i denna artikel har berättat om vardagens arbete, festliga tillfällen och friartidens seder och bruk. En ovärderlig källa när det handlar om att förmedla kunskap om vår historia till dagens barn och ungdom.

Kanske kan man även skönja någon lokal slöjdare bakom vissa föremål även om det är svårt att dra några slutsatser utifrån ett så begränsat material. De två mangelbrädena med hästhandtag från Matfors och Attmar är till exempel mycket lika varandra, liksom de två selbågarna av vilka det ska finnas ytterligare ett exempel som pekar på gemensamma inspirationskällor eller slöjdare. Det här är ett smakprov av vad som finns i Medelpads Fornminnesföreningens samling och vad gamla föremål kan berätta. Mycket finns att forska vidare kring när det gäller människorna bakom föremålen och folkkonsten i Medelpad. Tack till Medelpads Fornminnesförening för all hjälp med information och med att göra det möjligt att studera dessa föremål. Ett stort tack även till Sundsvalls stadsbibliotek med flera för hjälp med information.

Johanna Ulfsdotter kulturvetare/museipedagog
Norra bergets Kulturhistoriska verksamhet,
en del av Sundsvalls kulturskola

Källor

Litteratur:

Halfvarsson Hans
Knutsson Johan

Från land och strand vid Ljunga älv Norstedts 1993 (s.71-83)

*Folkliga möbler tradition och egenart,
Nordiska Museet 2001*

Knutsson Johan

*Friargåvor från känning till trolovning,
Nordiska Museet 1995*

Kjellman Gunilla
Löfgren Emil

Bröllopsgåvan Lund 1979

*Folketro, Sed och Sägen från gamla Medelpad,
Malmö 1918*

Mickelsson/Svensson
Norlind Tobias
Tidevarv 3/2003

Friargåvor och annat grant Stockholm 1977

Gamla bröllopsstraditioner, Svenska allmogen 1919

Symbolisk slinga, Skogsberg Jonas

Otryckt material:

Länsmuseet Västernorrland

Levi Johansson, etnologiska uppteckninga

Uppteckning efter Gustav Ytterström, av Nils Olsson Sundsvall.

Seder och bruk före och under bröllop i Sättna.

Hur Sundsvalls stadsmuseums tillkomst år 1956 och utredningen om "Museum i centrum" år 1975 ställde till det för Medelpads Fornminnesförening

Medelpads Fornminnesförening, som slog sig ner på bergfästet "Norra stadsberget" år 1906, har hundra år av minnen vid sitt jubileum år 2006. Föreningen har varit kringrand, fått avstå delar av berget till erövrare av skilda slag och fått lockrop om att ge upp och överlämna sina samlade rikedomar mot fri lejd. I denna sammanställning som omfattar perioden 1906-1986 berättas om hur föreningen påverkades av tillkomsten av stadsmuseet år 1956 och av museiutredningens förslag år 1975 om att byggnader och föremålssamlingar skulle överlåtas till kommunen.

Medelpads svar på Skansen

Enligt de sekelgamla handlingarna är det den i Sundsvall födde läkaren och professorn Anders Wide som ska äras

för Medelpads Fornminnesförenings födelse. Inspirerad av Skansen, som Artur Hazelius startade år 1891, tog Anders Wide initiativet till det möte den 29 september 1906 med hembygdsintresserade som ledde till att fornminnesföreningen för landskapet Medelpad bildades. Medelpads svar på Skansen är för all del inte lika mäktigt som förebilden men berikar på ett särskilt sätt alla som besöker Norra stadsberget.

Men först en stadspark

Dessförinnan hade Sundsvalls stadsfullmäktige den 14 september 1906, påhejat av initiativtagaren och stödtrupperna, beslutat om en stadspark uppe på Norra stadsberget. Förslaget till fullmäktigebeslut hade formats av

drätselkammaren, dåtidens kommunstyrelse. Först skulle enligt den av de särskilda kommitterade uppgjorda planen från vattenledningsborgern norr och ovanom det

blivande nya lasarettet - som startade år 1908 och slutade år 1977 med att bli kommunalhus - fram till utsiktstornet uppe på berget, för 7 000 kronor anläggas en gångbana. Gångbanan, kallad "Krönvägen", skulle gå längs bergskränet "såsom erbjudande de yppersta utsiktspunkter över staden". När gångbanan var färdig, skulle uppfarten via Gustaf Adolfsvägen förbättras och en förbindelse ordnas mellan Krönvägen och Gustaf Adolfsvägen.

I fullmäktigebeslutet den 14 september 1906 ingick ett uppdrag till de tidigare nämnda särskilda kommitterade att ta initiativ till en "stadsparkförening" som skulle vara så "bred" att det var möjligt att genom årsbidrag anskaffa hälften av för varje års arbete behövliga medel, medan den andra hälften tillhandahölls av staden. Myndigheterna i Sundsvall var uppenbarligen redan under dessa tidiga år efter 1862 års kommunalförordningar inte främmande för sådana finansieringar som påminde om de i vår tid då och då förekommande finurliga formerna för grön skatteväxling.

Sundsvalls-Posten (SP) konstaterade, att i och med fullmäktigebeslutet den 14 september 1906 hade "i princip fastlagts att

Norra Bergets område skulle förbli ett reservat för rekreation, friluftsliv, friluftsmuseum samt enkla nöjen".

Sundsvalls-Posten gavs ut under perioden 1859-1962. Den var till 1800-talets slut det ledande mediet i Sundsvall. Och kunde ibland göra konstateranden som var lika hållbara som denna om Norra berget.

Stadgar för "Stadsparksföreningen i Sundsvall" antogs den 8 oktober 1906. Samma år tillstyrkte Stadsparksföreningen en ansökan av Fornminnesföreningen om att för sin verksamhet få anvisat ett markområde på 35 000 kvadratmeter. Tillstyrkandet var inte särskilt sensationellt, då föreningarna hade styrelser med i huvudsak samma ledamöter.

Därefter spåras Stadsparksföreningen, innan den försvinner i glömskans töcken, i handlingar från år 1920, då en sammanslagning av Medelpads Turistförening, Medelpads Fornminnesförening och Stadsparksföreningen diskuterades. Den diskussionen ledde till en utredning, som ej gav något avläsbart beslut, ett öde som delas med en hel del färskare statliga, kommunala och andra utredningar.

Var det lättare att vara politiker då för tiden?

Företagsamhet och beslutsamhet kännetecknade de personer som stod för tillkomsten av stadsparken på Norra stadsberget och en redan från starten framgångsrik Fornminnesförening som kunde skapa ett friluftsmuseum. Fråga är om det kan vara så att förutsättningarna för politikerna var gynnsammare då än de är i dagens läge för politiker som förväntas utföra en motsvarande bedrift, typ bygga ett nytt scenhus eller teaterhus.

Viss ledning för att besvara frågan med utgångspunkt från dåtida politikernas handlingsförmåga och handlingsutrymme finns i avsnittet "Politik, väljare och valda efter 1888", skrivet av Sundsvalls historieprofessor Lars-Göran Tedebrand i del II, sidorna 154-282, i åren 1996-1997

utgivna "Sundsvalls historia", som också av andra skäl kan rekommenderas till läsning.

Enligt Lars-Göran Tedebrands sammanställda statistiska material fick stadens fullmäktige från första godkända

Fest på Norra berget.

fullmäktigevalet i Sundsvall år 1863 en starkt "storborgerlig" prägel med nio grosshandlare och tre fabrikörer. Där fanns inga representanter för den framväxande arbetareklassen och för de gamla borgerliga societeterna. Stadsfullmäktige kom efter hand att domineras av inflyttade framgångsrika företagare och ämbetsmän, som var så många att endast 14-15 % av fullmäktigeledamöterna under åren 1890-1921 noterades vara födda i Sundsvall. Gradvis och resolut tog de nyinflyttade över makten i stadsfullmäktige. De var vana att ta snabba beslut, att välja rationella och tekniskt goda lösningar och att undvika "onödigt politisering" av ärendena. Inför viktiga frågor inhämtades utlåtanden av expertis och uppmuntrades studiebesök.

Som exempel kan nämnas att det var stadsingenjören Karl Aberstén - år 1912 taxerad för 8 270 kronor i inkomst, sju

gångar mer än medelinkomsten för en stabbläggare - som fick göra en resa till världsutställningen i San Francisco för att i samband härmed studera hamnanläggningar i USA. Ingen, vare sig stabbläggare eller stadsingenjör i Sundsvall, torde under de senaste femtio åren kunnat räkna med att på kommunens bekostnad få göra en motsvarande resa.

Stadsfullmäktige hade dessutom ett för snabba beslut lämpligt avpassat antal fullmäktigeledamöter, ursprungligen 25, år 1903 utökat till 36. Nuvarande kommunfullmäktige har sedan år 1974 81 ledamöter, ett antal som väl kan vara bra ur "bypolitisk" synpunkt men ur effektivitetssynpunkt alltför stort.

En fullmäktigeordförandes beskyddande hand

Förvisso var det för Fornminnesföreningen gynnsamt att fullmäktiges ordförande åren 1898-1911 majoren J F Cornell åtog sig att leda mötet den 29 september 1906 och lät sig inväljas i den första interimsstyrelsen. Att J F Cornell sedan avgick vid det konstituerande sammanträdet den 10 april 1907 gjorde inte så mycket, eftersom efterträdaren på ordförandeposten bankdirektören Erik Berggren även han blev fullmäktigeordförande (1921-1930).

Ett annat lyckokast var att författaren Olof Högberg, som två år tidigare tilldelats tidningen "Iduns" stora pris för berättelsesamlingen "Den stora vreden", blev utsedd till föreningens intendent vid första sammanträdet.

Tre av de nio ledamöterna i interimsstyrelsen var kvinnor, nämligen fruarna Svea Drake och Anna Wide samt fröken Karin Brundell. Det kan vara värt att notera, då självaste fullmäktige fick kvinnlig representation först i december år 1910 genom folkskollärarinnan Elin Nilsson (frisinnad), som under nio års tid lär ha spelat en betydelsefull roll i fullmäktiges kommittéarbete.

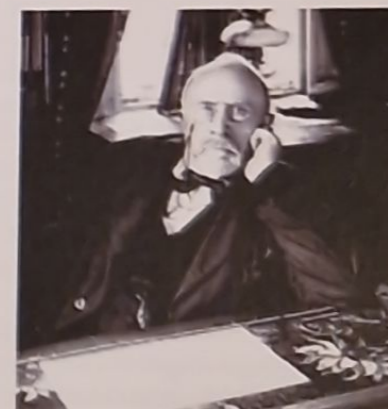
Lars-Göran Tedebrand anger, att stadens ledning, enligt den tidens ideologi, var

inställd på sparsamhet när det gällde den kommunala budgeten och antalet anställda. Han noterar härutöver att drätselkammaren, tämligen opåkallat, uttalade, att staden principiellt var emot den konkurrens som förekom mellan landets kommuner när det gällde att dra till sig statliga verk och institutioner. Detta hindrade ej ett och annat avsteg från den principiella inställningen. Så beslöt t.ex fullmäktige den 22 februari 1916, på förslag av Anders Wide i dennes egenskap av expert i ortopedi, att gratis upplåta ett område av en kronolott öster om Sundsvalls begravningsplats för en vanförestalt. Ett avsteg som inte ledde till avsett beslut. Anstalten hamnade i stället i Härnösand.

År 1956 invigs äntligen ett eget Sundsvalls stadsmuseum

Det förefaller märkligt att inom Sundsvallsområdet finns en förening som under 50 års tid samlar in museala föremål och skapar ett friluftsmuseum, medan staden under samma tid inte gör någonting mera påtagligt för att få till ett eget stadsmuseum. Förklaringen kan vara att merparten av invånarna tycker att den museala lösningen på Norra stadsberget är tillräcklig för hela stadens behov.

Någon ändrad inställning till behovet av

kommunalt stödd kultur blir ej följden av den starka ökningen av befolkningen i Sundsvall från ca 15 000 invånare år 1906 till drygt 25 000 år 1950 (varav 3 700 genom inkorporeringen den 1 januari 1948 av

Skönsmöns municipalsamhälle). Att det ej är något obligatoriskt åliggande för kommunerna att bedriva kulturell verksamhet lär sig tydligen de inflyttande tämligen snabbt av de redan boende i Sundsvall.

Det är därför inte det otvivelaktigt stora behovet av lokaler för tillfälliga utställningar av konst och konsthantverk och för arrangemang kring dessa som blir avgörande för tillkomsten av ett eget Sundsvalls museum. Ett sådant beslut tas i stället så att säga "under galgen" av fullmäktige den 19 februari 1954. Det blir nämligen uppenbart att om inte Sundsvall inrättar ett stadsmuseum eller motsvarande, så riskerar man att de rika fynden från de arkeologiska utgrävningarna i Högom i Selångers landskommun åren 1949-1950 flyttas och ställs ut i Stockholm. Och så långt vill man inte att det ska gå i Sundsvall.

Plötsligt visar det sig till all lycka också finnas en tillfredsställande möjlighet att få tillgång till museilokaler. Riksbankskontoret i Sundsvall ska år 1954 flyttas till läns huvudstaden Härnösand och därmed blir den präktiga bankbyggnaden i jugendstil från år 1907 vid Storgatan till salu. Inköpet för stadens räkning för användning som museum kan dessbättre också ske genom donationer. Svenska Cellulosa AB (SCA) som åtar sig att stå för 150 000 kronor av det totala donationsbeloppet på 350 000 kronor (Sundsvalls Bryggerier AB, rådmann Gustaf Velander, direktören Gustaf Rahmqvist och direktören Jan Velander står var och en för 50 000 kronor) ställer visserligen som villkor att museet huvudsakligen ska inriktas på skogsbruk och skogsindustri. Det är ett villkor som det dessbättre går att tumma på. Eljest kunde det ha lett till en mer eller mindre förödande konkurrens med Formminnesföreningens verksamhet med samma inriktning på Norra Stadsberget.

SCA-direktören Axel Enström blir genom val av stadsfullmäktige i maj 1954 den förste ordföranden i styrelsen för Sundsvalls museum. Fil.lic. Ingemar Tunander utses till Sundsvalls museums förste museiintendent

(en tjänstebestämmelse som från och med år 1974 ändras till "museichef".)

Att museiutbildad personal nu finns i Sundsvalls museum påverkar Medelpads Formminnesföreningens verksamhet. Som ett villkor vid tillkomsten av Hantverks- och sjöfartsmuseet på Norra Stadsberget hade nämligen för ett bidrag till Formminnesföreningen på 40 000 kronor av lotterimedel för inredning och musealt iordningställande krävts en förbindelse om att Sundsvalls stad skulle ansvara för samlingarnas sakkunniga vård. Stadsfullmäktige hade därför den 21 september 1945 bemyndigat drätselkammaren att på stadens vägnar ikläda sig en sådan förbindelse på villkor att Hantverks- och sjöfartsmuseet skulle med full äganderätt överlämnas till staden. Efter det att överlämnandet kommit till stånd hade genom anslag från staden Formminnesföreningen dock som en sorts kompensation fått möjlighet att anställa en intendent som skulle svara för vården av samlingarna.

I utredningen om inrättandet av Sundsvalls museum hade förutsatts att anslaget till Formminnesföreningen skulle minskas och att tjänsten som intendent som en följd härav dras in. Föreningen skulle dock även fortsättningsvis kunna erhålla viss hjälp från stadsmuseet. Detta löstes så att Ingemar Tunander och efter honom Olof Isaksson, Björn Hallert och Jan-Bertil Schnell mot arvode biträtt Formminnesföreningen som museala rådgivare och sekreterare åren 1956-1975.

Invigningen av Sundsvalls museum i riksbankshuset ägde rum år 1956. Om man så vill, kan alltså i år hållas 50-årskalas för att fira stadsmuseets tillkomst, dock knappast i före detta riksbankshuset, som numera används som privat kontorshus.

Gott om utrymme för tillfälliga utställningar i stadsmuseet

Museet innehöll vid invigningen på sin bottenvåning en permanent utställning om distriktets skogsindustri utveckling från

primitiv skogshushållning till rationell

skogsdrift.

En trappa upp visades hur en sågverksarbetares bostad i en arbetarekasern på Alnö såg ut och, som något av en motpol, sågverkspatronen Fredrik Bünsows matsal från Merlo slott i Timrå. I ett rum mellan dessa båda ytterligheter åskådliggjordes fackföreningsrörelsen i Sundsvallsdistriktet med fanor och standar från sågverksarbetarnas organisationer. Den återstående delen i övervåningen dominerades helt av fynden från utgrävningarna i Högom. Av museets totala yta på 910 kvadratmeter upptogs 30 % (275 kvm) av permanenta utställningar, medan en i jämförelse med andra museer stor del eller 39 % (350 kvm) disponerades för tillfälliga utställningar.

De kulturella behoven allt påtagligare med stadens tillväxt

Efter inkorporeringen till Sundsvall den 1 januari 1965 av Sköns köping samt Selångers och Alnö landskommuner hade Sundsvalls stad 58 174 invånare. Befolkningen ökade därefter i rask takt, till en del beroende på riksdagsbeslut år 1972 om utlokalisering från Stockholm till Sundsvall av fyra statliga verk och två avdelningar av kammarrätten. År 1973 hade Sundsvall 65 764 invånare. Sammanläggningen den 1 januari 1974 av Sundsvalls, Njurundas, Matfors, Stödes och Indals-Lidens kommuner innebar ett nytt Sundsvall med 92 483 invånare. Sundsvall intog nu en 12:e plats i storleksordningen bland landets kommuner.

Det var därmed inte längre acceptabelt att stadsbibliotekets lokaler i W6-huset vid Köpmangatan var mindre lämpliga för avsedd verksamhet på grund av fukt som äventyrade förvaringen av böcker. Och inte heller att riksbankshuset, trots att någon av intendenterna ganska egenmäktigt flyttat ut den fasta utställningen av industriföremål till förmån för mera publikutdragande tillfälliga utställningar, var för trångt för en mera effektiv sådan museiverksamhet.

Kulturansvariga vid stadsbiblioteket och stadsmuseet sökte på alla sätt efter lösningar på lokalproblemen. En idé var att bygga ut riksbanken söderut till gamla badhustomten i kv. Penningen. Eller att utnyttja den byggnad inom samma kvarter som använts av lågprisvaruhuset "EPA", sedan varuhuset fusionerats med "Tempo" på andra sidan Storgatan. Sistnämnda idé slocknade sedan kommunen fått avslag på sin ansökan om att få utnyttja den kommunala förköpsrätten för att förvärva fastigheten. (Ett avslag som man numera betraktar som ett av de bästa som Sundsvalls kommun någonsin beviljats. Red:s anm.) - En annan idé var att använda tomtmark inom västra delen av Norrmalm vid Selångersån till en kombinerad nybyggnad för stadsbibliotek och Folkets Hus. Föreningen Folkets Hus & Park beslöt emellertid att uppföra sitt nya Folkets Hus med hotell och restaurang vid övre Esplanaden, varför också Norrmalmsprojektet föll.

Utredningen med sikte på ett "Museum i centrum"

Sammanläggningsdelegerade som arbetade för sammanläggningen den 1 januari 1974, fick den 10 maj 1973 en skrivelse från Sundsvalls kommun om att museiverksamheten för den nya kommunen borde utredas. Delegerade handlade snabbt och beslöt redan den 18 juni 1973 att tillsätta en parlamentarisk utredningskommitté. Ledamöter blev Stig Zaar (ordförande), Bengt Ljusberg, Torsten Sundin, Torsten Nordlander, Sven Blom, Olof Andersson, Ivar Lundström, Klas Åslund och Lars Dixelius. Till sekreterare utsågs kanslichefen

Sten Zackari, medan Jan-Bertil Schnell, som utsetts till museichef från och med den 1 januari 1974, kallades att vara utredningens sakkunnige.

En av kommunens mest omfattande utredningar

Utredningen påverkades av att museiverksamheten som sådan då var föremål för synpunkter i flera statliga betänkanden i början av 1970-talet såsom bland annat i "Kulturminnesvården" (SOU 1972:45), "Ny kulturpolitik" (SOU 1972:66-67) och "Museerna" (SOU 1973:5), över vilka Sundsvalls kommun haft att yttra sig.

Resultatet av utredningen, som redovisades den 14 april 1975, blev härigenom mycket omfattande, en mer än 100-sidig redovisning, illustrerad (något som då var mycket ovanligt) med foton av hembygdsgårdarna och anläggningarna på Norra stadsberget och med många bilagor. På en flygbild över centrala staden på den gröna omslagspärmen fanns det fyndiga namnet "Museum i centrum" påtryckt med stadshuset mitt på bilden i en cirkel i vitt.

Också hembygdsgårdarna inventerades.

Kommunens hembygdsföreningars behov av ekonomiskt bistånd för restaurering och underhåll, bedömd av expertis på fastighetskontoret, redovisades i en tabell i utredningen:

Alnö Hembygdsförening	90 000
Selångers Hembygdsförening	55 000
Tuna Hembygdsförening	56 500
Attmars Hembygdsförening	140 600
Njurunda Hembygdsförening	45 000
Stöde Hembygdsförening	52 700
Lidens Hembygdsförening	26 500
Indals Hembygdsförening	165 000
	631 300 kr

Driftkostnaderna, exklusive arbetslöner, för alla åtta anläggningar tillsammans beräknades uppgå till 35 000 kronor per år.

Fornminnesföreningen hade inte klarat allt

Beträffande Medelpads Fornminnesförenings verksamhet konstaterades i utredningen att föreningen under sina första 70 år inte kunnat realisera allt det som 1906 års instiftare avsett skulle utföras. Efter hand hade andra föreningar kommit till, som med tillgång till större sakkunskap tagit sig an sådana frågor som

fornminnesvård, upptecknande av folkmusik och andra mera udda uppgifter, som Fornminnesföreningen från början velat ägna sig åt.

Föreningens samlingar redovisades med ett 20-tal byggnader som hade sitt ursprung i socknarna Alnö, Attmar, Haverö, Ljustorp, Njurunda, Skön, Stöde, Timrå och Torp samt med gesällhärbarge, magasin, hantverkargård, härbre, trampmangel och kvambod från Sundsvall. I samlingarna fanns enligt den av utredningen gjorda bedömningen 19 000 bruksföremål från forntid till nutid. Härutöver hade föreningen samlingar av mynt, bilder, böcker och arkivalier.

Det var enligt utredningen av stor vikt av att Medelpads Fornminnesförening och hembygdsföreningarna fick sitt behov av stöd från det allmänna för en betryggande vård och ett effektivt utnyttjande av samlingarna tillgodosett. I det avseendet var problematiken särskilt framträdande för Medelpads Fornminnesförening med denna förenings ovanligt rika samlingar.

Museiutredningens förslag den 14 april 1975

Museiutredningen föreslog av angivna skäl och väsentligast för att få till stånd en enhetlig kommunal museiverksamhet, att Sundsvalls kommun skulle träffa avtal med Medelpads Fornminnesförening om att kommunen skulle på särskilda villkor få överta föreningens byggnader och föremålssamlingar på Norra Stadsberget. Därefter skulle föreningen i huvudsak kunna ägna sig åt utåtriktad verksamhet inom föreningens verksamhetsfält utan att nödvändigtvis behöva ändra sina stadgar.

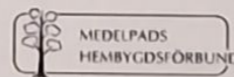
Utredningen hade i ett preliminärt avtal, som motprestation från kommunens sida angivit, att Fornminnesföreningen skulle som årligt ekonomiskt stöd från kommunen erhålla 50 000 kronor för år 1976 och därefter varje år det belopp som erhöles efter det att grundbeloppet på 50 000 kronor justerats efter år 1976 inträffad förändring av penningvärdet (indexreglering) samt därutöver att kommunen skulle förbinda sig att för all framtid vårda föreningens byggnader och föremålssamlingar på musealt vedertaget sätt.

Förslaget godtogs inte

Fornminnesföreningen, som fått del av utredningsförslaget tidigare, dock blott för kännedom och ej som remiss för yttrande, beslöt vid ett medlemsmöte den 21 oktober 1975 att avtalsförslaget skulle skickas ut till föreningens medlemmar och hembygdsföreningarna och att frågan därefter skulle tas upp för behandling vid ett extra möte den 25 november 1975.

Långlogen

Vid det extra mötet den 25 november 1975 visade det sig råda stor tveksamhet till styrelsens förslag om att avtalsförslaget skulle godtas. Tveksamheten ledde till att de närvarande, dock först efter omröstning, beslöt att bordlägga ärendet för ytterligare utredning.

Styrelsen ställde sina platser till förfogande

Styrelsen ansåg sig inte kunna åstadkomma någon ytterligare utredning och ställde därför, liksom sekreteraren Jan Bertil Schnell, sina platser i styrelsen till förfogande.

Kommunen hade därmed tills vidare ingen motpart att sluta avtal med om övertagande av Fornminnesföreningens föremålssamlingar och byggnader.

Varför godtogs inte erbjudandet enligt avtalsförslaget?

Det kan knappast vara så att den motprestation som erbjöds Medelpads Fornminnesförening enligt det preliminära avtalsförslaget var alltför snålt tilltagen och att detta skulle ha varit anledningen till att den inte accepterades av föreningen. Tvärtom fanns det inom utredningen den uppfattningen, som bland andra delades av utredningens sakkunnige Jan-Bertil Schnell, att erbjudandet gick alltför långt, sett från kommunens sida.

Anledningen till att Fornminnesföreningen inte accepterade avtalsförslaget kan möjligen helt enkelt ha varit att majoriteten av de närvarande vid mötet 25 november 1975,

som arbetade helt ideellt inom sina hembygdsföreningar, var emot vad de ansåg vara en "kommunalisering" av Fornminnesföreningens anläggningar.

Ett hinder för att godta avtalet kan också ha varit att den part som stod emot kommunen inte bara var en förening i Sundsvalls kommun utan en förening för hela landskapet Medelpad. Representanterna för Timrå och Ånge kommuner kunde t.ex. anses vara mindre benägna att se byggnader och föremål som härrörde från deras socknar överlätna till Sundsvalls kommun.

Ännu ett hinder för en överenskommelse har sagts kunna vara, att, med Nils August Flodén som pådrivare, från år 1971 diskuterats en samverkan mellan Fornminnesföreningen och Medelpads Hembygdsförbund som kunde påverka Fornminnesföreningens handhavande av föremålssamlingar och byggnader.

Någon sådan samverkan hade dock vid denna tid inte kommit till stånd. Föreningen hade visserligen, men dock först år 1977, beslutat att uttala sig för en samverkan. Men Hembygdsförbundet hade i samma veva bordlagt frågan för vidare utredning. Numera samverkar dock Fornminnesföreningen och Hembygdsförbundet.

Fortsatt turbulens efter nystart

Arkitekten Lennart Ringmar, styrelseordförande från år 1967, kunde den 24 januari 1976 välkomna en ny styrelse för Fornminnesföreningen.

Men den nya styrelsen beviljades med anledning av en påbörjad utredning i vad som kallats "myntaffären" inte ansvarsfrihet vid årsmötet den 28 mars 1977. Oaktat någon brottslighet inte kunde visas ha förekommit, avsåg sig därför ledamöterna i styrelsen sina uppdrag. Ett årsmöte kom därefter till stånd den 20 december 1977 och vid detta valdes Konsumdirektören Harry Sjöström till ordförande från den 1 januari 1978 och en ny styrelse.

Harry Sjöström kom att leda föreningen i 13 år eller till utgången av år 1991, då Karin Strömberg blev vald till ordförande. Han ärades vid avgången med att bli utsedd till hedersmedlem, en hedersbetygelse som senare också tilldelades Harry Sjöströms hustru Ellen Sjöström. År 1981 då fornminnesföreningen firade sitt 75-årsjubileum bestod styrelsen av Harry Sjöström (ordförande), Carl-Olof Svensson, Linnea Larsson, Olle Andersson, Märta Strömbäck, Alva Söderström och Anders Nilsson med Brita Sellén, Per Göran Berglund, Arne Wiklund och Roland Gisslin som suppleanter.

Stadshuset pålades på museets bekostnad

Det principiella beslutet att inrätta ett museum i Stadshuset visade sig svårt att genomföra. Stadshuset befanns vila på vattensjuk grund och måste stöttas med 260 pålar av en viss hydraulisk vikbar sort (färdigmonterade långa pålar kunde ej skjutas in under grunden). Kostnaderna härför som inledningsvis angetts till 2,5 miljoner kronor täcktes enligt beslut av fullmäktige den 20 december 1976 av medel, som i budgetarna åren 1976-1977 avsatts för projektering av museet.

Slutligt beslut av fullmäktige i anledning av museiutredningen

När det slutliga beslutet i anledning av museiutredningen togs av fullmäktige den 20 december 1976 hade utredningens förslag misshandlats av de justeringar som föranletts av behovet av grundförstärkningar av Stadshuset, utbyggnad i etapper och ny tidsplan m.m.

Kvar i fullmäktigebeslutet var dock den principiella inställningen om att museiverksamheten skulle utformas i huvudsaklig överensstämmelse med utredningens förslag den 14 april 1975, något som måste tolkas så att frågan om övertagandet av Fornminnesföreningens anläggningar och föremålssamling på Norra Stadsberget måste komma till ett avgörande.

Nu var emellertid så mycket på gång inom kulturmännens område med arbetet med museet i centrum och andra stora frågor, att kulturmännens ordförande Folke Strömbäck offentligt deklarerade, att allt som rörde anläggningarna på Norra Stadsberget fick skjutas på framtiden.

Och mitt i allt detta kom så år 1979 ett förslag, som tillskrivits kommunalrådet Ivar Nordlander, om att utnyttja de tidigare hamnmagasinen vid Selångersån som lokaler för stadsmuseum och stadsbibliotek. En utredning tillsattes och den 26 april 1982 fattade kommunfullmäktige det historiska beslutet om att magasinshuset skulle användas till huvudbibliotek och museum.

Resultatet blev som bekant "Kulturmagasinet" som kostat skattebetalarna 101 miljoner kronor och som invigdes år 1986.

Men inte löste det frågan om vad som var att göra med kulturarvet "Norra Stadsberget"?

Sten Zackari

Trampmangeln

En av Norra bergets karaktärsbyggnader är Trampmangeln där den står mellan sina två mer lantliga kollegor Bredsjöstugan och Röklandsgården uppe i det ursprungliga Fornhems-området.

Trampmangeln var inte den första byggnad som flyttades till Norra berget. Här var ju Bredsjöstugan först år 1909. Utan att förringa Trampmangelns värde vill jag även längre fram i min text ifrågasätta om den var den första byggnad som skänktes till Fornminnesföreningen.

Dessutom var det inte den första gången Trampmangeln flyttades utan den andra. Widegården (tidigare Wiklundsgården) "väst på stan" och väster om Selångersån var inte ursprungsplatsen.

Trampmangeln vid Widegården

Den grundläggande skriften om Widegården är Nils Wides år 1982 utgivna "En färgaregård i Sundsvall". Med Nils Wides välvilliga medgivande återger vi hur det förhåller sig: "Trampmangelns ursprungliga byggnadsår är tyvärr obekant. År 1839 flyttades byggnaden från Holmgatan i Sundsvall där den stått invid Gamla Bryggeriet (i forna tider Brännvinsbränneri) och senare Sundsvalls Bryggeri. Byggnaden uppges ha varit "Kommunalt hus" innan den flyttades till Wiklundsgården och blev mangel m m."

Enligt en försäkringsanmälan 1875 var Trampmangeln byggd i två våningar av resvirke och brädfodrad med yttre tak av bräder och takspån. Längden uppgavs till 21,4 meter, bredden till 12,3 meter och höjden från takspets till mark till 8,3 meter. Huset var inrett till mangelbod, tröskloge, vagnslider och redskapsvind.

Med ledning av en karta från 1891 har Nils Wide beräknat att Trampmangeln låg cirka 90 meter väster om Widegården och cirka 10 meter söder om Västra vägen ungefär mitt emellan Widesbron och infarten till Kyrkogården. Om vi överför detta till år 2006 skulle det betyda ungefär 150 meter väster om Widesbron nära trafikljusen vid Västra vägen/Kronolottsvägen. Den byggnad som återges på äldre foton, nere vid Selångersån söder om Widesbron, var

Trampmangeln på Norra berget

själva färgeriet. I november 1957 gavs rivningstillstånd för Widegården och 1964 stod i stället ANA-Motors bilanläggning klar enligt tillgängliga uppgifter.

Trampmangeln har fått sitt namn av en del av huset och dess funktioner. Som framgick av försäkringsanmälan fanns en mangelbod. Det manglades både i färgeriverksamhet och i hushåll. Nils Wide har beskrivit manglingen:

"Under en stor timrad kista fylld med sten manglades godset, som rullades på runda träkavlar. Från vardera ändan av kistan gick kättingar upp till en grov träaxel och runt denna några varv. Träaxeln var

försedd med ribbor så att kättingen inte skulle slira eller slitas onödigt mycket. I den andra ändan av den grova träaxeln fanns ett stort hjul - ca 5 m i diameter och drygt 1 m brett - och inuti detta gick drängar och pigor och på detta sätt drevs mangeln och därav namnet Trampmangeln."

(En beskrivning finns från 1869 med data i alnar och tum.)

Tramphjulet och mangelkistan finns bevarade i Trampmangeln i dag men är inte "i drift". Det var de i början strax efter flytten, vilket det finns minnen och skildringar av. Bland annat skildrar C. E. Hammarberg hur en besökande riksdagsman trodde sig kunna ta en genväg upp till övervåningen via tramphjulet!

Här är nu på sin plats att erinra om släktförhållanden som berör Widegården och Trampmangeln. De får anses ha sin betydelse bland annat för hur Trampmangeln hamnade på Norra berget.

Det var Nils Wides farfarsmorfar Petter Wiklund (med anor i Njurunda) som 1812 arrenderade och 1813 köpte färgeriet med egendom av "fabriqueren" Abraham Modin. Wiklunds dotter Catarina Ulrica (farfarsmor) gifte sig med Nils Olofsson Wide (med anor på Fröson). Catarina Ulricas bror Olof Wiklund drev färgeriet 1854-1869. Efter hans bortgång löste Nils Wide in företaget som 1879 såldes till sonen Peter Wide (Nils Wides farfar). Utöver att arbeta som färgare var Peter Wide även en skicklig fotograf. Foton och negativ finns bevarade efter honom, inte minst i Fornminnesföreningens samlingar.

Peter Wide omkom 1904 i en tågolycka mellan Hörnsjö och Nyåker i nordöstra Ångermanland. Änkan Anna Wide, född Hall, (Nils Wides farmor med småländsk bakgrund) medverkade i Fornminnesföreningens verksamhet men är väl nu mest hågkommen för sitt arbete inom hemslöjden i Medelpad.

Efter Peter Wides död lades färgeriet ned och gårdens jordbruk arrenderades ut. Familjeföretagen blev nu butikerna Wides garnbod och Medelpads hemslöjd i Anna

Wides regi. Det som något komplicerar den Wideska släkthistoriken är att Nils Wides far också hette Nils (Aron).

En annan av Catarina Ulrica Wiklunds och Nils Olofsson Wides söner hette Anders (alltså bror till bokförfattaren Nils Wides farfar) och det förklarar mycket hur Trampmangeln kom i Fornminnesföreningens ägo. Anders Wide var ju Arthur Hazelius lärjunge och Fornminnesföreningens store pionjär!

Efter färgeriets nedläggning var Anders Wide verksam för att Trampmangeln skulle flyttas till Norra berget. En hastig titt i Nils Wides bok och i Fornminnesföreningens protokoll ger en viss inblick i hur det gick till.

Enligt Nils Wide hade Anders och Peter Wide "gemensamt funderat" över att få till stånd Medelpads Fornhem. I ett brev (man skrev ju brev på den tiden till eftervärldens glädje) daterat den 13 juli 1907 skriver Anders Wide till Anna Wide och hennes barn Nils (Aron) och Barbro. Anders Wide har fått brev från Olof Högberg. Professor Wide har fått stöd av "Vreden" Högberg som uppskattar Trampmangelns värde som "ett kärt inventarium för hela det gamla Sundsvall". Högberg har även berättat att adressaterna begär 650 kronor för byggnaden. Det anser Anders Wide vara för dyrt. I stället föreslår han att "vi tillsammans" ska skänka Trampmangeln till Fornminnesföreningen. Det skulle betyda mindre summor för var och en av de berörda som dessutom skulle få bli hedersmedlemmar! Hur diskussionen kan ha gått inom släkten Wide kan inte redovisas här, men Nils Wide skriver: "Så småningom ordnades pengar fram inom Widesläkten." I Fornminnesföreningens 10-årskrift uttrycks det så att medlemmar av släkten Wide inköpte Trampmangeln från Peter Wides sterbhus. Enligt en muntlig uppgift från Nils Wide skulle beloppet ha rört sig om drygt 300 kronor.

Enligt styrelseprotokoll från den 27 juli 1907 beslöt styrelsen "tacksamt mottaga anbudet". Detta borde betyda att en allmänt nämnd uppgift om att Trampmangeln

skänktes 1906 som den första byggnaden på Norra berget inte torde gälla eller åtminstone kan ifrågasättas.

Anders Wide hade kunnat tänka sig att till att börja med låta byggnaden stå kvar och nödortföret reparera den. Tilltänkt materialdonator skulle då vara disponeringsdirektör E. A. Enhörning (jfr Bredsjöstugan). Fomminnesföreningen skulle få bekosta arbetet. Men den 18 november 1909 beslutade styrelsen att "under vintern låta uppföra densamma" och uppdrog till herrar Abersten och Sunesson att bestämma det lämpligaste sättet för det. Den 13 december samma år beslöt man att uppföra Trampmangeln för en "betingad summa av 125 kr".

1910 var Trampmangeln på plats på Norra berget med fler och större fönster och takkupor. Jag har ingen annan kommentar i övrigt till flyttarbetet än det nedan publicerade fotot från uppförandet. Martin Olsson berättar också i sin artikel om att hans morfar deltog i arbetet. Den 25 juli 1910 anmälde kassamannen att Trampmangeln hade försäkrats till ett belopp av 5 000 kronor.

Uppförd och byggd med Bredsjöstugans ättas järn
Trampmangeln börjar sättas upp

Trampmangeln fick snabbt namn om sig att vara en unik byggnad med fantasieggande namn och innehåll innanför sitt speciella yttre med mansardtak. I Fomminnesföreningens 10-års-skrift är man inte rädd för att hänvisa till en av Svenska Turistföreningens resehandböcker: "den originellaste museibygnad som väl finnes här i landet".

Det uttryck levde sedan kvar i beskrivningarna från Norra berget. För det var museibygnad Trampmangeln blev och inte herrgårdsbyggnad som Olof Högberg hade fantiserat om.

Innan Hantverks- och sjöfartsmuseet kom till inrymdes största delen av föreningens samlingar i Trampmangeln kompletterat med till exempel Bredsjöstugan och Röklandsgården. Det går att föreställa sig både för- och nackdelar med ett sådant arrangemang. I en stadsmonografi utgiven 1947 skriver intendenten fil. lic. Lars Göran Kindström i sin presentation av Medelpads Fornhem att: "Emellertid kan byggnaden knappast sägas vara en idealisk utställningsplats för dylika samlingar, och föreningen är väl medveten om nödvändigheten av att inom en ej alltför avlägsen framtid möjliggöra föremålens exponering i en särskild härför avsedd byggnad." Byggnadens originalitet framhålls dock även här, särskilt om det stora öppna mangelrummet skulle återställas.

Observera att detta är skrivet strax efter Hantverks- och sjöfartsmuseets tillkomst. I en odaterad besöksvägledning, troligast från 50-talet, sägs det rent ut att "har den i brist på bättre lokaler fått göra tjänst som provisoriskt museum för en del av Fornhemmets samlingar."

Att försöka beskriva vilka föremål som ställts ut under årens lopp och hur måste sägas vara en omöjlig uppgift. Bara i fil. dr. Arvid Enqvists vägledning från 1937 omfattar redogörelsen över vad som rymdes på både första och andra våningen och trappan däremellan fem sidor. Dessutom har de personliga, ej nedskrivna minnena börjat blekna hos föreningsaktiva och besökare.

Med bekräftande i vägledningarna av Bo Kjellberg 1935 och Arvid Enqvist 1937 verkar den anonyma "troliga 50-talsbeskrivningen" vara riktig i sin beskrivning: "Materialet är här i huvudsak fördelat i föremålsgrupper belysande först och främst olika sidor av landskapets allmogekultur. Dessutom finns en del

föremål med anknytning till hantverket, stadskulturen och kustfisket samt en lapsk avdelning och en samling etnografica."

I båda 30-talsvägledningarna framhålls två verkliga klenoder. Det är dels den vida ryktbara Skvadern som nu har fått en värdig och mer skyddad boning inne i Hantverks- och sjöfartsmuseet. Att Trampmangeln kunde anses vara en riskfylld plats för Skvadern har jag hittat bevis för i ett brev från den 8 april 1925 förvarat i Fomminnesföreningens arkiv. Skvaderns uppstoppare, konservator Rudolf Granberg, vänder sig till C. E. Hammarberg och oroar sig: "... det kan vara riskabelt att ha den värdefulla och oersättliga fågeln i det yttre rummet, enär någon katt i oöversiktligt ögonblick kan smyga sig in och förstöra den. Du brukar ju ibland vid varm väderlek ställa dörren öppen." En annan klenod som också fanns på Trampmangelns övervåning var den stora Leander Engström-tavla som efter försäljning pryder Sundsvalls Tidnings lokaler. I den yngre vägledningen nämns varken Skvadern eller tavlan i samband med Trampmangeln däremot den ovanliga bilen "Daggmasken". Leander Engström-tavlan hade deponerats 1939 på dåvarande Stadsbiblioteket.

I ett styrelseprotokoll från den 17 januari 1941 godkändes de 1940 vidtagna åtgärderna och kostnaderna i Trampmangeln, Bredsjöstugan och Röklandsgården för att ge samlingarna en mer tilltalande exponering. Oavsett vilken effekt lokalerna i Hantverks- och sjöfartsmuseet fick, hade förändringar alltså skett tidigare.

Hur länge användes Trampmangeln som utställningslokal? På en under de senaste åren uppsatt mindre skylt till höger om ingången anges att: "Byggnaden användes som utställningslokal fram till 1940-talet." Denna uppgift stämmer inte med hänvisning till här återgivna beskrivningar. Jag har själv minnen av ett klassbesök på Norra berget under mellanstadiet som jag vill tidsplicera till hösten 1957. Och nog var vi in i Trampmangeln! Vid genomgång

Tidigare utställningar i Trampmangeln.

av årsberättelser och årsmötesprotokoll har jag hittat det absoluta beviset: För 1965 anges antalet besök ha varit 7 121 stycken i Trampmangeln och 8 444 på Hantverksmuseet! För 1966 anges emellertid att "Samlingarna i trampmangeln har hållits stängda för att byggnaden skulle kunna tas i anspråk som föremålsmagasin".

Trampmangeln har efter sin flytt till Norra berget varit utsatt för tidens slitage ut- och invändigt samt restaurering, ombyggnad och reparationer. Den har även varit en del i den ständigt (?) pågående diskussionen om ändamålsenliga museilokaler i Sundsvall.

Sedan 2001 är det Sundsvalls kommun som är ägare till Fornhemmets byggnader och har vårdansvar. I skrivande stund (årsskiftet 2005/2006) är vi i slutet på ett åtgärdsprogram. Till grund för detta ligger bl.a. besiktningsskiftet/dokumentation från 2002 upprättat av Henrik Åsenius, Sundsvalls museum. Ett värmeisoleringsförslag gjordes 2003 och en brandskyddsdokumentation 2005.

Den budget fastighetskontoret har arbetat med efter beslut av styrgruppen för Norra berget uppgår till 1 000 000 kr, fördelat på material ca 200 000 kr och arbetskostnad 800 000 kr. Omkring sex personer har varit sysselsatta med arbetena.

Uppdragsbeskrivningen från 20 oktober 2003 lyder: "Att iordningsställa Trampmangeln till ett magasin för delar av föremålssamlingen tillhörande Medelpads Fornminnesförening. Lokaler kommer inte att användas för publika ändamål." Målsättningen är: "Genom en enklare renovering tillskapa förutsättningar för maximalt effektiv förvaring av föremål

tillhörande Medelpads Fornminnesförening. Ett mindre utrymme iordningsställs för föremålsvård med enkel arbetsbänk och eluttag

Genom uppmärkning av förrådsutrymmena har möjligheterna utökats att förvara och kunna visa föremålen under ordnade former. Här till kommer att foton av föremålen har lagts in i databas av Eddie Wiklander.

Förhoppningen är givetvis att Trampmangeln ska fortsätta sin snart hundraåriga tjänst att förvara och visa Fornminnesföreningens föremålssamling.

Burksamlingen i Trampmangeln

Anders Hammarberg

När byggnaderna överläts till Sundsvalls kommun

Hur Norra bergets friluftsområde skulle utvecklas och förvaltas hade stötts och blötts i otaliga utredningar, ibland på initiativ från Sundsvalls kommun, ibland från Medelpads Fornminnesförening. Ingen av utredningarna de senaste decennierna hade resulterat i några större förändringar, varken verksamhetsmässigt eller ansvarsmässigt.

Under åren runt 2000 hände dock en del som fick konsekvenser både för kommunen och för Fornminnesföreningen. Kring detta har Lars-Erik Nyberg och Margareta Johansson och jag samlats för att minnas och reflektera över de senaste årens arbete med Norra berget.

Det kom ett brev till kommunen, daterat den 4 september 1998

Upprinnelsen till allt var den skrivelse som inkom från föreningen till kommunen den 4 september 1998. Föreningen bjöd in kommunen att delta i en utredning om Norra bergets framtid. -Områdets betydelse för många Sundsvallsbor, att kommunen redan tidigare var huvudfinansiär till anläggningen och föreningens önskan om dialog, var argument nog för att kommunen skulle tacka ja till inbjudan, säger Lars-Erik Nyberg, som då var ordförande i fastighetsnämnden och vice ordförande i kommunstyrelsen.

Kommunstyrelsen beslutade i december 1998 att utse deltagare i utredningsgruppen och utredningen påbörjades i januari 1999 med Lars-Erik Nyberg (s), Margareta Johansson (s), Lennart Andersson (m) och Nils Bergström från Sundsvalls kommun och Alva Söderström, Bo Ahlberg (senare Hans Johansson) och Bengt-Allan Forzelius från Medelpads Fornminnesförening.

Situationen var den samma som tidigare: Föreningens arrenderade mark av kommunen men ägde själva byggnaderna. Nyttjanderättsavtalet för marken gällde t.o.m. 1999 och förlängdes med ett år för att anpassas till pågående utredning. Föreningen ägde även samlingar av föremål, arkivalier och fotografier.

-Utredningsgruppen kartlade och analyserade, samtidigt som vi hämtade in synpunkter från allmänheten, föreningslivet och det lokala näringslivet, berättar Margareta Johansson och fortsätter: -Vi möttes av stort intresse och många utvecklingsidéer, och alla framhöll önskemålet av att kommunen borde ta ett större ansvar för området. Framförallt efterfrågades levande djur och café med generösa öppettider.

Visst ville vi satsa! - Men först tydliga avtal!

I november 1999 presenterade utredningen sina förslag för kommunstyrelsen: Att kommunen anställer en projektledare och en etnolog som under tre år samordnar och utvecklar verksamheten, och att kommunen tillsammans med föreningen finner en långsiktig lösning för byggnader och mark. - Vi ville helt enkelt visa kulturarvet för fler, och göra fler delaktiga i utvecklingen av Norra berget, berättar Margareta Johansson och Lars-Erik fyller i att det var inte lätt för en ideell förening att ta både utvecklings- och förvaltningsansvar för en så central anläggning som Norra bergets friluftsområde är.

Kommunstyrelsen beslutade dock att utreda frågan ytterligare, bl. a. möjlig finansiering, vision, handlingsplan och organisation för ett treårigt projekt. Uppdraget gick till undertecknad.

Förhandlingar med föreningen inleddes redan under vintern och i maj 2000 enades föreningen och kommunen om en avsiktsförklaring för den framtida utvecklingen av Norra berget. I avsiktsförklaringen gjordes klart att utvecklingen skulle fortsätta i nuvarande anda med rekreation och kulturhistoria som ledstjärna, och med Sundsvallsbor i allmänhet, och barnfamiljer i synnerhet, som målgrupp. Samtidigt undertecknades överlåtelseavtalet och den 1 januari 2001 överläts byggnaderna till Sundsvalls

-Visst vore en fortsatt utveckling av t.ex. museet önskvärt, men hur ska vi få fram medel för det, funderar Lars-Erik, snart är det bara museet och Östbergsgården som inte fått någon ansiktslyftning. Vi hoppas att

föreningen känner stöd och engagemang inför nästkommande hundra år, och att utmaningen i att utveckla föremålssamlingen känns inspirerande.

Besökare vid Bureplatsen tittar ut över Selångerdalen sommaren 2005.
Foto: Projekt Norra berget

Helene Westerlund

Ett stycke hundraårig allmogekultur

Det må sägas om dessa fjorton tavlor, att de i synnerligen hög grad framkalla en gammaldags stämning och göra Fornhemmet förtjänt av sitt namn på ett i ögonen fallande sätt. Dessa målningar av en primitiv allmogehand, som efterlämnat signaturen K K S och den möjligen omtvistliga ortbeteckningen Julwi, har visserligen ej äldre dato än 1808. Och dock... här känner vi oss genast införda i "gamla testamentet" till och med i tvåfaldig mening. Ja, det rör sig i själva verket om både gamla och nya testamentet utom ett litet stänk av målarens egen samtid. Och teckningskonsten - ja, om denna kan utan all överdrift sägas, att den är både egyptisk och babylonisk. I dessa bibliska bilder, utförda i svart, grönt och rött på bottenvitt, ser man mer än dels profilfigurer med ena benet framåtsträckt, alldeles som i egyptiska och babyloniska bilder. Dessa profilgestalter representerar en enda typ, ja kanske, när allt kommer omkring, blott en enda individ, en betydligt uppnäsigt och "frammunt" - ("prognatisk") - individ. Minen, den i alla skiften dödkalla minen med någon dragning åt svårmodet, är också mest oföränderligen densamma. En ångermanlänning på besök karakteriserade denna min alldeles förträffligt så: "Ta' mig näcken se de inte allesamman ut som ångerman-fiskare, då de ha varit ute med noten och inte fått annat än någon stackars simpa." Så långt sträcker sig likheten med Egyptens och Babylons bildkonst. Härvid må likväl anmärkas den skiljaktigheten, att tecknaren undantagsvis kan fram ställa folk "en face" och "i perspektiv", d.v.s. den ene bakom den andre, men helst uppradar han dem på egyptiskt och babyloniskt vis som pärlor på ett snöre efter varandra.

Bibliska bilder - i hela denna samling har tecknaren lik väl ägnat en åt sin egen tids dagspolitik. Det är ett lojalt känslouttryck för tronens innehavare med anledning av någon särskild tilldragelse. Och den textade överskriftsraden läser man: "Konungen väl bevara, och skydda med din hand

hans livslängd utan fara till fröjd vårt hela land."

Och konungen typiskt lik alla andra dödlige men tillstökad med den röda guldkronan över den medborgerliga hatten, spatserar fram under en tronhimmel, uppuren av fina karlar i spetsiga spännskor, plymhattar, vita byxor, svarta knästrumpor och livjackor med röda bröststycken - alldeles som hans majestät själv.

Men så får man ej förglömma, att en hel del av gamla och nya testamentets bibliska personer ståta i enahanda dräkter - närmast som Napoleon Bonaparts samtida! Detta är

sålunda fallet med den förlorade sonen, innan han kommit på "dekis", med David och Goliat, med hövidsmannen, som beder Jesus om hjälp för sin sjuke tjänare, bärande i näven den hatt, som Döbeln bar vid Juutas, ett år senare, med domare och rättsbetjänter vid den rättgång, där Susanna i Babel får sin dom. Däremot har tecknaren haft den historiska takten att icke framställa gamla testamentets patriarkaliska stormän på detta vis, ej heller Jesus och hans lärjungar. Dessa uppträda samt och synnerligen i fotsida och kring midjan åtsnörda mantelkaftaner, dock i spetsiga svarta spännskor med en för tecknarens samtid påfallande modern elegans, som även vårt tidevarv rätt snart torde återfå. Även fruntimren i dessa bilder, såsom Susanna i Babylon, skökorna i den förlorade sonens sorgliga äventyr, och Delila vid förräderiet mot Simson - alla ståta de i ettrigt moderna "Tjänger", med en liten stackars ansats till klack mitt under hålfoten. Det är tydligen samma skor, vari Marie Antoinette trippade sina rosenfjät i Trianons lustgårdar på sin historiska väg till stupstocken.

Jesus uppträder i röd mantel, tydligen efter det för tecknaren kända, åldriga mönstret hos höga överhetspersoner. På ett ställe har denna mantel undantagsvis grönt bakstycke. Övriga mantlar är gråa oftast med röd bröstlapp, men ibland helgråa och knäppta intill midjan.

Undantagsvis har målaren framställt vissa personligheter "en face", såsom Lot, då hans döttrar räcka honom sina två bägare med det ettrigt röda vinet, eller Noak, då han hade "planterat en vingård" och i en ganska olämplig situation ligger drucken på en stråhög i närheten av ett stort vinfat. Genom någon lycklig slump har dessa en facefigurer fått en rätt försvarlig semitisk prägel. Lot i sin långa mantelkaftan och sitt rikliga, gråa hakskägg tar sig ut som en sann israelit.

Denna Noaks-bild är för övrigt ganska rar. Två fruntimmer vänder sig bort från den olämpliga situationen med åtbörder, som tolka deras "sensation" rätt bra. Den ena av dessa damer och en av Noaks söner håller på att langa fram det högnödvändiga "täckelset". Över det stora vinfa tet brinner den högröda solen med sina vasst förtärande strålar. Längre bort i fältets mitt skönjes den olycksdigra vinrankan i fullhetens hela prakt. I bakgrunden står regnbågen tecknad i himmelens sky. Längst till vänster framskymtar den runt tillsvängda, etterröda

"När Jesus fick se staden Jerusalem, så grät han över honom", lyder en av de snyggt textade överskrifterna med hänvisning till Bibelstället. Jag misstänker dock att Jesus i själva verket grät över Sundsvall - på denna tavla! Under en eldröd kupol, som överst uppbär globen med korset, ser man en stadsport av två upptill rundande porthalvor, som är i gallerform starkt jämsbeslagna - till

förstävnen av Arken uppe på Ararats höga berg. Fartyget uppbär den timrade "Arkstugan" med rött tak och takfönster! Ett i sanning härligt skilderi!

Och så den förlorade sonen, då han på en eldig springare med vräkigt schabrak rider bort från sin faders höga två våningsgård, som är omgiven av överdådiga blomsterstjälkar i jämnhöjd med det röda, i svart ornamenterade taket! Den lättsinnige vindböjteln ser helt belåten ut och elegant i upplysningstidevarvets dräkt - med sabeln vid sidan. Och så får man se honom i fortsättning, då han förstör allt sitt arv bland skökor. En vingård på ena sidan, en blomstergård på den andra och i mellersta fältet ses vår hjälte arm i arm med två eleganta, men ej alltför tilldragande damer i röda "kråkor", som sluta sig snävt om huvudet. Alla tre visar sig "en face" och verkar därför också sant österländska i följd av målarens en gång funna "grepp". Till sist skådar man den olycklige, där han sitter nedhukad bredvid de nödtorftigt igenkännliga svinen och spisar "svindrav" med svart sked i deras sällskap, tydligen ganska villrådig, om han ska tordas sticka ner skeden i svinhon en gång till! Sådant är livet. I levnadsglade unge män!

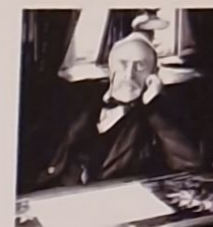
skydd och säkerhet mot Selångerspojkmarnas vilda hämadståg på lördagskvällarna möjligen. Bortanför skymtar ett torn, som kanske tillhört någon rådstuga i Sundsvall. Det säger sig själv, att även denna tecknare såsom förresten våra yppersta konstnärer, fick lov att skapa sina bilder efter kända förebilder. Vid en närmare undersökning torde dessa tavlor kunna ge värderika

upplysningar om mer än en förgäten sak, som legat för målarens ögon i hans samtida omgivning.

Konst i någon vanlig nutida mening kan dessa tavlor på intet vis representera. Och likväl verka de som en stämningsfull dekoration, när de kommer på sin plats som väggbetäckning. Detta beror kanske mycket därpå att dessa bilder i alla händelser giva oss ett läskande avbrott mot våra tapeters jämmerliga mischmasch, som i omedvetna stunder gäcka och plåga våra ögon med ständigt förstörda ansatser att skapa en bildverkan med någon förnuftig mening. Dessa fjorton bilder är tapeter i äldre stil, och det måste oförbehållsamt sägas, att den moderna tapetstilen ej är värd att nämnas jämsides under samma år, om den skulle erfaras rättvisa efter sin rang. Mycket tåla dessa bilder att le åt, men äras förtjäna de ändå mer. Det är en vacker och förtjänstfull gärning av både givaren och hans rådgivare

att ha räddat detta prydliga gammaldags gods från en annars oundviklig förstörelse av oförståndiga händer. Detta fynd av primitiv allmogekultur kastar tillbaka en aningsmättad blixtbelysning över de rikedomar, som landskapet ännu trots allt äger av gammalt och fornt, med värde nog att tillvarata och vårdas.

Olof Högberg

PS

Kåseriet ovan återfinns i 75-årsskriften med följande inledning:

Författaren Olof Högberg utsågs vid Medelpads Formminnesförenings konstituerande sammanträde den 10 april 1907 till intendent och blev därmed den förste intendenten i föreningens historia. Formminnesföreningen stärkte med utnämningen sin position. Olof Högberg hade nämligen två år tidigare med "Den stora vreden" fått tidningen Iduns mycket uppmärksammade stora pris. I berättelsesamlingen hade han samlat ett rikt material av sägner och traditioner från Mellannorrland.

Som ett exempel på Olof Högbergs berättarkonst återges ovanstående recension (kåseri) av honom i Sundsvalls Posten 11 juni 1906, illustrerad av några av de målningar som recensionen handlar om.

I samband med förberedelserna för utställningen "Omistliga föremål" år 2003 noterades att "Julwi" ska vara "Ullvi" - by i Leksand. "KKS" ska vara "AAS". Enligt sammanställning av Roland Andersson i "Hälsingerunor 1996" är målningarna attribuerade av Gustaf Ankarcrona till Snarf-Gop Anders Andersson. Enligt Roland Andersson kan detta emellertid ifrågasättas. (Anmärkning av Anders Hammarberg)

Olof Högberg i Medelpad

Olof Högberg räknas som Norrlandslitteraturens portalfigur. Oftast förknippas hans namn med födelsebygden i Ångermanland, men en stor del av sin levnad, 34 år, bodde han i Medelpad. Han intresserade sig mycket för den sköna naturen och historien, och inspirerades för sin litteratur av den dynamiska industriella utvecklingen och det brokiga sociala livet i Sundsvall.

Det var när Högberg bodde i Sundsvall, i ett krypin på Trädgårdsgatan, som han gjorde sin osedvanliga skönlitterära debut 1905 med romanen Den stora vreden. Vägen till genombrottet var dock mödosam och kantades av besvikelser i karriären och kärlekslivet.

En kort resumé av Högbergs liv före Sundsvall ger vid handen att han föddes i ångermanländska Högsjö 1855, växte upp i Säbrå och gick i läroverket i Härmösand. År 1877 kom han till Uppsala där han bland annat studerade matematik, astronomi, mekanik och historia och engagerade sig i nationemas föreningsliv. Högberg var med om att grunda den radikala studentföreningen Verdandi där man i liberal anda debatterade rösträttsfrågan, jämställdhet och folkbildning. Högberg blev överläggare i den eviga ungdomens stad, och när pengarna var slut återvände han till hemtrakterna. Han var då 34 år. I fortsättningen försörjde han sig som folkskollärare och författade en del smärre uppsatser. År 1896 blev han anställd som journalist på Hemösands-Posten och 1898, när han var 43 år, blev han medarbetare i Sundsvalls-Posten, som var den konservativa dagstidningen i Sundsvall.

Högbergs dagböcker, de så kallade "privatkrönikorna", berättar i detalj om kärleksbekymmer, oro för ekonomin och vantrivseln med arbetet. En dag i oktober 1902 antecknar Högberg: "Var på aftonen något nedstämd genom det nedkuvade arbetet vid korrekturen. Och så detta enahanda... Kommer ingen vart med mina egna arbeten. En alltid så

stämningslös tillvaro, så fattig, så erbarmlig, så utsjåad!" Och vid ett annat tillfälle bekände han: "Just ett roligt liv att vara författare! Är man möjlig för sitt arbete, är man omöjlig för det övriga livet."

Det förekom då och då uppsplitande konflikter mellan Högberg och cheferna på redaktionen. Han tvekade aldrig att säga vad han tyckte, och hotades ibland med avsked. Han hade bland annat kallat redaktören för skraddaregesäll och hävdade att redaktören saknade insikt i det svenska språket.

Under åren i Sundsvall försökte sig Högberg också på små kärlekssvärmerier. En ung kvinna anställdes som biträde på Sundsvalls-Postens korrekturavdelning dit Högberg hade blivit förvisad. Han blev förtrollad vid första ögonkastet.

"Hon är obesvärad, söt, livlig, behändig, ett riktigt rart sällskap. Förträfflig vid korrekturläsningen, som varit mitt helvete. Hon gör allt möjligt för att underlätta och förmildra arbetet. Hjälper mig att minnas vissa saker, är påpasslig, säker och vaken, en riktigt skön kiankicka!"

Kiankicka och tjinona var Högbergs benämningar på unga damer. Men hans framstötter nådde ingen framgång. Många har vittnat om att Högberg var en varm person när man väl lärde känna honom, men att han verkade kärv på ytan.

På nyårsafton 1902 satt han ensam i sitt rum och lyssnade till glädjen på övervåningen där grannarna sjöng och dansade kring julgranen till musik. "För mig fanns blott det dystra arbetsrummets kvalm, dess heta gaslåg, dystra minnen" skriver Högberg.

I dagböckerna uppehåller sig Högberg också mycket vid sin hälsa. Han var mycket noga med att hålla sig i trim, älskade bad

och friluftsliv och kunde ta rejäla, milslånga promenader – inte sällan med syfte att besöka en kulturhistoriskt intressant plats, som till exempel Lidens gamla kyrka.

Han bodde uppe på Fredsgatan i ett vackert rum med ståtlig utsikt ner mot stan och chockerade nog sina grannar eftersom han tyckte om att sola naken på verandan.

På kvällarna var Högberg ofta nere på stan med kollegor. De satt på Stadt eller Knausts schweizeri, diskuterade politik och litteratur och skvallrade. Efter en sådan krogkväll uppgjorde han ett program för att bli en bättre människa:

- 1 aldrig någon sprit
- 2 helst inget kiankickhågel (kiankickor var ju hans benämning på kvinnor)
- 3 skyddsmedel i kvällsavrivningen, raskt fotbad, däremot ej sittbad på kvällen
- 4 ingen gymnastik på kvällen, speciellt för nedre regionerna, men
- 5 gymnastik av denna beskaffenhet på morgonen och då förenad med sittbad
- 6 om möjligt sittbad vid 12-tiden på dagen eller kort före middag
- 7 sömn vid öppet fönster.

Efter att han hade följt dessa föreskrifter under några veckor blev han mycket nöjd och noterar i dagboken "en allmän friskhet i hela kroppen, leder och muskler blevo spänstiga". Anledningen var nog framförallt att han steg upp tidigt och sov för öppet fönster, spekulerade Högberg.

Till sist fick Högberg sparken från Sundsvalls-Posten. Sundsvallsborna kunde se honom gå omkring på gatorna i en gammal grön rock, slitna byxor och skor, och han åt billigt på Sjömanshemmet vid

Sjögatan. De flesta såg nog honom som en misslyckad föredetting, och visste inget om hans omfattande manuskript till ett norrländskt epos som han hade arbetat på i nästan tjugo år.

En kväll på Knaust avslöjade Högberg sin hemlighet för den unge kollegan Ludvig

Nordström, som skriver i sin dagbok: "Det ska bli rätt intressant att se hur han lyckas. Han är barhjässad och grå, men ännu svärmar han för allt det som burit hans ungdom. En klippa som åren inte kunnat splittra."

År 1905 skickade en vän till Högberg in manuskriptet till en romanpristävling som tidskriften Idun ordnade. Vännerna hade tröttnat på Högbergs ständiga omarbetningar. Det blev den remarkabla vändpunkten i Högbergs liv.

Romanen vann första pris, och Högberg gjordes till rikskändis över en natt. En stor marknadsföringskampanj satte igång och tidningar och magasin ville porträttera den okände 50-åringen från Sundsvall.

Högberg realiserar i Den stora vreden sin dröm att ge den norrländska historien liv. Tiden är slutet på 1600-talet och början på 1700-talet, en period med plågsamma krig, och Norrland blir spelplatsen för en väldig kraftmätning mellan radikala frihetskämpar och en förtryckande övermakt i form av präster och byråkratiska ämbetsmän. Det speciella med boken är också hur Högberg väver in norrländska sägner och hur han förnyar romanspråket genom att skapa både nya ord och återge dialektala vändningar.

Efter den uppmärksammade debuten kunde Högberg etablera sig som författare. Han flyttade ut till sin syster Anna, gift Nordin, i Skottsund i Njurunda. Där skrev han på sin trilogi Från Norrlands sista halvsekel, där Sundsvallsdistriktets trävaruepok står i fokus.

Som tidningsjournalist hade Högberg fått en plattform för att formulera sina åsikter om utvecklingen i Norrland. Han var kritisk mot hur Norrland i alla tider hade exploaterats. Visserligen var han inte blind för industrialiseringens fördelar, men han varnade för vissa konsekvenser. Till exempel var han orolig för de norrländska bönderna, som inte hade lyckats dra vinning av skogsindustrin för egen del och som tvingades ge upp sin självständighet. Han oroades också över en moralisk förflackning, där människor bara hade de största möjliga ekonomiska vinsterna för ögonen.

De tre delarna heter Fribytare, Baggbölingar och Utbölingar och utkom åren 1910 till 1912. Sammanlagt är det en roman på över 1300 sidor. Det berättas att Högberg satt vid sitt skrivbord i Skottsund både dag och natt i flera månaders tid helt oanträffbar för yttrevärlden.

Vid den här tiden hade han också hunnit engagera sig i bildandet av Medelpads Fornminnesförening och anläggandet av friluftsmuseet på Norra berget. Högberg hade ett stort intresse för allmogeföremål och samlade under sina långa promenader in intressanta föremål till samlingarna.

Vid 56 års ålder kunde Olof Högberg 1911 köpa sitt första riktiga egna hem, gården Finnkyrka i Njurunda som var belägen vid Nolbykullens

fot. Det var ett enkelt trähus omgivet av en trädgård. Namnet kommer troligen av att huset hade fungerat som baptistkapell för sågverksarbetare från Finland.

För några år sedan fick jag kontakt med Ingan Mittendorf, en gammal dam i Skåne som hade bott som gäst på Finnkyrka som 18-åring sommaren 1930. Hon kunde ge unika inblickar i det Högbergska hemmet, och mindes väl både Olof Högberg och hans

syster Kalla, som var hans husföreståndarinna. Kalla Högberg var konstnärligt sinnad och en kraftkvinna som egenhändigt hade murat husets alla eldstäder. Hon målade också oljetavlor, skulpterade och snickrade möbler. Flera av föremålen finns nu i Fornminnesföreningens samlingar.

Bland annat mindes Ingan Mittendorf att bygget av Ostkustbanan förorsakade Högbergs vrede. Det ledde nämligen till att brunnen sinade, och den gamle Högberg och hans syster tvingades gå långt för att hämta vatten. En fördel var dock att man kunde ställa klockan efter "stora södertåget" och "stora kvällståget" – järnvägen gick precis intill huset.

I huset fanns den omtyckta katten Mård, och katter kallade Högberg för övrigt för spinn-vovvar. Att det var relativt fattigt och

enkelt på Finnkyrka understryks av att gästsängens madrass innehöll sammanpressade tidningar. Hade man långtråkigt behövde man bara ta en boll och läsa! berättade Ingan Mittendorf.

De sista åren bodde Högberg vintertid på Sigtunastiftelsens gästhem. Han gjorde stort intryck där, bland annat på den då unge författaren Sven Stolpe:

"Då han berättade sina drömmar kunde man tveka om huruvida man lyssnade till en intelligent fablande norrländsk pojke eller en österländsk sagoberättare. Då reste sig den vita hårvalken mot taket, då lyste den intelligenta och goda blicken, då rörde sig den seniga handen i uttrycksfulla och majestätiska gester. Vid de mest dramatiska momenten reste han sig och stod framför sina åhörare med eld i själen och lava i strupen!"

De sista åren förmörkades av skröplig hälsa. Sista sommaren skriver Högberg till en bror: "kommen på fötterna kan jag röra mig, numera även i trappor, om än stappligt och uselt. Kommen till min plats vid arbetsbordet är jag i regeln arbetsky och jag är klar i huvudet ännu gudskelov."

Fyra månader senare dog han i hemmet i Finnkyrka. Det var den 12 oktober 1932. Han vilar på kyrkogården i Njurunda, intill system Kalla, som avled 1945. Efter hennes död skingrades inventarierna och huset såldes. En del föremål räddades till Fornhemmet.

Det var förstas en stor skandal att ingen tog hand om diktarbostaden. En debatt om den saken fördes redan på 40-talet. Huset var bebott ända in på 1990-talet, då Sundsvalls kommun rev huset utan nämnvärda protester. Olof Högberg-sällskapet reste en minnessten på tomten 2002.

Olof Högberg hade ett glödande Norrlandspatos och Sundsvall var en mycket betydelsefull miljö för honom. Men han var ingen Norrlandskramare som ville spränga broarna över Dalälven. Ofta kritiserar han norrlänningarnas misstro mot södra Sverige.

I stället hade Högberg vitala och framåtsyftande idéer. Han menade att Norrland hör ihop med resten av Sverige, men han önskan var att allt det norrländska, betydelsen av det nationalekonomiska, historien, kulturen och naturen, en gång skulle få samma status som resten av landet.

Nils Johan Tjämmlund

Ordförande i Olof Högberg-sällskapet och redaktör på Vetenskapsradion i Uppsala

Olof Högberg-sällskapet bildades 1977 och har medlemmar i hela Norden. Mer information på hemsidan www.vreden.nu

ANNA WIDE

Hemslöjden och garnboden

Anna Wide 1860 - 1951

Förord

Hemslöjd var våra förfäders sätt att av olika material tillverka föremål för både nytta och dekoration. Än idag intresserar sig många människor för "handslöjd". När industrialiseringen kom medförde den maskinell tillverkning av olika produkter och hemslöjden även som konsthantverk började tyna.

För att bevara och återuppliva alla vackra och för varje bygd unika hemslöjdsalster, som var på väg att försvinna, bildades hemslöjdsföreningar runt om i landet och i Medelpad blev det bland andra Anna Wide som med energi och intresse tog itu med denna uppgift.

Som hennes barnbarn har jag ärvt Widegårdens gårdsarkiv och en del uppgifter om Anna Wides arbete med hemslöjden i Medelpad och vill här dokumentera hennes verksamhet.

De första åren

På sommaren 1879 kom till Sundsvall Anna Wide, som den 23 juni samma år gift sig med färgerifabrikören Peter Wide. Anna var dotter till smeden och godsägaren Aron Hall och hans hustru Johanna i Olofsgård, Alvesta och hon var född 31/7 1860. Anna var alltså ännu inte 19 år gammal när hon blev ungmor på Widegården i Sundsvall. Där fanns Peters föräldrar handlanden Nils Wide med hustru Ulla, en moster till Peter, Christina Agneta Wiklund och för övrigt gårdens folk som pigor, dräng, gesäller och lärlingar. "Välkommen till arbete" var Moster Wiklunds hälsning när hon iförd arbetskläder och stövlar mötte unga Anna när hon kom till Widegården.

Det var således ett omfattande hushåll som Anna fick ta ansvar för men hon hade god hjälp av Moster Wiklund, som kunde bestyra det mesta på gården. Olika göromål hade hon

skrivit ner i en "handbok" till systersonen Peter 1869.

Anna och Peter fick tre barn. Förstfödd den 7/10 1880 var sonen Sven som dock dog i tuberkulos den 4/5 1886 endast 5½ år gammal. Sonen Nils Aron föddes den 9/9 1883 och dottern Anna Barbro Elisabeth den 4/11 1886.

Tidigt intresserade sig Anna Wide för affärsverksamheten. Genom färgeriet fick hon kontakt med folk på landsbygden som lämnade hemspunna garner och hemvävda tyger för färgning, vadmal för stampning och annat för mangling i den stora trampmangeln på gården. Allt förbrukade man inte själv och på det sättet blev Anna Wide en mellanhand, som köpte ofärgade garner och tyger, lät färga dem och sålde bl. a. till stadens befolkning.

Peter Wides färgeributik var sedan 1891 inrymd i Rahmska huset med adress Storgatan 24, ingång från Esplanaden. Där låg sedan under många år Wides garnbod och 1909 tillkom som granne Medelpads Hemslöjdsmagasin med Anna Wide som föreståndare.

Widegården låg strategiskt vid Västra vägen – infarten till Sundsvall från väster.

Vid maken Peters plötsliga bortgång 1904 i en jämvägsolycka fanns i lager i butiken diverse ylle- och bomullsvaror samt garner, som i bouppteckningen togs upp till inköpspris enligt fakturor och räkningar till 4 377: - kronor. Som skulder togs upp bl. a. varor levererade av Fors Ullspinneri vilket visar att man 1904 handlade med bl.a. garner från andra leverantörer än kunder bland allmogen.

1938 byggdes en ny bro över Selångersån. Bilden från omkring 1950 är tagen från korsningen Storgatan – Sidsjövägen. Storgatan går över Selångersån på Widesbron och blir därefter Västra vägen. Längst till vänster kvarteret Västkilen där numera SCA:s forskningslab ligger, mitt i bilden Widegården med färgeriet vid ån och mangårdsbyggnaden vid Västra vägen. Till höger ligger numera Västermalms skola.

Medelpads Hemslöjdsförening bildas

Föreningen för Svensk Hemslöjd verkade för bildandet av lokalavdelningar och kontakter mellan Anna Wide och föreningens Lilly Zickerman resulterade i att den 22 maj 1909 innehöll Sundsvallstidningarna en annons med upprop till "De personer som intressera sig för höjandet af svensk hemslöjd inom Medelpad och bildandet för ändamålet af en lokalafdelning af "Föreningen för Svensk Hemslöjd" behagade sammanträda på Stadsfullmäktiges sessionsrum Fredagen den 28 dennes kl. 7 e.m."

Undertecknare av uppropet var Svea Drake, Maria Andersson, Emma Adlerz, Anna Wide, Clara Olsson, J F Cornell och John af Sandeberg. Ett 30-tal personer hörsammade uppropet och infann sig till sammanträdet.

Det leddes av major J F Cornell och resulterade i bildandet av en "Medelpads lokalafdelning af föreningen för Svensk Hemslöjd". 76 medlemmar fick föreningen i starten och medlem av styrelsen var bl. a. Anna Wide.

En av föreningens första aktiviteter var ordnandet av en "Medelpads Hemslöjdsutställning". Olof "Vreden" Högberg uppmanade i artiklar i stadens tidningar till uppslutning från allmänhetens sida

Från första utställningen av gamla klänningar, mössor och schalar m. m. november 1909. Till vänster Barbro Wide.

Inför utställningen 1909. Fr.v. Malin Forsberg i klänning. Längst t.h. Anna Wides ungmorsklänning. Troligen vid tiden för branden 1888. Gertrud Sahlén i Anna Wides svägerskas tårnklänning. Signe Edvall i Peter Wides kläder, Barbro Wide i Anna Wides klänning från 1860.

med föremål, som kunde lämnas till fru Anna Wide, Peter Wides färgeriaffär, Nedre Esplanaden. Utställningen där även Fornhemmet deltog hölls i Stadshuset. Anna Wide blev föreståndarinna för den butik som Föreningen Medelpads Hemslöjd öppnade i lokaler i anslutning till den vid det laget till Wides gambod omdöpta färgeributiken. Med stor energi och entusiasm arbetade Anna Wide för att få fart på hemslöjdsintresset i landskapet. Av en lång rad initiativ som utställningar m. m. bör nämnas skapandet av en Medelpadsdräkt.

I slutet av 1909 utlyste Föreningen Medelpads Hemslöjd en pristävling för att få

PETER WIDE,
Egare af
Wiklundska Färgeriet,
anlagt 1812.
Bästa och billigaste utförande här på platsen
af alla till Färgare-yrket hörande föremål.
Specialitet:
Fläckurtagning och Kemisk Rengöring af Herrkläder.
Urblekta
Öfverrockar, Kappor m. m.
omfärgas
eller palaternal, präkelat melat, utas att mindervärdas.
Ull och Stick-Ylle
emottages till spinning samt för väfning af
Filtar och Schalar.
Telefon-Nr 187.
Emottages äfven i
Gisberg & Almgrens Garnbod.

Annons i Adresskalender för Sundsvall

fram en antaglig medelpadisk kvinnodräkt från gångna tider. Bland de många olika gamla klänningsmodellerna fann man en som var bortåt 200 år gammal och som hade den karaktär och stil som är utmärkande för en äkta nationaldräkt. Nordiska Museets sakkunniga granskade och godkände denna ungmorsdräkt som kom från Borgsjö socken.

Man fann även andra klädesplagg bl. a. en kjol från Indal och med dessa plagg som förebild återupplivades Medelpadsdräkten av Anna Wide och hennes medhjälpare.

I en tidningsartikel i juni 1910 beskriver signaturen M. R.-M. (Maria Rieck-Müller) dräktens utformning:

Vår senast funna nationaldräkt

Under slutet af föregående år hade föreningen "Medelpads Hemslöjd" i Sundsvall utlyst en pristävling i syfte att härigenom kunna locka ur sitt gömsle en antaglig medelpadisk kvinnodräkt från gångna tider. Detta lyckades äfven öfver förväntan väl, i det att man bland de olika gamla klänningsmodellerna från åtskilliga perioder och bygder också fann en, som ej endast var af vördnadsbjudande ålder – närmare 200 år – men också hade den karaktär och stil, som är utmärkande för den äkta nationaldräkten.

Denna gamla dräkt – en ungmorsklänning från Borgsjö socken – har nu undergått vederbörlig granskning och är för kort tid sedan af Nordiska Museets sakkunniga erkänd som äkta.

Sedan ytterligare några klädesplagg från samma tid kommit fram i dagen – däribland en kjol från Indals socken – har Hemslöjdsföreningen tagit itu med kopiering af de gamla etnografiska skatterna. Och just i dessa dagar har jag under ett besök i Sundsvall varit i tillfälle att se den nya Medelpadsdräkten, som är den senast upptäckta och äfven bland de vackraste af Sveriges nationaldräkter.

Ungmorsdräkten, som väl får betraktas som helgdagsstass, utgöres af en rikt rynkad yllekjol af s k regnbågstyng i glada färger. Detta slags tyg som återfinnes i olika randning hos flera af våra landskapsdräkter, har säkerligen från början uppkommit på det rätt naturliga sättet, att väf-verskorna helt enkelt tagit till sitt väfmönster från regnbågen, hvaraf också namnet härleder sig.

Till denna kjol hör ett konstmässigt siradt lifstycke af gulbrunt skinn med skört, utskuret i tungor, samt ett annat enklare, af ljusrött och hvitrutigt bomullstyng med helt skört och tennmärlor. Som det senare emellertid tar sig mindre väl ut mot kjolens färger, så har man satt det tillsammans med den andra i Indal funna kjolen, som är hållen i mörkare och något enklare randning, och härigenom fått en synnerligen tilltalande hvar-dagsdräkt.

Till båda dessa dräkter hörer hvit linnetröja med vigg-mönsterbroderier i rött och blått på krage och ärmlinningar, en sidväska med applikationsbroderi kantat med tenstråd, söljebrosch af konstnärligt arbetad tenn samt – såsom hufvudbonad – bindmössa af siden, rikt sömnad med silke, eller till hvardagsbruk alldeles slät – båda med tillhörande spetsstycke.

Detta spetsstycke, som nu i många olika mönster kommit fram ur gamla gömmor – liksom bindmössorna – utgöres i sin finaste form af en bred, utomordentligt vacker spetsknyppling, och man har tänkt sig, att den kunde vara prof på någon gammal hittills okänd medelpadsteknik. Efter noggranna

efterforskningar, gjorda af en af våra skickligaste specialister, har det återfunnits och har på 1600-talet tillhört Vadstena kloster.

Den med applikationsbroderi arbetade väskan, som fästes vid kjollinningen medels en kronprydd tennkrok, påminner liksom söljan om motsvarande delar af Delsbodräkten. Och att den gamla Medelpadsdräkten i sin helhet naturligt nog varit besläktad med de Helsingländska dräkterna ser man ännu tydligare spår af hos de delar av mansdräkten från samma tid, som man hittills lyckats erhålla.

Här har man dock inte kommit längre än halfvägs. Det har sålunda ur gamla bygdegömmor letats fram korta mansjackor af kläde och vadmal med mässingsknappar och till dem hörande mångfärgade västar samt tvåfärgade lufvor, sydda med kilar, liksom i Helsingland. Att damasker och knäbyxor hört till denna dräkt, tror man sig också veta

En av de första medelpadsdräkterna som framställdes, bars av Anna Wides dotter Barbro och med henne som mannekäng fotograferades dräkten och av bilden gjordes även vykort.

genom beskrifningar från gamla tiden, och det är ganska antagligt, att ett par ålderstigna, gula skinnbyxor, som hittats i en gård invid Sundsvall, hvarifrån åtskilliga andra forminnesföremål härleda sig, har hört till den äkta medelpadska mansdräkten från svunna tider.

Länge kommer det säkerligen ej heller att dröja, innan äfven denna finnes som ett fullbordadt och erkänt faktum – att döma af den snabbhet och fyndighet, hvarmed nationaldräkten för Medelpads kvinnor – gömd och glömd – lockats fram ur sin nära tvåhundraåriga hvila.
M. R.- M."

Insamlingsarbetet

I Sundsvalls Tidnings julnummer 1938 intervjuas Anna Wide av ST:s första kvinnliga journalist Sigrd Stenberg.

"En hemslöjdsintresserad sundsvallsdam fann på sin vind en gammal tunn och sliten rya som använts som hästtäck. Den visades i Hemslöjdsbutiken av Anna Wide, skänktes till Fornhemmet och vävdes senare upp av Hemslöjdsföreningen och fick efter sitt mönster namnet Medelpadsryan, senare kallad Midälvaryan.

Anna Wide gjorde resor kors och tvärs i Medelpad i sitt arbete med att samla upp, forska efter och bevara gamla hemslöjdsalster, väcka intresse för hemslöjdens renässans genom föredrag och kurser och även för att få igång hemmaproduktion av ull på den medelpadska landsbygden.

De första näversömsarbetena efter gamla mönster.

Hon åkte bl.a. tillsammans med länsmejerskan Anna Kroon på hennes resor för inspektion och information till Medelpads bönder. Anna Wide passade på att leta upp hemslöjdsalster. Hennes verk har även givit goda resultat. Ur gamla gömmor ha gångna tiders mönster och modeller plockats fram i dagsljuset, på andra håll ha värdefulla hemslöjdsskatter räddats undan förgängelse."

Arbetet i Hemslöjdsföreningen

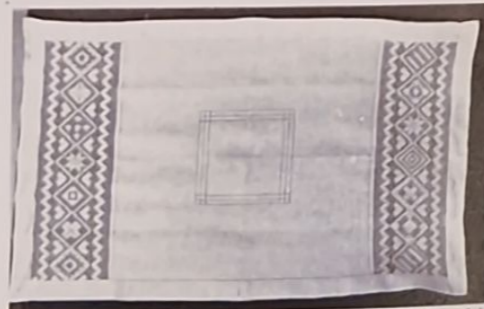
Arbetet fortsattes med framgång. Vårkurser ordnades på flera platser i landskapet liksom snickarkurser och 1912 var det dags för utställning igen, denna gång i butiken vid Esplanaden.

Sydd linnespets från ett fiskeläge i Medelpad

Kopia i linne av Selångerstäcket

Näversöm sydd efter en gammal spets på ett lakan från 1700-talet. Från Attmars socken.

Medelpads deltagande i Baltiska utställningen i Malmö 1914 blev en stor och framgångsrik uppgift för Anna Wide. Hon samlade in material för Medelpadsrummet på utställningen och rummet fick namnet "Bondgårdens bästa rum". Hon svarade för arrangemanget i utställningsrummet och fick under själva utställningen en mängd beställningar på hemslöjdsalster.

Under de första åren var Medelpads Hemslöjdsförening en underavdelning till Föreningen Svensk Hemslöjd, men 1914 bröt medelpadingarna förbindelsen och bildade en självständig förening.

När Sundsvalls hushållsgille sammanträdde i februari 1916 pläderar Anna Wide för en bättre färavel och förmår Gillet att begära 500 kr hos Hushållningssällskapet att användas till färaveln. För sitt arbete med denna får Anna Wide så småningom Hushållningssällskapets medalj.

1915 hölls en utställning i Godtemplarlokalen och på Ömsköldsviksutställningen i juni 1916 dominerade Sundsvall och Medelpad stort. Inte minst hemslöjdsrummen väckte uppmärksamhet och Anna Wide fick t.o.m. vara guide åt en imponerad kung Gustaf V vid hans besök. Från Föreningen för Svensk Hemslöjd med Prins Eugen som ordförande

fick Anna Wide 500 kronor som bidrag till utställningen.

På Nordiska Museet i Stockholm var det 1924 en stor jubileumsutställning där föreningen Svensk Hemslöjd deltog med hemslöjds magasin från Medelpad, Blekinge och Kristianstads län.

I Sundsvalls Tidning 20 okt. 1924 skriver Elisabeth Thorman i "Brev till Sundsvalls Tidning":

"---- Och här skall i all anspråkslöshet givas en liten skildring såväl av miljön i dess helhet som av den insats Medelpad, tack vare fru Anna Wides aldrig svikande nit, ojämförliga kunskaper och smak, denna gång förmår göra. ...."

"Den största utställning, som hittills hållits i Norrland" skriver tidningen IDUN i ett stort reportage om Sundsvallsutställningen 1928, där hemslöjden var väl representerad. Borgmästarinnan Anna Groth var ordförande i Hemslöjdskommittén och hon hade bl.a. Anna Wide vid sin sida i arrangemanget med Medelpadsrummet, spinnstuga, vävstuga och knypplande ungdomar - allt blev mycket uppmärksammat.

Hela utställningen blev mycket lyckad och välbesökt där den hittills största bilutställningen i en över 100 m lång paviljong på Läroverksplan var bland det mest populära.

Anna Wide och författaren Olof "Vreden" Högberg i Hemslöjdsmagasinet.

Kontroverser

Av olika handlingar har framgått att bakom Medelpads Hemslöjdsmagasin med Anna Wide som föreståndare stod den centrala organisationen Föreningen för Svensk Hemslöjd med säte i Stockholm. Årligen förekom revisioner då "myndighetspersoner" kom upp från Stockholm för att granska räkenskaper m. m.

Den lokala organisationen Medelpads Hemslöjdsförening fungerade "vid sidan om" och bedrev verksamhet med bl. a. vävning och Ebba Renström som vävare. I föreningens protokoll från 1917 noteras att Renströms lön höjts till 160 kr per månad. Anna Wide får detta år föreningens uppdrag att inköpa avelsfår.

1918 begär styrelsen att föreningen skall övertaga den av Anna Wide bedrivna hemslöjdsaffären för föreningens räkning och samma år blir föreningen uppsagd till avflyttning från de två rum man har i Wessénska huset.

Medelpads Hemslöjdsmagasin 12/6 1930.

Anna Wide var hemslöjdens banbrytare i Medelpad. Hon samlade in, bevarade och återupplivade gamla hemslöjdsalster och ordnade flera hemslöjdsutställningar. Hennes kunskaper togs i anspråk som sakkunnig vid

Under dessa år har Hemslöjdsföreningen och Anna Wide tydligen svårt att komma överens. Den 20/5 1920 framför Anna Wide sin uppsägning av ledamotskap i föreningens styrelse. Hemslöjdsföreningen hyr från 1/10 1920 lokaler i IOGT-huset vid Köpmangatan och tillsätter Ebba Renström som chef.

Anna Wide driver dock gamboden och hemslöjdsmagasinet vidare och den senare verksamheten växte i omfattning. 1925 (ev. 1926) säljs gamboden till Charlotta Pettersson som i sin tur 1927 säljer till Gerda Magnusson som under många år varit Anna Wides medhjälpare. Under 20 år drev Gerda Magnusson gamboden och överlät den 1947 till brorsonen Klas Richardsson. Gamboden flyttades till Hirschska huset vid Torggatan och lades ner 1983.

Som föreståndarinna för Medelpads Hemslöjdsmagasin verkade Anna Wide till omkring 1930, då hon drog sig tillbaka 70 år gammal. Det kvarvarande lagret placerades i ett kallrum i Widegårdens bottenvåning där Anna Wide även hade ett par vävstolar.

hemslöjdsutställningar på olika platser i landet.

Anna Wide hedrades för sina insatser med plaketter bl.a. från Västernorrlands läns Hushållningssällskap och var hedersledamot av Medelpads Forminnesförening,

Medelpads Hembygdsförbund och Sundsvalls Lottakår.

Sedan Anna Wide lämnat arbetet med gamboden och hemslöjden fortsatte hon att väva och ägna sig åt hemslöjd hemma på Widegården.

Anna Wide i 80-årsåldern på sin favoritplats vid österfönstret i vardagsrummet i Widegården.

Dottern Barbro och hennes man Ernst Dahlin med tre söner hade 1924 - 1928 varit bosatta och arbetat i Texas, USA men på grund av arbetsbrist återvänt till Sverige, där det dock också var brist på arbete. Anna Wide tog då omkring 1930 emot barn och barnbarn som fick bostad i Lilla Widegården och för övrigt mycket hjälp.

Ernst som var i oljebranschen flyttade 1939 med familjen till Stockholm och startade oljeslageri för återvinning av spillolja. Den handikappade sonen Åke blev kvar hos mormor på Widegården där han fick bostad och vård. Efter några år återvände även det äldsta barnbarnet, konstnären Bengt till Sundsvall och mormor fick då ställa upp med bostad m. m. och fick ytterligare både ekonomiska och andra bekymmer.

När så också åldern tog ut sin rätt och krafterna inte räckte till tog Anna och sonen Nils Aron i slutet av 1940-talet beslutet att sälja Widegården och ett år efter försäljningen gick Anna Wide bort, 91 år gammal.

Ur "Dagens Nyheter" 13/11 1920
"Många Hemslöjdsföreningar ha under de sedanaste tvenne årtiondena uppstått i vårt land. Medelpads Hemslöjdsförening bildades

genom Föreningen för Svensk Hemslöjd i Stockholm på dess initiativ och var under några år en lokalafdelning af densamma.

Under stödjande gemensamt arbete letades då fram det bästa och vackraste af ortens gamla slöjd, som sedan omsattes för nutida hem, under det att det bästa bevarades för kommande släkten.

Norrland i sin helhet har en betydande mängd väfnader och sömnader att uppvisa men deremot knappast något för varje provins egenartat.

Det lysande undantaget i detta fall är den medeltida Finnväfnaden hvilken från att ha varit allmänt brukad, numera liksom glömt sig kvar i ett vestligt område af Jämtland, ett enda exemplar af denna väfnadsart har man hittills funnit i Medelpad och finns densamma (ett täck) på Fornhemmet.

Öfriga provinser, deribland Medelpad ha deremot att tillsammans visa fram denna mångfald af väfnader, af hvilka Ryan och Opphåmtaväfnaderna äro de förmämligare. Näst Ryorna stå i konstfull väfnad de inplockade täckena, "Selångerstället", i sina mättade och tunga bruna färger sparsamt dekorerade med inplockade mönster.

En del af dessa ylletäckerna voro väfda i rosengång eller krokväf, i de äldre har ännu fantasien fått spela fullt och rikmönstrade bårder aflösa varandra medan de yngre kännetecknas af breda mönster och släta mellanbårder, de mönstrade bårdernas antal således starkt förminskat, lila, brunsvart och hvitt är en lika vacker som tidstypisk färgställning i dessa täcken.

Det stora flertalet af väfnader i Medelpads allmogehem voro afsedda, icke för helg och fäst, utan för att brukas i hvardagslag.

Medelpads gamla allmogedräkt ser också nu sin renässans, troget kopierad efter dels en ungmorsdräkt från Borgsjö och dels en hvardagsdräkt från Stöde socken.

Af prydnadssöm må nämnas den s.k. näversöm, en slags hälsöm, som fått sitt namn af att arbetet spändes på näver medan det syddes och kvinnorna buro den lilla näverullen med sig då de i skogen vallade boskapen eller vid fåbodvallen på sommaren.

Näversömman finnes äfven i såväl Jämtland som i Helsingland, men i Medelpad har funnits en egenartad sådan, sydd på finare och glesare linne med endast bottarne genombrutna.

Detta beträffande den väfkonst hvilken det nu lefvande släktet, från gångna tiders släkten fått mottaga som ett dyrbart arf.

Det är detta arf Medelpads Hemslojd, närmast genom Fru Wide så troget, så vackert och väl vetat att förvalta, och framför allt torde det vara Fru Wide man har att tacka för att den vackra näversömman i Medelpad blivit så populär som den verkligen är.

Hemslojden, inre rummet

Hemslojden, yttre rummet.

Minnen från Hemslojden och garnboden

Skrivaren minns mycket väl de två butikerna vid Västra Esplanaden 4 i Rahmska huset. Sedan man gått några trappsteg från gatan hade man till höger en entré till garnboden och till vänster en till hemslojden. I hemslojdsbutikens två rum fanns många för en 6-7-åring spännande saker och farmor var alltid snäll och vänlig mot barnbarnen.

En flodhäst i keramik och utformad som en sparbössa är ett minne från hemslojden. Stor var förtvivlan hos lillpojken när flodhästen föll i golvet och gick i tusen bitar. Men farmor plockade fram en ny och femöringen slukades en gång till av en flodhäst och där ligger den än idag.

Strax innanför dörren till hemslojden stod en liten klaffbyrå. Nästan varje förmiddag kom "Homo", Medelpads Fornhems intendent

kaptanen C. E. Hammarberg, ner från "sitt" berg, steg in i butiken och hämtade ur den lilla byrån sin morgontidning. Efter att ha bytt några ord med Anna Wide och hennes medhjälpare lyfte han någon centimeter på skärmen på sin mössa eller hatt – en typisk "Homohälsning" – och promenerade vidare.

Under många år fanns på Widegården en vacker collie vid namn Gullman. När Anna Wide varje dag promenerade från Widegården till butikerna vid Esplanaden lunkade Gullman med. Såväl sommar som vinter låg Gullman troget på trappan till butikerna och väntade på matte. Att ligga ute i kylan renderade honom till slut reumatiska besvär, som gjorde det allt svårare för den trogna hunden att följa sin matte.

Genom sina otaliga resor till landskapets olika delar är det Fru Wide kunnat taga vara på hvad som haft något värde och där torde vara hennes alltid lefvandes intresse för hemslojdsidén parat med ett utpräglat skönhetssinne som i icke liten grad medverkat till att Medelpads Hemslojdsmagasin kan betraktas som en mönsteranstalt i sitt slag.

Med den mångfald af nya och gamla väfnader byggda på gamla mönster som det lilla Hemslojdsmagasinet kan uppvisa är det väl värt att göra bekantskap med. Bure."

Medelpads Hemslojdsmagasin

Hjertillning och försäljning
Telefon 187. Sörögatan 21 Sundsvall.
Ingång från Esplanaden.

Gårdiner - Möbeltyger - Mattor - Möbler
Smide - Hjälsöm - Medelpadsdräkter.

Reklamkort från 1920- talet

Framför lekstugan på Merlo står fru Alma Norström, f. Bünsow och professor med. dr. Anders G Wide, båda klädda i genuina Medelpadsdräkter. Foto: Disponent-Direktör Lennart Norström den 31 aug. 1915, SCAs arkiv. Foton i denna artikel är – om inte annat anges – från Nils Wides arkiv.

Nils Wide

En bortglömd uppfinnare

Disponent Wallerstedt skänkte Medelpads Fornminnesförening ett kullager, som vid det tillfället som föremål nr 1596 värderades till 8 kr. Arvid Enqvist, intendent vid Fornminnesföreningen 1938-1941 skrev 1936 i lappkatalogen - denna unika katalog där A. Enqvist ritade av alla föremål med en fantastisk noggrannhet - : Ett av de år 1892 utförda kullagren - bland de allra första - i Sundsvalls kullagerfabrik, startad av skeppshandl. Edv. Bredenberg.

Nu räknas detta kullager till ett av de omistliga föremålen i föreningens samlingar.

Lappkatalog, blad 1596

Hur länge man hade känt till eller rättare sagt anat kullagrets princip är inte bekant, men den industriella utformningen lät länge vänta på sig, även om mången uppfinnare grubblade över detta. Skeppshandlare Bredenberg var en av dem som så småningom hittade en lösning. Under sin kontakt med lastning och lossning av båtar såg han hur kärvt alla blocken gick och hur tungt det var för hästarna att dra vagnar både med gods och i persontrafik. Måhända såg

han någon enkel form av lager tillämpad på någon båt, så han vände sig till en skicklig praktisk mekaniker, fabrikören Aron Andersson för att få sin idé förverkligad.

Andersson svarvade då kulorna en efter en, vilket inte dög för en industriell framställning dock väl för att söka patent. Den 4 februari 1890 beviljades Bredenberg patent nr. 2528. I patentanspråket skrivs följande: "Vid sådana vagnshjul, där bärningen mellan båda lagda kulor, den anordningen att de delar, mellan vilka kulorna äro förlagda, bilda med varandra parallella flänsar på hjulaxeln och hjulbössan, i vilka flänsars mot varandra vända och mot axeln vinkelräta ytor finnas ursvarvade spår, i vilka kulorna ligga till ungefär hälften i spåret å axelflänsen och till hälften i spåret i hjulbössan." Det är vidare anmärkningsvärt att texten avslutas med följande mening "att varannan av kulorna kan vara av mindre diameter". Samma år kompletterades det den 5 november med patent nr. 2962 som "utgör en modifikation av den i patent N:o 2528 beskrivna och är särskilt avsedd för järnvägsvagnar men kan användas vid alla slags axlar och lager".

Man kan endast spekulera i en tänkbar utveckling, om det hade funnits tillräckligt med kapital och bättre stål för Aron Anderssons experiment. Att han var på god väg visar det andra patentet, som medgav

Bredenbergs kullager

"att efter igångsättningen möjliggöra en liten omriktning av lagret".

Att uppfinningen noterades i Sundsvall framgår av två tidningsartiklar i SP. Den första fanns den 11 september 1890: "En ny hjulböss, särdeles praktisk och sinnrikt uttänkt, har upfunnits och patenterats av skeppsfourneraren E. Bredenberg härstädes. Vid en avprovning, som igår ägde rum, vann den fackmäns och intresserades bästa erkännande.

Axlarna vila på två kullager, anbragta i navens olika ändar, vadan den ansenliga friktion som äger rum i vanliga hjulbössor här är upphävd. Detta gör att vagnar med dessa bössor gå betydligt lättare, varförutom de medföra en annan väsentlig fördel, att de ej behöva smörjas.

I två månader ha dylika bössor använts å en av åkare Nordbergs vagnar, droska n:o 10, utan att axlarna smorts och har visat det bästa praktiska resultat. Igår förseglades hjulen för att på prov gå ytterligare till sommarens slut.

Ett aktiebolag torde komma att bildas för uppfinningens tillgodogörande."

Två månader senare, den 11 november 1890 kunde man läsa: "En lovande uppfinning kan man med skäl kalla den som gjorts av hr Edv. Bredenberg och som avser kullagers användande för hjulbössor. Vi ha för en tid sedan lämnat en beskrivning över uppfinningen och dess systemål, som i huvudsak är att göra smörjning av hjulaxeln överflödig samt göra åkdonen mer lättgående.

För två månader sedan anbragtes två bakhjul med kulbössor å en av åkare Nordbergs droskor, som sedan dess varit i ständigt bruk och som tillryggalagt omkring 100 mil. Hjulen förseglades. Igår bröts förseglingen och provet visade sig ha utfallit särdeles fördelaktigt. Utan att sålunda hjulen varit avtagna och smorda befunno sig kulorna i samma skick som då lagren påskrivades, och att droskan varit särdeles lättgående vitsordades.

Lagren äro mycket omsorgsfullt utförda å Anderssons & Widmarks mekaniska verkstad härstädes."

Ett aktiebolag bildas

Ytterligare försök med kullager och axlar av grövre dimension vidtogs vid Mons sågverk, där man kunde sänka förbrukningen av olja från 100 till 15 kannor. För det affärsmässiga förverkligandet av sin idé tog E. Bredenberg därefter kontakt med Maskin- och redskapsaffären Flygt & Co, som nyligen hade givit ut en stor maskinkatalog inkl. prisuppgifter, en nyhet i alla fall för Norrland. Under tiden hade uppfinningen även uppmärksammats av Börstidningen och artillerivetenskapen som spädde de rörliga kullagren en stor framtid.

Tillsammans med Flygt startade Bredenberg ett exploateringsföretag. I februari 1892 inbjöds till bildandet av ett aktiebolag. Inbjudare var Bredenberg, Flygt, firma Hollingworth, disponent Lundquist, grosshandlare Hedberg och baningenjör Florelius. Minimum för aktiekapitalet var satt till 125 000 kr. Sammanträdet den 29 april 1891 leddes av kapten J.F. Cornell (som även var ordförande vid Medelpads Fornminnesförenings konstituerande möte 1906). Eftersom 50-talet tecknare inte satsade tillräckligt mycket pengar, sänkte man minimikapitalet till 70 000 kr och en interimsstyrelse kunde tillsättas som bestod av Bredenberg, vice häradshövdingen Lagercrantz och tre sågverksrepresentanter, Arhusiander J:r för Heffners, Tenow för Skönvik och Erlandsen för Mon. Aktiebolaget Kullager kunde konstitueras den 10 juli 1891 med 280 aktier å 250 kr som kapital. En kortare tid fanns även grosshandlare Wilh. Bünsow i styrelsen. Enligt bolagsordningen var ändamålet att bedriva fabriks- och affärsverksamhet efter inköp av Edv. Bredenbergs i Sverige meddelade patenträtt för dels ny konstruktion av hjulbössor med kulor, dels kullager för axelledningar och andra maskinerier.

Verkstadsanläggningen uppfördes kort därefter på delar av Emhart Glass nuvarande tomt och produktionen kom igång. Produkten visades upp på Landbruksmötet i Göteborg och man erhöll 1:a pris.

Landbruksmötets diplom

Det bittra slutet

Allt eftersom tiden gick visade det sig att de gjorda utfästelserna inte höll streck. Det största felet var att de marknadsförda kullagren inte höll för större belastning. När de förlorade sin form skar lagren ihop. Det fanns naturligtvis även brister i ledningen och aktiekapitalet var otillräckligt för att kunna genomföra erforderligt experimentarbete. Det något senare bildade företaget SKF använde Hoforsstål för sina

kulor - det bästa kända stålet. Konkursen var ett faktum den 9 augusti 1893.

Epilog

Ett tremannakonsortium – järnhandlare A. Österberg, förvaltarna Erlandsen och Stackell – köpte konkursboet. Patentet, som inköpts för dyra pengar såldes för 15 kr. Verksamheten lades om till allmän mekanisk tillverkning – men ej kullager. När en av delägarna, järnhandlare Österberg avled, bjöds verkstadsrörelsen ut till försäljning. Köpare – för 39 000 kr - var N.P. Linderbergs Metallfabriks Aktiebolag. 1907 grundades SKF.

Jürgen Holoch

Källor:

Sundsvalls Posten
Medelpads Fornminnesförenings arkiv
Sundsvalls Verkstäder 200 år, Uppsala 1956

Jubileumsprodukter

Medelpads Fornminnesföreningens 100-årsjubileum kunde och fick inte firas med en enda aktivitet vid en given tidpunkt utan måste uppmärksammas vid flera tillfällen från olika infallsvinklar och med olika arrangemang. Medelpads Fornminnesförenings au – som sammanträtt nästan varje måndag under det gångna året – och en särskild jubileumsgrupp - fungerande under några månader - funderade hur denna unika händelse kunde firas.

Almanacka

Den första produkten, som blev klar i början av november 2005, var vår jubileumsalmanacka. Lars Häggström hade fått uppdraget att på varje kalenderblad kombinera ett foto av ett föremål från tiden för Fornminnesföreningens barndom med motsvarande bild från vår tid. Resultatet skulle sedan kunna skänkas till alla våra medlemmar som en julgåva. Andra intresserade kan köpa denna speciella almanacka i Skvaderboden.

Delar av vår jubileumsalmanacka.

Stämpel

Under jubileumsåret skulle alla våra försändelser markeras på ett speciellt sätt. Efter en del huvudbry kring utformningen fick åter Lars Häggström uppdraget att utforma stämpeln med Skvadern i mitten och jubileumsårtalen i nedre kanten. Så kan vi under hela året markera att 2006 är ett speciellt år för Medelpads Fornminnesförening.

Jubileumsbakelse

I vårt förnåma Café Gesällen skulle det också märkas att 2006 är ett speciellt år. Alltså engagerade vi flera bagare som lade sina pannor i djupa veck för att åstadkomma en alldeles speciell bakelse. Uppgiften blev inte lättare eftersom vårt krav att den Skvaderform vi har i våra samlingar efter konditor Palms donation skulle komma till användning. Först gällde det alltså att få fram en kopia av Skvaderformen och i den skapa en Skvader av marsipan eller choklad som var både lätt att framställa och stabil nog att hålla utan form. Därefter återstod uppgiften att skapa en lækker bakelse att placera den på.

Bagarna Anders Lindström och Gunnar Söderberg diskutera.r

Till slut hade vi en bakelse som våra gäster i Café Gesällen nu kan njuta av tillsammans med t.ex. en kopp kaffe i den härliga miljö som endast vårt Café kan erbjuda i Sundsvall.

Varsågod!

Vår jubileumsbakelse.

Linderbergutställning

En speciellt tillsatt utställningsgrupp med museipedagog Johanna Ulfsdotter i spetsen fick i uppdrag att arrangera en jubileumsutställning för Sundsvalls äldsta industri som numera heter "Emhart Glass", men som under åren haft flera olika namn efter ursprungsnamnet Linderberg. De flesta sundsvallsbor känner säkert företaget bäst som "Sundsvalls verkstäder". Företaget grundades 1756 och firar således 250-årsjubileum i år. Utställningen invigs i juni av en representant för ägarna.

Linderbergskanna.

Bildspel

Lars Häggström fick återigen ett uppdrag, nämligen att ur vårt arkiv ta fram intressanta bilder som kan spegla en hundraårigs långa historia.

Bildspelet kan från våren 2006 ses som bildslinga på olika platser inom Fornminnesföreningens verksamhetsområde på Norra berget.

Lars Häggström vid sin huvudsakliga arbetsplats – datorn.

Krönikespel

I krönikespelet *De tre vise männen* av Sten Righedahl återkommer Medelpads Fornminnesförenings tre huvudpersoner – prof A. Wide, O. Högberg, C.E. Hammarberg – till nutiden och begrundar föreningens hundraåriga historia. De intervjuas om sin syn på utvecklingen under det gångna seklet.

Sten Righedahl.

Jürgen Holoch

Skvaderns visa

Min mor var en Jösse, som lades på fat,
min far var en lättsinnig tjäder.
Med lättsinnet följde ett konkubinat
-- bastarden jag blev, men mig gläder

Att morsans blod var kokande hett
och farsan sneгла åt vänster.
Ja, min mor borde haft en blombukett
och far en medalj för förtjänsten.

Ty bastarden blev hermafroditisk mö,
beundrad i Zulu och Rio.
Kring skvaderkort zulumän stodo i kö,
som i Sundsvall barnen kring bio.

Väl visste man Stockholm i Norge låg
och Sundsvall i Köpenhamn,
och varendaste kinapåg
förband Sundsvall med Skvaderns namn.

Det åttonde underverket jag blev,
mitt rykte snart kan ej mer växa,
Familjeboken mig noga beskrev
- nu måste jag sluta min läxa.

(Okänd källa)

Skvadern i montern hos Medelpads Fornminnesförening.

Statistiska uppgifter

Fornminnesföreningens intendent 1906 – 1955:

1906 – 1932	Fil. dr. Olof Högberg
1910 – 1938	Kapten C E Hammarberg
1938 – 1941	Fil. dr. Arvid Enqvist
1941 – 1943	Folkskollärare Yngve J:son Reding
1945 – 1946	Tf. intendent Helge Höglund
1946 – 1947	Fil. lic. L G Kindström
1947 – 1949	Fil. kand. Arne Modén
1949 – 1953	Fil. lic. Ingemar Atterman
1953 – 1955	Fil. kand. Karl Cajmatz

Museala rådgivare 1956 – 1975:

1956 – 1964	Intendent Ingemar Tunander
1964 – 1967	Intendent Olof Isaksson
1967 – 1975	Intendent Björn Hallert
1975 -	Intendent J B Schnell

Styrelseordförande 1906 – 2006:

1906 – 1907	Major J F Cornell
1907 – 1914	Bankdirektör E Berggren
1914 – 1926	Kronofogde E F Engelstedt
1926 – 1938	Häradshövding Embleton Sundberg
1938 – 1951	Häradshövding J Kramer
1952 – 1967	Direktör Axel Enström
1967 – 1977	Arkitekt Lennart Ringmar
1977 – 1991	Harry E Sjöström
1991 – 1993	Karin Strömberg
1993 – 1997	Stig Zaar
1997 – 1999	Alva Söderström
2000	Hans Johansson
2001	Ingvar Jakobsson
2002 – 2004	Bengt-Allan Forzelius
2004 – ff	Jürgen Holoch

Fornminnesföreningens styrelse 2006:

Ordförande	Jürgen Holoch
Viceordförande	Lars Häggström
Sekreterare	Karin Söderbergh
Ledamot	Iris Persson, Erik Isaksson, Nils-Erik Häggström, Agneta Hagström
Suppleant	Karin Eriksson (kassör), Anna Holmgren, Sven-Erik Hjort
Adjungerade	
Inger Olsson (kassör)	
Mona Bomecrantz (chef för Sundsvalls museum)	

Medelpads Fornminnesförenings styrelse 2006.

Fornminnesföreningens föremålssamling:

År	Antal föremål
1910	6.200
1920	20.034
1930	23.932
1940	25.427
1950	c:a 25.500
1960	c:a 25.700
1970	c:a 25.900
1980	c:a 29 000
2006	c:a 15 000

Fornminnesföreningens medlemsantal:

1910	370
1920	450
1930	350
1940	273
1950	464
1960	271
1970	198
1980	362
1990	440
2001	276
2002	230
2003	244
2004	248
2005	280

"Fornberget" i dag

1. Hantverkarsmuseet
2. Cafe Gesällen
3. Trampmangel
4. Långloge

Källa: Föreningen Norra berget

Medelpads Fornminnesförening
Norra Stadsberget
856 40 Sundsvall

Tfn 060-61 17 78

Hemsida: www.skvadern.com

E-post: skvader@telia.com